

آذربایجان دیلی

دیلمین سس قورولوшу

سس و حرف - بؤبوک و کیچیک حرفلر

اینسان اؤز فیکرلرینی ایکی جور: دیل جوابی و یازئلی فرمادا یتیره. فیکرین دانشثقلا یتیریلمه سی دیلمین سس سیستمینه، یازئلی فرماسی حرفلره اساسلانا.

دانشثق عضولری نین (اؤفکه لر = آغ جیگرلر، سس تل لری، بورون بشلوغو، دیل، داماق، دیشلر، آغئز بشلوغو، دداقلار و هابله) ایشلمه سی و آلدئغی وضعیتدهن آسئلی الراق دیلده آیری آیری دانشثق سسلری دوزه لر. مثلاً: یلداش سؤزونده آلتی سس وار دئر: ی، ا، ل، د، آ، ش. بوراداکئ «د» سسی دیل اؤنونون اوست اؤن دیشلرین دینه تُخونماسی ایله دوزه لیرسه، «م» سسی نین یارانماسئندا دداقلار داها فعال رُل اینایار.

سسلری شرطی شکیلده یتیرمک، یا گؤرستمک اوچون هر بیر دیلمین اؤزونه گؤره حرفلری واردئر. سسلری دیب و اشدیریکسه، حرفلری اُخویوب و یازئرتق.

سسلرین یازئداکئ ایشاره لری حرف آدلانا.

آذربایجان دیلینده ۳۲ سس و بیر اُقده ده حرف واردئر. آما بو هچ ده اُدِمک دگیلدیر کی، بوتون حرفلر هر یرده یازئلدئغی کیمی ده اُخونار [لاتین ده مثلاً] بیر سئرا حال لاردا سؤزلرده کی حرفلر باشقا جور تلفوظ ادیلر. مثلاً: یازئلار باغچا . اُخونار باخچا. سس سیزلر (صامیتلر) ساده جه اُراق ب، و، ق، د... کیمی، حرفلر ایسه، سسلی لر (صائیتلر) ایله بیر یرده، یعنی بی، وی، قی، دی شکلینده تلفوظ ادیلر.

ای، بی (الیف بی) یا ایفا

سؤزلوک لرده (لغت کیتابلاریندا) سؤزلر ای، بی (الیف بی) سئراسی ایله دوزولر. لیستلر، اوزلر ده الیف بی ایله سئرالانار. بونون اوچون ده اُنو ازیر بیلیمک لازئم دئر.

سؤزلوکلرده زاددا، قباقجا «آ»، سُراب، حرفی ایله باشلانان سؤزلر وريله. دیلده «آ» حرفی ایله باشلانان سؤزلر چُخ اُلیله. بس اُنلارئن ایچهریسینده کی آلما سؤزونو تاپماق اوچون نه اتمک لازئم دئر؟ بونون اوچون سؤزلری سؤزلوکده داخیلی الیف ب سئراسی ایله دوزرلر. بله کی، اولجه الیف ب ده بیرینجی یرده دوران حرف «آ»، سُرا ایکینجی یرده دوران «ب» گلهر و هابله. آلما سؤزونو آل حرف بیرلشمه سی ایله باشلایان سؤزلر سئراسیندا آختارماق گره کدیر.

بله جه ده آشترئم سؤزونو آلماسؤزوندهن چُخ قاباق، آش حرف
بیرلشمه لری ایچینده آختارمالی اُلا رتق.

تاپشترئق: آشاغنداکی سؤزلری بیرینجی حرفلرینه گؤره الیف بی
سئراسی ایله دفترینیزه یازئن:

شاه صنم، قُناق، یاخچی، داداش، انیش، آبشرون، انگج، میشو، سهند،
ولی، طاهره، باهادئر، سلجوق.

تاپشترئق - آشاغنداکی سؤزلری بیرینجی، ایکینجی و اوچونجو
حرفلرینه گؤره الیف بی سئراسی ایله دوزوب و یازئن:

رشید، نُخود، شابان، واغزال، قاراغاج، مارالان، میشو، یام، یاقوت،
روخسارا، نوروز، باشچی، لیل آوا.

سسلی لر، و انلارئن تلفوظو و یازماسی

آغزئ بشلوغوندا هیچ چتینلیگه توش گلمه ده ن تلفوظ اُلونان سسلر
سسلی، یا صائیت سسلر آدلانئر.

آذربایجان دیلینده بله سسلرین سایئ دُققوز دور. آ، اُ، او، اِ، ای،
اؤ، او.

دیلم، دُداقلارئن و آغزئن یا خود آلت انگین وضعیتینه (دوروشونا)
گؤره آذربایجان دیلی

نین سسلی لری (صائیتلری) مختلف نوعلارا آیرئلئر.

بعضی سسلی لر تلفوظ ادیلر کن دیل آرخایا چکیلهر و اُنون آرخا پایئ (حصه سی) یوخاریئا- یومشاق داماغا ساری قبارار. بله سسلی لر دیل آرخاسی یا خود قائلن سسلی لر آدلانار. دیلین اؤن و اُرتا حصه سی نین سرت (برک) داماغا دُغرو ترپشمه سی (حرکتی) ایله تلفوظ اُلونان سسلی لر دیل اؤنو یا خود اینجه سسلی لر آدلانار. «آ، اُ، اُ، او» قائلن و «ا، اُ، ای، اؤ، او» اینجه سسلی لر دیر. بعضی سسلی لرین تلفوظو زمانئ دُداقلار داها فعال اُلور و دایره وی شکل آلاراق ایره لی یه دُغرو اوزانار [تُیوق گؤتو کیمی]: بعضی سسلی لر تلفوظ ادیلدیکده ایسه دُداقلارئن دمک اُارکی، هچ بیر رُلُو اُلماز. بونا گؤره ده دُداقلارئن فعال اشتراکی ایله دوزملن سسلی لر دُداقلانان و آیری سسلی لر ایسه دُداقلانمایان آدلانار. دیلیمزده «اُ، او، او» دُداقلانان، «آ، ا، اُ، ای»، ایسه دُداقلانمایان سسلی لر دیر.

آلت انگین آرا انماسی ایله تلفوظ ادیلن سسلی لر آچئق، آرا انمادان تلفوظ ادیلن سسلی لر قپالی سسلی لر آدلانار. «آ، اُ، ا، او» آچئق، «اُ، ای، او، او» ایسه قپالی دئر.

سسلی لرین تلفوظونه گؤره بیر نچه قایدا:

۱- «آ، ای، اؤ» سسلی، آذربایجان دیلینه باشقا دیل لمردهن (عرب، فارس) کؤچموش سؤزلرده هردهن اوزون تلفوظ اُلونور: مالیک،

عاليم، بيوفا، مونيس و...

۲- اليف) «أ» سسلى سيندهن سُنرا هردهن «و» سس سيزى دوشهر و «أ»
سسلى سى اوزون تلفوظ ألونار:
دُوشان-دُ:شان، دُوغا-دُ:غا....

۳- آ، ا، اؤ سسلرى «ع» حرفيندهن قاباق اوزون تلفوظ اديله.

۴- آ آى، اى آ، اى أ، آى سسلى بيرلشمه لرى تلفوظ اديلر كن آراسنا
«ى» سس سيزى آرترئلار: ديامتر، راديو، بايىث (باعث)، ميبىث
(معيشت).

۵- سُنو آهنگلى سس له (ل، پ، ن، م) بيتن ايكى هيجالى سؤزلرين
سُن هيجاسئنداكى قاپالى سسلى لر عمومى آدلاردا قئسسا تلفوظ
اديله: عؤمور (عؤمر)، ايسيم (ايسم)، بين (بين)، آغئل (آغل).
همين قاپالى سسلر آشاغئنداكى حال لاردا يازئدا دا دوشهر: ايكى
هيجالى سؤزون بيرينجى هيجاسى آچئق ايكينجى سى قاپالى ألدوقدا
و سؤزون سُنونا سسلى ايله باشلانان شكيلچى آرترئلدئقدا: قبير-
قبرى، فيكىر- فيكىرى، جيسيم- جيسمى، بورون- بورنو و...

ئاپشئرق- كؤچورون، سؤزلرده كى قائلن سسلى لرين آلتئندان بير،
اينجه سسلى لرين آلتئندان ايكى خط چكىن. دُداقلانان سسلى
سؤزلرى سچيب آيرى يازئن.
عزيز ئلداش راديونو قورا!

اوفوقلرده گولور سحر.
دالغا دالغا اوچوب گدیر،
هر طرفه حُش خبرلر.
بو سس ینی دونیانشن
غالبیت سسی دیر.. ر. رضا

طبیعت، طبیعت گؤر نه قشنگ دیر،
هر گولو، چیچه یی گؤر نیچه رنگ دیر،
بُم بَز تپه لرده یوشان کُل لاری،
اهیری جنغئر لاری، اهیری یُل لاری،
کچیب گتمه سن ده بیر دُیونجا باخ،
داغلارئن باشندا هله قار قائلر. - ن. حسن زاده.

تاپشورق - کؤچورون، آچئق سسلی لرین آلتئندان بیر، قاپالی
سسلی لرین آلتئندان ایکی خط چکین.
آنا! معناسی وار بو بؤیوک آدئن،
داهیلر یارادئر بو آنا قادنن.
سودی له بسله بیر، بؤیودور بیزی،
گؤزلری له چکیر کشیکیمیزی.
لاکین قورتارماسا قادنن ذلئدهن،

نه آزاد آنا وار، نه آزاد وطن. - صمد وورغون.

سس سیزلر و أنلارئن تلفوظ و یازماسی

آغئز بشلوغوندا بیر دوروخمایا اوغرایاندا تلفوظ ألونان سسلر سس سیز (صامیت) سسلر آدلانار. آذربایجان دیلینده ۲۳ سس سیز واردئر:

ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، غ، ف، ق، ک، گ، ل، م، ن، و، ه، ی.

بُغاز سس سیزی «ه» دن باشقا بوتون سس سیزلر آغئز عضولریندهن ایکیسینین بیریرینه تُخونماسی ایله تلفوظ ادیلهر، مثلاً: «ب» سسی نین تلفوظونده اوست و آلت دُداغئن، «و» سسی نین تلفوظونده آلت دُداق و اوست دیشلرین، «ت» سسی نین تلفوظونده دیل اؤنو ایله اوست دیشلرین، «ک» سسی نین تلفوظونده اُرتا دیل و اُرتا داماغئن تُخونماسئی آسانلئق لا گؤرمک اُلا.

بعضی سس سیزلرین دوزه لمه سینده سس تل لمری چُخ فعال اُلوب، بعضیلرینده آز گیریشمه سینه گؤره سس سیزلر «کار» و «جینگیلی لی» اُماق اوزره ایکی یره آیرئلا.

توره مه یرلرینه گؤره سس سیزلری یثغب قارشلاشدئر ماقلا، کار و جینگیلی لی سس سیزلری داها یاخچی یاددا ساخلاماق اُلا. مثلاً

«ك»، «گ»، «ی» سس سیزلری اُرتا دیل سس سیزلری دیر. بونلاردان
ایکیسی (ك، گ) قارشئلقلی سس سیزلر دیر. «گ» جینگیلی لی و
«ك» ایسه کار دئر. قارشئلقی اُلمایان «ی» دا جینگیلی لی دیر.

عمومیتله آذربایجان دیلینده ۹ کار (پ، ت، چ، خ، س، ش، ف، ک،
ه)، ۱۴ جینگیلی لی (ب، ج، د، ر، ز، ژ، غ، ق، گ، ل، م، ن، و، ی)
سس سیز واردئر.

سس سیزلرین تلفوظو ایله باغلی آشاغنداکی قایدالار داها سجهیلی
دیر.

۱- آذربایجان سۆزلرینده «ك» سسی اساساً یومشاق تلفوظ ادیلر:
(کند، کاغاز، کاغند، کتان، کیتاب، کُل، کولش، کؤوشن، کاوار،
کول لوک). بو سس سیز اوروپا دیل لریندهن گلمه سۆزلرده قائلن
سسلی لردن قاباق قائلن دییلهر: (کارئن، کاپیتان، کامانکار...). سۆز
سُنوندا، ایلااه دا چُخ هیجالی سۆزلرین سُنوندا «ه» سس سیزینه یاخئن
تلفوظ اُلونار: (ایپک، چوره ک، کولک...). [بو تلفوظ آلمان دیلینده
ich سۆزونون سُن سسی کیمی اشیدیلر].

۲- جینگیلیلی سس سیزلر چُخ هیجالی سۆزلرین سُنوندا و کار
سس سیزدهن قاباق اؤز قارشئلقی اُلان کار سس سیز کیمی دییلهر:
(کیتاب = کیتاپ، مقصد = مقصد، کیتاپسئز، مقصد سیز).

۳- سۆز اُرتاسئندا قُشا کار سس سیزلرین ایکینجیسی تلفوظ اُلونار:
سککیز = سکگیز، دفتر = دفدهر، سچکی = سچگی....

۴- سۆز اُرتاسئندا قُشا «ق» سس سيزينين بيرينجيسى كار تلفوظ اَلونار:
 تُتقفا = تُتکفا، ساققال = ساکقال، آياق قابى = آياک قابى. چُخ هيچالى
 سۆزلرين سُنوندا «ق» سس سيزى «خ» كيمى تلفوظ اَلونار: پاپاق =
 پاپاخ، يارپاق = يارپاخ....

۵- بعضى سۆزلرده قُشا سس سيزلردهن بيرى ضعيف اشيديله:
 خَطٌّ = خط، سسسيا = سسيا...

سس سيزلرين املاسننا گۆره آشاغندا كى قايдалار واردئو:

۱- سۆز سُنوندا ايكي سسلى آراسئندا «ك» سسى «ى» و «ق» سسى
 «غ»، بعضى سۆزلرده «ت» سسى «د» كيمى ديبيله و بله جه ده يازئلار:
 اينك = اينه يى، پاپاق = پاپاغى، گت = گدير، ات = ادير، ياشات =
 ياشادئر.....

۲- ايلك سسى هم «د»، هم ده «ت» ايله تلفوظ اديلن سۆزلر «د» ايله
 يازئلار: دوکان، دوشبه ره، ديسگنمک...

۳- سۆز اُرتاسئندا بعضاً «غ» كيمى اشيديلن سس «ق» ايله يازئلار:
 عقره ب، آقروئم، پداقئرى....

قىد- سۆز سُنوندا كى بعضى سس سيزلرين كار يا جينگيلتيلى
 اَلدوغونو معين لشديرمك اوچون بو سۆزه سسلى آرتئماق لازئم دئر:
 كند = كنده، كيتاب = كيتابى، كچيد = كچيدين...

تاپشئرق - كۆچورون، جينگيلتى لى سس سيزلرين آلتئندان بير، كار
سس سيزلرين آلتئندان ايكي خط چكىن.

هانئى آغ سولارئن ئُخش ترانه سى؟
بوردا نه ائلدئئرئم، نه شيمشك چاخئر!
يادئما دوشدو كچه ديلجان دره سى،
باشئمدان توستولر، دومانلار قالخئر!
كۆلگه لى چينارلار، ئيلو قايالار،
چيچكلرين عطرى، گؤيون نَفسى،
ازهلدهن روحوما بونلار اُلدو يار،
بير ده دالغئن آخان سولارئن سسى - صمد وورغون.
دُلاندى هفتهلر، دُلاندى ايل لر،
نبى نى گؤرمه دى بير ده كندلى لر.
ديرلر سوديگيم بو قهره مانئى -
أال لر اُغلونو، ساده اينسانئى،
ياتاركن اورمودا، ىرى ييب گجه،
نبى نين قلبينه خلوهت ئيل تاپان،
بير آلچاق ياراماز، بير خايين اينسان - راحيم.

تاپشئرق - تر كييينده «ك» حرفى اُلان ۲۵ سؤز يازئن. بونلاردان اُنو
كارئُن سؤزونده كى، اُن بشى ايسه كولش سؤزونده كى «ك» سسى

كىمى اُسون.

تاپشئوق - آشاغنداكى سۆزلىرى جومله ده اله ايشله دين كى، اُنلار ئن سُن سس سىزلىرى ده يىشسين. يانا، الك، يارپاق، چىچك، الجك، تَرياق، تُخونماق، ايشله مك، بارماق، اينك، چؤره ك، خوره ك، قُناق، دؤشك.

تاپشئوق - وريلميش حرفلر ده ن دوزگون اَلانئى سۆزلىرىن سُنونا آر تئرن (ج، چ، ز، س، د، ت) چكى - قئلن - قافقا - كن - قن - ماهو - شيرزا - آغا.

تاپشئوق - تلفوظ و يازئئشجا فرق لىنن سۆزلىرى سچيب يازئن، فرق لىرىنى ايضاح ادين.

بىز ماشئندا اه يله شئنه ن سُنرا من اوزومو آزجا شاهلارا طرف وره ره ك، پالتومون بىنونو قالدئردئم. ا، پاپروز چئخارئب ياندئردئ. من سورعتله يانئمئزدان كچن قار باسئمش آغاجلارا، گل لارا، باخئردئم. بعضاً بىر آن منه بله گليردى كى، بو ئىل لار نه ايت سىز دىر و اُنلار ئن آخئرى باره ده دوشونمك مومكون دگىل. ا، گؤزلىرىنى اوزاقلارا زىل له يره ك، پاپروز چكىردى. لاكىن من اُنون اطراف محيطده هچ نه گؤرمه ديگىنى مشاهيده اديرديم. من بىليرديم كى، بىز بىر گون آيرئلساق دا، كچمىش شاعىرلر دمىشكن «آرامئزدا باد خزان اسسه ده» ئىل لار ئمئز هچ بىر زمان آيرئلما ياجاق. بلكه بىر واخت ا، آيرئ بىر ماشئندا اُتورا جاق، من ده آيرئ.... لاكىن ئلوموز بىر اُلاجاق،

هر احتمالاً قارشى بو منيم بۇيوك تسليم ايدى و من خوش بخت ايديم. - افندى اف.

سس اويوشماسى يا آهنگ قانونو

سس اويوشماسى بير تيپلى سسلرين بيريرينى ايزلمهسى دير. مثلاً: آذربايجان ديلينده كى آنا، آرابا، آچئق، آلچا، آلما، قارا سۆزلىنده آنجاق قائلن، ننه، اوتسو، اوزوم سۆزلىنده آنجاق اينجه سسلى لر ايشله نيبيدير. كۆكلو آذربايجان سۆزلىنده عىنى جينسلى سسلى لر بيريرينى ايزلمهسى بير قايدا كيمى اوزونو گۆرسدهر. مثلاً: اوتونو سۆزونده اينجه دۇداقلانان، كيشى سۆزونده اينجه دۇداقلانمايان، آرابا سۆزونده قائلن دۇداقلانمايان، قوزو سۆزونده ايسه قائلن دۇداقلانان سسلى لر ايشلنميشدير.

سس اويوشماسى تكجه سۆز كۆكلرينه دگيل، كۆكله شكيلچى نين سسلى لرى آراسئندا دا اوزونو گۆرسدهر. اگر سۆزون سُن هيجاستندا «أ» «او» سسلى لريندهن بيرى ألسا، شكيلچى نين تر كييينده آنجاق «آ» و يا «او» سسلى لرى گلگه بيله؛ مثلاً: أخلو- أخلولار، أخلودان، أخلوو، أخلوسوز.

قوزو- قوزولار، قوزودان، قوزونو، قوزوسوز.

سس اويوشماسى اوزره شكيلچيلرين نجه آرترئلدئعئنى دالئدا گلن

جدوہلدہ گۆرمک اُار.

گۆرونديوو كيمى شكيلچى لرين تر كيبينده «اُ» - «اؤ» - «ا» سسلى لرى
ايشله ديلمير و بو سسلى لر چُخ هيجالى سۆزلرين سُن هيجاسندا آز
گۆرسنير.

شكيلچى ده اُان سسلى لر

سۆزون سُن هيجاسندا كى سسلى لر

اُ - اؤ	اؤ - اؤ
آ - آئ	آ - آئ
ا - او	اؤ - او
اى - اى	ا - اى

تاپشُرُق - كۆچورون، قالنن سسلى لى سۆزلرين اُلتندان بير، اينجه
سسلى لى سۆزلرين اُلتندان ايكى خط چكىن.

منيم باكى دان چنخدنغُم اُلتى ايل دير. دونن گلُميشم. واغزالدان بير
باش اويميزه گتديم، آنجاق اويميزى يرينده تاپمادئم. بيزيم هميشه
تُرلو تُرپاقلى، قنشا ايسه بُغازا قدهر پالچتق اُان اهيرى كوچه ميزين
يرينده، گنيش و ياخشى دؤششميش بير كوچه گۆردوم. شهرين بو
باشئندان اُ باشئنا قدهر گۆز ايشله ديكجه گۆرونن بير كوچه.
تراموايلارئن آردى كسيلميردى، زنگ سسلرى كوچهنى
دُلدورموشدو. - جاببارلى.

تاپشئرق - كۆچورون، دداقلانان سسلى لى سۆزلىرىن آلتنا بىر،
دداقلانمايان سسلى لىرىن آلتنا بىر سسلى خىط چكىن. سُنرا سس
اويوشماستنا تابىع آلان سۆزلىرى بىرىنچى، تابىع سۆزلىرى ايسه ايكىنچى
ستوندا يازئن.

گوندوز ياتاقدا فرما ايشچىلىرى نىن يانئندا آلان، آخشام بىرىقادرلردن
پلادلا، سرونازللا تۇرپاق حقىندە چۇخ دوشونن و هچ بىر رايە گلە
بىلمە يىن عزيز اوه قايتئدئقدا آتاسئنى اوده گورمەدى. آناسئندان
اؤيرهئدى كى، رايكوما چاغئربىلار. گنە رايكوم كاتىبى ماشئن
گؤندەرىب، مورادى رايون آغ ساققال لارىئىنن يئغئىنچاغئىنا
چاغئىرئمشدى. - ولى اف.

هيجا و سۆزون سىطىردەن سىطىرە كچمەسى

ايكى و داها آرتئق سسلى سۆزلىرى بىز بىردەن بىرە دگىل، حصەلرلە
تلفوظ ادەرىك كى، بو حصەلر هيجا آدلانار. هر هيجادا بىر سسلى
ألمالى دئر. باشقا سۆزلە، بىر سۆزدە نچە سسلى وارسا، ا قدەر دە هيجا
ألار.

آذربايجان دىلىندە سۆزو هيجالارابؤلركن آشاغئداكى قايدالارى
اولگو گؤتورمەلى دىر.

۱- اليف) - سۆز آرتاسئندا گلن تك سس سىز، اؤزوندەن سُنراكى

سسلی ایله بیرلیکده بیر هیجا دوزهلدهر: آ-نا، آ-تا.
(ب)- سس سیزدهن سُناع سسی ورهن اُلسا، بو قایدائن ترسینه اُلا:
یعنی تک سس سیز اؤزوندهن قاباقکی سسلی ایله بیر هیجا دوزهلدهر:
سور-عت، مس-ئول.

۲- سؤز آراسیندا ایکی سس سیز یاناشی گلسه، بیر قاباقکی، اُیری
سُراکی سسلی ایله بیر هیجایا گیره: آل-تی، سک-کیز، اُن-سوز،
اُن-لار.

۳- سؤز آرتاسیندا اوچ سس سیز یاناشی گلهرسه، عادهت اوزره
ایکیسی قاباقکی، اوچونجوسو سُراکی سسلی ایله بیر هیجایا گیره:
کند-ده، آلت-دا، دؤرد-ده.

سؤزلر سطیره هیجالارلا کچیریلیر. سطیره سطیره
کچیرمه قایدالاری آشغندا کتلا دئلا:

۱- بیرجه سسلیدهن دوزهلن هیجانی نه ینی سطیره کؤچورتمک، نه
ده سترین سُنوندا قُیماق اُلا: آ-نا، اینج-ی.

۲- رقم له یازنلان سایلارلا گلن شکیلچیلری و باشقا علامتلی
اُنلاردان آیرماق اُماز؛ مثلاً: ۶-جی، ۶-دان، ۶.ک.م، ۶ها (هکتار)
کیمی سؤزلرده جی، دان، ک.م. حصه لرینی رقم لردن آیرئب ینی
سطیره کچمک اُماز.

۳- آد و سیجیلی لرین یانیندا اُلان قئسسالتمالاری سترین سُنوندا
قُیماق سهودیر؛ مثلاً: م.س. اردوبادی، م.ف. آخوندزاده سؤزلرینده

م.س. ھابلە م.ف. قئسسالتمالارئنى سطرین سئوندا ساخلاماق و تکجه
سیجیلینى ینی سطره کچیرمک ألاماز.

۴- مرکب آدلارئن قئسسالتمالارئنى پارچالایب سطردهن سطره
کچمک ألاماز؛ مثلاً: یونسکو یا ب.م.ت. سۆزلرینی پارچالاماق ألاماز.

۵- مرکب سۆزلرده، حصه سطردهن سطره کچیریلرکن بیرینجی
سۆزون سس سیزی ایله ایکینجی نین ایلک سسلی سینی
بیرلشدیرمک سهو سائلئر مثلاً: کهلی - کتو، کهلیک أ- تو سهو، که-
لیک أتو، کهلیک - أتو بؤلگوسو دوزگون دور.

۶- سۆزو هیجالارلا آیئرب سطردهن سطره کچیرمکده کؤک
وشکیلچی نین رلو یخدور. بله کی، سۆز هیجالارلا بؤلونرکن بعضاً
کؤک و شکیلچی آیری آیری هیجالاری دوزه لتدیگی حالدا، بعضاً
ده کؤک و شکیلچی پارچالانا بیلهر: هم قو-زو-لار، قو-زو-دان،
هم ده کیتا-بن، آغا-جئن بؤلگوسو دوزگون دور. ایلک ایکی
سۆزده کی شکیلچی لر (لار-دان) پارچالانمادان بیر هیجا عمله
گتیردیگی حالدا، سئراکئ ایکی سۆزده کی شکیلچی لر کؤکدهن بیر
سس سیز آماقلا هیجا دوزه لتمیشدیلر.

تاپشئرق - کۆچورون، سطردهن سطره کچیریلمه سی مومکون ألامیان
سۆزلرین آلتئندان خط چکین.

سانکئ انا سئرداش ألوب

سوسموشدو داغ کوله یی ده.

من باختر دئم انا طره ف،
 آلنی قترئش، ساچی آغ دئی...
 ایندی انون اوزو دوشمور،
 نه واختدان دئر جیرانلارئن
 ایزلرینه ایزی دوشمور - م. آراز.

تاپشترئق - آشاغندا سطیردهن سطیره کچیرمک اوچون آیرئلمش
 هیجالاردا هانسی قایدالارئن پزولدوغونو ایضاح ادین.
 کیت-اب، کی-تاب-ئن، انیش، مدنئی-ت، قولل-وق، مالد-ارلتق.

وورغو

سؤزون ترکیبینه دانششق سسلریندهن بیرى آیرئسنا گؤره گوجلو
 دیلیر، و بو وورغو آدلانئر. وورغو سسلی سسلرین اوزهرینه دوشهر و
 اهاردا السا، (هانکی هیجادا) ا وورغولو هیجا اُلار. کؤکلو آذربایجان
 سؤزلرینه، وورغو عادهت اوزره سؤزون سُن هیجاسی اوزهرینه
 دوشهر؛ مثلاً: اُخو، گتیر. سؤزه شکیلچی آرتئرئلدئقددا وورغو
 شکیلچینین اوزهرینه کچههر؛ مثلاً: اُخویور، گتیرمیش. آما بو قایدانی
 آذربایجان دیلینه کی بوتون شکیلچیره یایماق اُماز. آشاغندا کی
 شکیلچیلر وورغو گؤتورمهز.

۱- فعلین انکار [دانما] شکیلچیری: گل-مه، اُلما، اُخو-ما

(وورغوسو سۆزون سُن هيجاسئندا اُلان گلمه، اُخوما، اُلما تپىلى سۆزلىر فعل دگىلدير).

۲- ظرف دوزهلن - جا (جه)، و آن (ان) شكىلچىلىرى: آلمانجا-جا، مضمون-جا، بىرد-هن، خافد-ان.

۳- فعلى باغلاما دوزهلدهن- مادان (مه دن)، - كن شكىلچىلىرى: اُخومادان، گلمه دن، گله ركن و....

۴- خبرلىك يا شخص شكىلچىلىرى: من-ام، معلم-سن، طلبه-دير، اُ دور...

۵- گىل شكىلچىسى - آنام-گىل، باجئم-گىل
ديلميزده شكىلچى كىمى سۆزه بيتيشىك يازنلان بىر سئرا كؤمكىچى سۆزلىر مستقل وورغولارنى اُلما دئغئندان سۆزده كى وورغو بو شكىلچىلىرىن (شكىلچى لشمىش سۆزلىرىن) اوزهرينه كچمه ز. بله سۆزلىر آشاغئدا كئتلار دئر:

۱- سو آل ادا تالارنى: يازدئن-مى، بىلدىن-مى، گؤردون-مو، اُخودون-مو و....

۲- ايله قشماسى نئن شكىلچى لشمىش قُرماسى: سنىن-له، آنام-لا
۳- ايدى، ايمىش، و ايسه كؤمكىچى سۆزلىرىن شكىلچى لشمىش قُرماسى: آلئر-دى، آلئر-مئش، آلئر-سا، گلمىش-دى، اُخويار-مئش، اخوياجاق-سا و....

سۆزده كى هيجالاردان بىرى وورغولو، قالانلارنى ايسه وورغوسوز

الار. فرماجا عینی جور یازئلان بیر قروپ سؤزلر وورغوسونون
 یریندهن آسئلی الراق آذربایجان دیلینده ده مختلف معنا داشئیار؛
 مثلاً: بو دؤشه مه یاخچی سیلینمیشدیر. بورانی هله دؤشه مه!
 بیرینجی جومله ده کی دؤشه مه سؤزونده وورغو سؤزون سن هیجاسی
 (مه) ایکینجی جومله ده ایسه ایکینجی هیجاسی اوزره دوشموشدور.
 انا گؤره ده همین سؤز بیرینجی جومله ده دؤشه مک (فعل) معناسئندا
 آنلاشئئر.

تاپشئرق - سؤزلرده وورغونون یرینی ده بیشین، هر سؤزو ایکی
 جومله ده ایشله دیب دفترینزه یازئن. سوزمه، سووارما، گلمه، آلم،
 قازما، بولاما، اکین، سپین، یارما، قوورما، بیچین، سئوتما. اؤرنک،
 نمونه: زمیده بیچین باشلادی. تاخئلی ایتگیسیر بیچین!
 تاپشئرق - اخیون، وورغوسو سؤزون سن هیجاسئندا المایان سؤزلری
 سچیب دفترینزه یازئن و نه اوچون وورغو قبول اتمه دیگینی ایضاح
 ادین.

۱- چبانی گتیرین! دیه تیمور امر وردی.

۲- منیم کیم الدوغومو بیلیرسنی؟

اوشاق جاواب وردی:

- بیلیره م، سن بوتون اؤلکه لری فتح ادهن تیمورسان.

- سنه هر جور جزا ورمه یه الیمده امکان الدوغونو بیلیرسنی؟

۳- احمد ائندان قلباً و روحاً اینجیمیشدی.

۴- اُنلارلا مبارزه آپار ئردى.

۵- قارداشم گيل: - بيز طلبه ييك ديه اوزلرينى تقديم اتدليلر.

اؤرنك، نمونه- «بيلمه ين» سؤزونده ۷ حرف وارد ئر. مه هيجاسئندا كئ «ا» سسلىسى «اى» كيمى، قالان سسلى لرياز ئلدئغئ كيمى تلفوظ اَلونور. بو سؤزده كى، ۷ سسدهن بشى (ب، ل، م، ى، ن) جينگىلتىلى سس سيز، «اى» اينجه دُداقلا نمايان، قاپالى سسلى، «ا» اينجه دُداقلا نمايان، آچئق سسلى دير. سؤزده سسلى لرين ديل آهنگى [سس او يوشماسئ] وارد ئر. بله كى، اينجه سسلى لريبيريرينى ايزله ميشدير. بو سؤز اوچ هيجادان (بيل- مه- ين) دوزه لىب، بيرينجى هيجاء، بيل وورغولو، سُن ايكيسى ايسه وورغوسوز هيجالار دئر. فعلىن انكار شكيلچيسى وورغو قبول اتمه ميشدير.

قاراتل اكرامدان بله سؤز اشيتديگينه تعجب نيب صبير سيز ليك له سؤزونو كسدى. - اُخويا بيلمه ين كوت لري بيزه گره ك دگيل، اكرام! بلى ده، گديب عالمى گزه جك آوارا- آوارا، ال لوت، باش بَش گليب منيم اوچون ايشه جان ياندر اچاق؟ اُنون بير گوزو قالاچاق شهرده، كنده بى ياردا ايشله ين كيمى ايشله يه جك. يُئخ، اله سيندهن كار آشماز. - ابولحسن.

سۆز تائىما، لغت شوناسلىق

دېلچىلىگىن سۆزلردەن بحث ادەن مستقل بىر بۆلۈمۈ دور. آذربايجان دىلىن لغت تائىماسى دا بو دىلىن سۆزلىرىندەن، لغت تر كىيىندەن، بو دىلدە كى سۆزلىرىن دۇغرو و مجازى معنالاردا ايشلنمەسى خصوصىتلىرىندەن، سۆزلىرىن معنا قروپلارنىدان دانشار. آذربايجان دىلىندە كى چۇخلو سۆزلر حقيقى معنالارنىدان باشقا، بىر چۇخ مجازى معنالاردا ايشلەنر كى، بو دا لغت ذخيره سىنى زنگىن لشديرمه يه امكان وريِر.

چۇخ معنالى سۆزلر

سۆزلىرىن چۇخ معنالى لىغى مجازى معنالاردان تۇره ير. سۆزده مجازى معنا نجه يارانار؟ مجازى معنا چۇخ واخت معين بنزه رلىك، و اُخشارلىق دان يارانار. آنلايشىن ايكىنجى دره جهلى علامتلىرىندەن بىرى باشقا بىر آنلايشىن اوزه رينه كۇچورولر و بونولا دا مجازى لىك ميدانا چۇخار.

قُل و گۆز سۆزلىرىنى نظردەن كچيرده ك. بو سۆزلر ايلكىن، دۇغرو معنالارنىدا اينسانىن، حيوانىن قُلونو و گۆزونو بىلدىرىر. قُل و گۆز آنلايشلارنى سجه لنديره ن اهميتلى خصوصىتلىر و علامتلىر واردئر.

آغزى...

- ۶- بىر زادىن قىراغى، يانى يا كىنارى- يۇن آغزى...
- ۷- ياخىنلىق، غەرىفە مەناسىدا- بايرام آغزى، ياز آغزى...
- ۸- سايلارلا بىرلىككە نومراتىو سۆز آنالايىشىدا- بىر آغز شىكەستە ددى، پاپوزو بىر آغز سۇراندان سۇرا....
- ۹- ھويۇخ قالماق مەناسىدا- آغزى آچىلا (آيرىلا) قالماق.
- ۱۰- ھىمراى اتمىك، بىرلىشىدىمىك مەناسىدا- آغزى بىر يەرە يىغماق. بو سۆز آغزىنا باخماق، آغزىنا سو آتماق، آغزىدا دىلى يىخ، آغزىدا قاجىرماق، آغزىنا چوللو دوشان يىشىمىر كىمى ايفادەلەر تىرىكىنىدە اللى دن چۇخ مەنادا ايشلىتمىك اۇلار.
- تاپشۇرۇق - كۆچۈرۈن، مجازى مەنادا ايشلىنىش سۆزلىرىن آلتىنىدان خىت چىكىن و ھانسى مەنادان، نىجە ياراندىغىنى اىضاح ادىن.
- ۱- اۇلار دىرسەن سۇرا.... خىستە اۇلارنى باش چىكەمە يە كىدىلەر. اۇلار اۇلارنى ئىش بوتون سۆزلىرىنە دقتلە قولاق آسۇر و دىكىلرىنى يىرىنە يىتىرمە يە چاللىشىدىلار.
- ۲- قىزلار بولاق باشىدا دىستە دىستە داياندىب سىھىت ادىردىلەر.
- ۳- سىز مىنىم مالىمى آياغا سالىب آتماق اىستە بىرسىنىز.
- ۴- اوشاقلارنى بوتون خىرەكتلرىنە كۆز قىيور دولارو.
- ۵- بىزدەن آياق چىكىن كۆزەل، دور كىل نازلانا نازلانا.
- تاپشۇرۇق - قارا خىرلەرە ورىلمىش سۆزلىرى باشقا بىر جوملەدە مجازى

معنادا ايشله دین.

- ۱- آلما آغاچدان یره دوشدو.
- ۲- مکتوبو پاکاتا قُیوب قوتویا سالدی.
- ۳- ولی کندیری اوزونه ساری چکدی.
- ۴- انون گوزو هچ کیمی گورموردو.
- ۵- کتونو چنخارثب دیوارداکی میسماردان آسدی.
- ۶- پیچاق اقدەر کوت ایدی کی، جیگری ده کسمیردی.

سینونیم لر

سینونیم لر باشلئجا سؤز دسته سی دئر. سینونیم لر فرماجا آیری، معناجا یاخئن یا نسبی هامانکئئلق (عینیت) دوزهلدهن سؤزلردیر. فرماجا آیری، معناجا یاخئن و یا هامان آلان سؤزلره سینونیم دیرلر. آذربایجان دیلینده کی سینونیم لری ایکی بؤلومه آیرماق ألالار:

۱- یاخئن معنالی سینونیم لر؛

۲- بیر یا هامان معنالی سینونیم لر.

مثلاً: سولو، یاش و نم سینونیم لری آراسئندا معین معنا آیرئلئغی وار دئر. بله کی، بو سؤزلرده کی معنا بیریریندهن سولولوق، یاشلئق دره جه سینه گوره آیرئلئر. آما هامان معنالی سینونیم لری بیریریندهن معناجا آیرماق ألاماز؛ مثلاً: اوره ک، کونول و قلب سؤزلرینین

بیربیریندهن معنا فرقینى سۆزله یتیرمک چتیندیر. بوجور سینونیم لر
بیربیریندهن ایشلمه مقامندا و یرینه گۆره آیرئلا بیلەر.

سینونیم لرین دیلده اسلوبی اهمیتی بؤیوکدور.

یاختن معنالی سینونیم لر بیربیریندهن اینجه معنا خصوصیتلری ایله
آیرئلار. سینونیم لرده کی بو جهت اینجه معنالاری بوتون دقیق لیک و
حس چالارلاری ایله یتیرمه یه یل وره.

«دوستاق بیلائثر دوستاقخانادان....» میصراعتندا بیلائثر سۆزو باخثر
سینونیمیندهن احساسلی ألما (گۆزه تلمه مه، ایشغا جان آتما وسایره)
جهتدهن فرقلندیگینه، یرینده ایشلندیگینه گۆره و بیرنجه جومله ایله
وريله بیله جک معنالی یتغجام شکیلده یتیردیگینه گۆره دقتی جلب
ادیر. سینونیم لرین، ایلااه دانسبی معنادا بیر ألان سینونیم لرین
دانشئغئن آهنگلی لیگینی اؤده مک، دانشئق و یازئدا تکراری،
یروجولوغو آرادان قالدئرماق باخئمئندان اهمیتی چخدور.

أ دور! بیاباندا دایانئر قاتار،...

بو سن سوز چؤل لرده قوم تپه لری،

بو قوم دیزی نین بئر لپه لری

خیالی کوسدورورور.... - صمد وورغون.

بو پارچادا مؤلف «بیابان»، «چؤل لر» سۆزلرینی سینونیم کیمی
ایشلمک له حس چالارلارئی آرتئرئش، شاعیرانه سۆزون
آهنگلی لیگی نین دوزه لمه سینه چاتمئشدئر.

تاپشئرق - وورغوندان وریلمیش آشاغنداکی شعر پارچالارئی
کؤچورون و سینونیم لرین آلتئندان خط چکین.

۱- سُیوق دیوارلاردا گولله نیشانئ،

دیدیر، پارچالا یئر اینسان اینسانئ...

۲- قئورئلا قئورئلا ده بیر داشلارا،

چاخناشئر آرائق، قارئشئر آرا.

۳- مسجیدی دلدورور هارای قشئقئرق،

قارقئش، هده لمه، سؤیوش، قشئقئرق...

۴- گجه آیدئلق دئر، گجه دوماندئر،

قاتار بو گجه نین کؤکسونده داغدئر.

تاپشئرق - آشاغنداکی پارچالاردا سؤزلردهن، آلا بیلهن سینونیمی
تایئب، جومله لرده ایشله دین.

۱- آجلئغا گؤستره ک تاب،

تئخ زامانلار گله جک...

۲- سحر دیر، گونشین رنگی ساپ سارئ،

سارئق چولقامئش آغ بولودلارئ.

۳- نه چخدور قئوندا آلمالی باغلار،

قدره تین گویلرین دیلینی باغلار... - صمد وورغون.

۴- قُجا شاه داعئئئن، اولو قشئقارئن

اوره ک سرینلدهن قارئ منیم دیر... - رسول رضا.

أُمونيم و پاترونيم لر

فُرماجا بېر، معناجا آيرئ اُلوب، بېرېيرى ايله فاكتيك (عملده) معنا ايليشيك ليگى اَلمايان سؤزلر اُمونيم آدلانار؛ مثلاً:

۱- قُيونون دالى قنچئندا آشتق اَلار.

۲- آشتق شمشير، دلى داغدان كچنده،

كهلېك لى داشلاردان خېر آل منى! - صمد وورغون.

بو ميصراعلردا كئ آشتق سؤزلرى فُرماجا بېر اَلسا دا، معنا باختمئندان تام باشقا باشقا سؤزلر دېر. بله سؤزلر ديلده چُخدور، بونلارئن هانسئ معنادا ايشلەنديگىنى آنجاق متن ده بيلمك اَلار.

اُمونيم لر ين بديعى سؤزده بؤيوك اهميتى واردئر. بو جور سؤزلر گولوش ياراتماغا امكان وره. مثلاً س. آخوندفون «شاه صنم و گول پرى» آدلئ كيچيك كُمدياسئندا گولوش اساساً اُمونيم سؤزلرين كؤمە يى ايله يارائئر. «گوزون آيدئن» موسيقيلى كُمدياسئندا دا اُمونيم سؤزدهن (قهره مان- قهره مان) گولوش ياراتماق اوچون استفاده اَلونموشدور. اُمونيم لر شعرده جيناس ياراتماغا كؤمك اتديگيندهن ديل جوابى و يازئلى اده بياتدا اَنلارئن واسطه سيله قوه تلى تجنيسلر يارائئر:

عزيرنيم ساليانا،

دارا زولفون، سال يانا

نجه سن بير آه چكهم،
كور قورويا، سال يانا!

آشئق علسگرين «نارئن اوز» تجنيسى ده بو جهتهده ن گور كملى دير.
[دونن گوردوم باققال دوكانندا بال آلئردئن (بالالئردئن) دا بله
حساب اديله بيله ر].

ديلمزده اله جوت سؤزلر واردئر كى، اُخشار اُسالار دا، سس
تر كييينه گوره آز چُخ فرق لنير؛ مثلاً: صورهت - سورعت، بعضاً -
بزهن، محروم - مرحوم، بوجور سؤزلر پارانيم آدلانئر. بله سؤزلرى
دوزگون تلفوظ اتمه يى و دوزگون يازماغى باشارماق لازئم دئر.
گره ك ياددا ساخلاماق كى، دقيق تلفوظ اديلمه ديكده بو سؤزلر
فرقلنه بيلمه ز.

ئاپشئرق - اُمونيم لرى سچيب يازئن و معنا فرق لرينى آيدئنا لشدئرئن.

بير تاختا (تخته) اوستونده بير شعير (شعر) يازسام،

نظامى حاكيمدى صنعت تاختئنا (تختينه)،

سانارام يتيرميش بو تاختا (تخته) بارئ.

كاش من ده چئخايدئم بو تاختا (تخته) بارئ.

قُجالمازدئم اُسام اُده باش اه ير، (اگر)

آنلار سؤزوم عارف اُسا باش اه ير.

قوللوق اتسه ن ميوله نر، باش اه ير،

اسیر گمہ ز سندنہ بو تاغ دا باری.

عجایب، اریسن پُلاَد تک اری،
درد اہیر، غم اہیر پُلاَد تک اری.
داغ سُوکر تانکلا رنن پُلاَد تکہری،
دُوڑہ رمی ضرینہ بو تاختا (تختہ) باری؟ - ق. عجایب.

تاپشورق - کُوچورون، پارونیم لرین آلتئندان خط چکین، اُنلارنن سس
ترکیبی اعتباریلہ فرق لرینی ایضاح اِدین.

۱- قاجار گُوڑہل گورجو قنز لارنئی اسیر آپاراند اُنلارنن
اضطرابلارنندان ذوق آلتردئی.

۲- برتولت برشت «کوراژ آنا و اوشاقلاری» پی یسیندہ کی حادثہ لری
۱۷ نجی عصرہ، اُتوز ایل لیک محاربه دُوڑونہ کُوچور موشدو.

۳- «دومانلی تبریز» رومانئندا اساس صورہ تلردہن بیری دہ نینا دئر.

۴- آذربایجان دیلینین ۳۲ حرفی وار.

۵- بیزی حریف یرینہ قُیما.

۶- بوتون صنعتلر گُوڑہل دیر، آمما اُنا کامیل بی یه لنمک لازئم دئر.

فرازئولژی واحیدلر

آیری دیل لرده اُلدوغو کیمی آذربایجان دیلی ده فرازئولژی واحیدلرله زنگین دیر. بونلار بیر سئرا خصوصیتلری ایله لکزیک [لغت] واحیدلردهن و آیری بیرلشمه لردهن فرق لیر. بونلاری آئیران اساس علامتله آشاغندا کتلار دئر:

۱- بونلار تاریخاً ایکی و داها چوخ تام معنالی سؤزون بیرلشمه سیندهن دوزه لر.

۲- قورولوشجا سربست بیرلشمه لره و جومله لره اُخشاسا دا، تک تکینی نحو و لغت جهتدهن آئیرماق اُلماز.

۳- دیلده، دانشئفدا حاضر شکیلده اُلدوغو کیمی و یا معین قراماتیک ده ییشیکلیک ادیلمکله ایشله نر.

فرازئولژی واحیدلر اساساً جومله یه، سؤزه، یا سؤز بیرلشمه سینه برابر اُلار. اله بو خصوصیتلره گؤره ده بونلاری چوخ واخت باشقا دیله حرفی ترجمه اتمک اُلماز.

قشولارلا اوزبه گؤز اُلما! منه آجئق ورمک ایسته بیر.

بو جومله لرده اوزبه گؤز اُلما، و آجئق ورمک بیرلشمه لری فرازئولژی واحیدلر دیر.

تاپشئرق- اُخویون، فرازئولژی واحیدلر اُلان جومله لری سچیب یازئن.

- ۱- اکينچى خاننن گلدیگینی گؤروب یلدان چئخدئ. بو یخسول کندلی لرین هامئسی یلدان چئخبلا ر.
- ۲- ترلان اؤزودده بیلمه دهن بورایا گلیب تُرا دوشموشدو. ماهیره قارائنن تُرونا دوشموشدو.
- ۳- غفلتا آئتنن آياغی بودرده دی، آز قالا باشی آشاغی دوشه جه کدیم. آغئل لی آدامئن آياغی بودرده مز.
- ۴- ا، الینی قالدئرب آلاها یالواردئ. آخی بو انون ایلک خطاسی ایدی، عؤمرونده هچ کیمه ال قالدئرمائشدئ.
- ۵- ایت یی یه سینی گؤره نده قویروغونو بولا یئر. اؤزونده ن وظیفه جه بؤیوک لرین قاباغئندا قویروق بولا یئر.
- ۶- کندیری چکدیلر، ا یئخئلدی. خسته یه باش چکدیلر.

مُرفولۇڭى سۇزون تراكىبى

آذربايجان دىلىندە سۇزلر كۆك و شكىلچى دن دوزەلر.
سۇزون آيرئجا ايشلندىكدە معنا ورنەن و دەيشمەين حصەسىنە
«كۆك» دىيلەر. آذربايجان دىلىندە سۇز كۆكلرى نين هميشە لغوى
معناسى وار. سۇزلرە بيتيشەرە كى نىنى معنالى سۇز دوزەلدەن و يا
سۇزلر آراسئندا علاقە يارادان حصە «شكىلچى» آدلانار؛ مثلاً:
«ايشچىلىك» سۇزوندە كى «ايش» كۆك، «چى - لىك» ايسە شكىلچى
دير. يا خود «يازئچئى» سۇزوندە كى «ياز» كۆك، «ئ - چى - نى»
حصەلرى ايسە شكىلچى دير.

تاپشۇرتق - كۆكلرلە شكىلچىلرى آيئرئن.

سودان قالخمئش تپەلرىن يىرىنى خرىطە يە قىد اتدى. اُنلارئن
هوندورلويونو تخمىنى تعين اديب دفترە يازدى، تكنىكە طرف
دۇندو: بورادان نفت نمونەسى گۇتور.

تكنىك اىپە باغلا دئغى ودرەنى دنيزە سائب دلدوردو، يوخارى
قالدئردى، سۇرا اصول لوجا سويو سوزوب ودرەنىن دىيندە قالان
نفتى قئفلا شيشە يە تۇكدو، آغزئنى ..باغلا دئ و اوستونو يازئب
نومرەلەدى.

زكى قاىئغى مختلف يرلردە ساخلاتدئرب معين شىلر اؤيرەنير، دفترە

قید ایدردی. تکنیک ده نفت نمونه لری گؤتورورردو. آپارئلان
عملیات اوزون سورردو - م. سولیمانف.
نمونه: سو-دان، قالخ-مئش، باغ-لا-دئغی.

شکیلچیلرین نوع لاری

شکیلچی لر وظیفه لرینه گؤره بیریریندهن آیری اُلار. بیر قیسمی سؤز
کۆک و یا اساسلارنا آرتئرئلاراق ینی معنالی سؤز دوزهلدیرسه،
دیگر قیسمی جوملهده کی سؤزلر آراسئندا نحوی علاقه یارادار،
سؤزده معنا دهیشیک لیگی دگیل، فُرم دهیشیک لیگی دوزهلدیر.
محض بونا گؤره ده دیلیمیزده کی شکیلچیلری ایکی بؤلویه آئیرماق
اُلار:

۱- سؤز دوزهلدیجی شکیلچیلر

۲- سؤز دهیشدیریجی شکیلچیلر.

سؤزلرین کۆک و یا اساسلارنا آرتئرئلاراق ینی معنالی سؤز
دوزهلدن شکیلچیلره سؤز دوزهلدیجی شکیلچی دیلهر؛ مثلاً:
توخوم-لوق، اکین-چی، آغاج-لی سؤزلرینده کی «لوق-چی-لی»
سؤز دوزهلدیجی شکیلچی لر دیر.

آذربایجان دیلینده سؤز دوزهلدیجی شکیلچیلرین چُخو سؤز
کۆکلرینین سُنونا آرتئرئلاراق ینی معنالی سؤز دوزهلدیر. بو جور

شکیلچی دیلیمیزده چُخدور.

سۆزلرین قاباغئنا آرتئرلاراق ینی معنالی سۆز دوزهلدهن شکیلچی لر ده وار دئر؛ مثلاً: ناکیشی، آنتی فاشیست، بی غیرهت سۆزلرینده کی «نا- آنتی- بی» حصه لری اؤن شکیلچی لر دیر. بله شکیلچی لر دیلیمیزه اساساً باشقا دیل لردهن کچمیشدیر و اُلدوقجا آز دئر. سۆز دوزهلدیجی شکیلچی لرین بیر قیسمی، مثلاً: (لئق- لیک- لوق- لوک- لئ- لی- چئ- چی- چو- چو- سئز- سیز- سوز- سوز) چُخ سۆزه آرتئرلار و دیلیمیزین اؤز ایچینده کی امکانلار گوجو ایله دیلیمیزین لغت ترکیبینی داها دا زنگین لشدیره ر.

بعضی سۆز دوزهلدیجی شکیلچی لر ایسه (کم- سال- سُو- و سایره) یالئز بیر نچه سۆزه (اؤتکم، قومسال، دلی سُو، سوز گج و...) آرتئرلاراق ینی سۆز دوزهلدهر و بو جور شکیلچی لر آرتئم سئز (غیر محصولدار) شکیلچیلر آدلانار. بیر سۆزه آیری آیری شکیلچی لر آرتئرلماقلا مختلف معنالی دوزهلتمه سۆزلر دوزهلتمک اُلا بیلهر؛ مثلاً:

ایش [له- چی- لک- جیل- سیز] باش [لا- چئ- لئق- لئ- سئز]
گۆز [له- جوک- لوک- لو- سوز]

بیر سۆزه هردهن بیر، هردهن ده بیر نچه سۆز دوزهلدیجی شکیلچی آرتئرلا بیلهر؛ مثلاً: دمیچی لیک سۆزونده ایکی (چی- لیک) یازئچئلئق سۆزونده اوچ (ئ- چی- لئق) سۆز دوزهلدیجی شکیلچی

واردتر.

سۆزدوزەلدیجی شکیلچی لرین کۆمهیی ایله دوزەلن سۆزلە کۆک
آراسئندا معنا اویغونلوغو ألمالی دئر. بیر نچه سۆزدوزەلدیجی
شکیلچی سی ألان سۆزلردە شکیلچی هانسی حصه اوزەرینه
آرتئرلئرسا، ینی دوزەلن سۆزلە همین سۆز آراسئندا معنا یاخئلئغی
ألار؛ مثلاً: یازی سۆزو یاز، یازئچی سۆزو یازی، یازئچئلئق سۆزو
ایسه یازئچی سۆزونون معنائندان دوزەلمیشدیر.

سۆز دگیشدیریجی شکیلچی لر دە سۆز دوزەلدیجی شکیلچی لر
کیمی، آیرئلئقدا ایشلندیکده معنا ورمەز. آما فرقی بوراسئندا دئر
کی، سۆزدوزەلدیجی شکیلچی لر سۆزلره آرتئرلاندان ینی معنالی سۆز
دوزەلدیرسه، سۆز دگیشدیریجی شکیلچی لر ینی سۆز دوزەلتمەز.
جوملەده کی سۆزلر آراسئندا نحوی علاقه یارادان شکیلچی لر سۆز
دگیشدیریجی شکیلچیلر آدلانار؛ مثلاً: تللی نی باغچادا گۆردوم
جوملە سینده کی (ن)ی، دا، دو+م شکیلچیلری اوچ سۆز آراسئندا
نحوی علاقه یارادئب بیتیش بیر فیکری یتیرمه یه کۆمک ائدیگی
اوچون سۆز دگیشدیریجی شکیلچی لر دیر.

هر هانسی بیر سۆز، جوملەده یتیریلەجک فیکردەن و علاقه دار آلدوغو
سۆزون ترکیبیندەن آسئلئ الراق آیرئ آیرئ سۆز دگیشدیریجی
شکیلچی لر قبول ادەر؛ مثلاً:
اوه ینی بیر پالتار یویان ماشئن گتیردیلر.

اوشاقلار اودهن چنخدئلار.

بو میثال لاردا «او» سؤزو مختلف جومله لرده «ه» و «دن» شکیلچی لری قبول اتمیشدیر.

آشاغئدا کی یازئلاردا شکیلچی لره دقت یتیرین.
دیین کی، اوچماسئن سوزهن دورنالار،
بیزیم چایرلارا، چؤل لره دوشسون،
سنام قانادلانئب پرواز اتمه سین،
سولاری دوم دورو گؤل لره دوشسون،
داغلاری عکس ادهن سسیم ایشله سین،
چاغلایان سولارا، سل لره دوشسون،
کونول روباییئن شیرین حال لاری،
آزاد اولکه لره، ال لره دوشسون،
ایندی کی، آچمشام صحبتی سندهن،
سوزوم آغئرلارا، دیل لره دوشسون! - راحیم

شکیلچی لرین یازئلشی

آذربایجان دیلینده کی شکیلچی لر آرتئرئلدئغی سوزون سن هیجاستندا آلان سسلی ایله آهنگه گوره او یغونلاشار؛ مثلاً: باشلق سوزونده کی باش کؤ کو قائلن دُداقلانمایان سسلی لی اُلدوغوندان،

لُوق شکیلچیسى نین تر کیینده ده قائلن دُداقلانمایان سسلى ایشلنمیشدیر.

چاغداش دیلمیزده بیر سئرا شکیلچی لر واردئر کی، سس او یوشماسئنا تابع أُمور [ادیلمه ییب] بله شکیلچی لرین چُخو باشقا دیل لردن آلئمنشدئر؛ مثلاً: وطن داش [یورد داش]، امک دار، [امک لی] گور جوستان، حیاتى سؤزلرینده کی (دش - دار - ستان - ی) شکیلچیلری آرتئرلئدئغى سؤزلرده سس او یوشماسئنا تابع أُمایئب.

سس او یوشماسئنا تابع أُلان شکیلچیلری ایکی یره آیترماق أُلار:

۱- یالنئز دیل آهنگینه تابع أُلوب ایکی جور یازئلانلار.

۲- دیل و دُداق آهنگینه تابع أُلوب دؤرد جور یازئلانلار.

ایکی واریانتلى شکیلچیلرین تر کیینده «آ-أ» سسلى لری ایشله نر.

سؤزون سُن هیجاسئندا «آ-ئ-أ-او» سسلى لرینده ن بیرى ألدوقدا

تر کیینده «آ» سسلى أُلان شکیلچی ، سؤزون سُن هیجاسئندا «ا-أ-

ای-اؤ-او» ألدوقدا تر کیینده «أ» سسلى أُلان شکیلچی ایشله نر.

أنا گؤره ده بو جور شکیلچی لر ایکی جور دیله ر و ایکی جور یازئلانلار.

دیل آهنگینه تابع أُلوب ایکی جور یازئلان شکیلچیلرین قورولوشو

بله دیر:

أ [آ-ئ-أ-او]

أ [ا-أ-ای-اؤ-او]

دا (ده، دان (دن، آ (ه)، لار (لر)، ایکی جور یازنلان شکیلچیلر دیر؛

مثلاً:

آغاج دا

قاچش دا

قُل دا

یوخو دا

او ده

کوچه ده

دیل ده

گۆز ده

گوج ده

دؤرد واریانت لی شکیلچی لرین ترکیبینه «ئ-ای-او-او»
سسی لری ایشله نر. سؤزون سن هیجاسئندا قالنن دُداقلانمایان «آ-ئ»
سسی سی اُارسا، ترکیبینه «ئ» سسی سی اُان، قالنن دُداقلانمایان
«أ-او» سسی سی اُارسا، ترکیبینه «او» سسی سی، «ا،ا
،ای» سسی لردهن بیرى اُلسا، ترکیبینه «ای» سسی سی، اینجه
دُداقلانان «اؤ-او» سسی لریندهن بیرى اُارسا، ترکیبینه «او»
سسی سی اُان شکیلچی ایشله دیلر.

هم ديل، هم ده دُداق آهنگينه تابع اَلوب دُورد جور يازئلان همين
شكيلچيلرين قورولوشو بله دير:

او[اؤ- او]

اي[ا- آ- اي]

او[ا- اُ- او]

ئ[آ- آئ]

-ئ(اي- او- او)، -ئم(ايم- اوم- اوم)، -سئز(سيز- سوز- سوز)،
-ئمئز(ايميز- اوموز- اوموز) بله شكيلچي لردهن دير؛ مثلاً:

ئ[کيتاب- قئز]

اي[او- ال- ديش]

او[قُل- يورد]

او[سؤز- اوز]

اي آزاد الهامئم نه بختيارسان!

قلميم، هنريم گووه نير سنه!

نه قدهر دونيادا وارامسا، وارسان،

عؤمور چنج گؤرمه سين بو حقي منه!

باشئمئن اوستونده نه يومروق دورور،

نه هيچران سسي وار منيم سازئمدا،

نه قانون قُلوما قاندا لار وورور،

نە گۆيلر دارئختر خۇش آوازئمدا.
بو دور، باخ، قليمين آخار قانئنى
ايچير ديم صنعتە، دديلر: وار آل!
أ بؤيوك لنين ين آل نيشانئنى

تاخذئ ياخاسئنا شاعير كامسومول - صمد وورغون
تاپشئرق - سؤزلرى دفتريئيزه كؤچوردو كجه قاباقجا دئ(دى - دو -
دو) سئرا لار(لر) شكيلچى لرينى سس اويوشماسى نئن ايسته يينه گؤره
أنلارئن اوزهرينه آرتئرن.
آل.... آپار.... گؤزله
وور.... چاغئر.... أينا....
گؤر... گزدير... اؤتور....
ايشله.... گؤتور.... اوتوله....
باشلا.... د.... قاينات....
أخو.... ي.... هؤر....
قايتت.... سؤيله.... ساخلا....

سؤزلرين قورولوشجا نوع لارى

يوخارئدا ديلن لردن آيدئن ألدو كى، ديليميزده ساده سؤز كؤكلرى
ايله ياناشئ، شكيلچى لر واسطهسى له دوزه لديلن سؤزلر ده واردئر

كى، اُنلار معنائى حصه لره بۇلونمەين كۆكلردەن و يا بىرى شكىلچى كۆمەيى ايله دوزەلن و اُبىرى شكىلچى سىز اُلان ايكى سۆزون بىرلشمەسىندەن دوزەلەر؛ مثلاً: اىستى اُت سۆزو ايكى شكىلچى سىز سۆزون (اىستى و اُت) تۇسُران سۆزو ايسە بىرى شكىلچى سىز (تۇز) و اُبىرى شكىلچى لى (سُران) ايكى سۆزون بىرلشمەسىندەن دوزەلمىشىدیر.

بەلىكەلە دىلیمىزدە اُلان سۆزلر قورولوشجا سادە، دوزەلتەمە و مرکب اُماقلا اوچ بۇلومە آیرئلر.

تکجه بىر كۆكدەن و يا كۆكەلە سۆز دگىشدىرىجى شكىلچىدەن دوزەلن سۆزلر سادە سۆزلر آدلانار؛ مثلاً:

قارشىدا خرىطە وار:

يوردمون خرىطەسى.

نە دۇغما دىر، آدۇستلار،

بىزىم سوت اۆلكەسى - ضىياتاي

بو پارچادا كى قارشى، خرىطە، وار، يورد، نە، دۇست، بىز، سوت و

اۆلكە سۆزلرى سادە سۆزلردیر.

سۆز كۆكلرىنە سۆز دوزەلدىجى شكىلچىلرىن آرتىرئلماسى ئىلوايله دوزەلن سۆزلر دوزەلتەمە سۆزلر آدلانار؛ مثلاً:

قوزوچو، دمىرچى، قورغو، صفالى و سايره

ایکی و داها آرتق سۆزون بیرلشمه سیندهن دوزملن سۆزلر ایسه مرکب سۆزلر آدلانار؛ مثلاً: آغ ساققال سۆزو ایکی ساده سۆزون (آغ+ ساققال)، گونہ باخان سۆزو بیر ساده (گون) و بیر دوزه لتمه سۆزون (باخان)، ال اوزیویان سۆزو ایسه ایکی ساده (ال+ اوز) و بیر دوزه لتمه سۆزون (یویان) بیرلشمه سیندهن دوزه لیب بیر معنا وردیگی اوچون مرکب سۆزلر دیر.

مرکب سۆزلر بیر نچه یل لا دوزه لهر، و مختلف شکیلده یازنلار: مرکب سۆزلر ایکی و داها آرتق مختلف معنالی سۆزون بیرلشمه سی یلو ایله دوزه لهر. بله مرکب سۆزلر بیر وورغو ایله تلفوظ ادیلدیگده بیتیشیک یازنلار؛ مثلاً: ال اوزیویان. گۆردویوموز کیمی بو سۆزلرده ال اوزیویان بیر وورغو ایله تلفوظ ادیلدیگدهن بیتیشیک یازنلمشدر. مرکب سۆزلر یاخئن و عکس معنالی سۆزلرین بیرلشمه سیندهن دوزه لدیگده تیره لی یازنلار؛ مثلاً: ننه- باجی، آتا- بالا، باش- آیاق، یرقان- دۆشک و باشقا سۆزلر.

عینی معنالی سۆزلرین تکراری ایله دوزهلن مرکب سۆزلر ده تیره ایله یازنلار؛ مثلاً: تیز- تیز، یاواش- یاواش، بالا- بالا. هردهن بله سۆزلر یا، به، ها کیمه لرله بیرلشدیریلهر و بیتیشیک یازنلار؛ مثلاً: یان بایان، وورهاوور، توتاتوت.

تاپشورتق - ۱ - ساده سۆزلرین آلتنا خط چکین. ۲ - دوزه لتمه سۆزلری
 سچیب یازئن، کؤک و شکیلچیلری آیرئن.
 قاتار-قاتار ألوب قالخئب هاوايا،
 نه چئخئب سنر آسیمانه، دورنالارا!
 غریب-غریب غمگین-غمگین اؤته رسیز،
 اوز توتوب سوز نه مکانه دورنالار

عرض الہ یم، بو سۆزومون ساغئدئر،
 یئل لارئئر حرامی دئر، یاغمی دئر،
 شاهین شفقار سوربه نیزی داغئدئر،
 بیانار سنر قئرئل قانا دورنالارا! (ودادی).

بیز بئش آلتی اوشاق دئق، سحردهن آخشاما جان،
 گزهر دیک آیاق یالئن چئلپاق قایالئلقلاری.
 باشقا نشنه دو یاردئق ساحیله دؤنن زامان،
 آغ یلکن لی خئر داجا بالئلقچی قایئلقلاری.

آچئلاردی قلیمیز حُش اوزلو سحر کیمی؛
 بله ألو ر عاده تآ بالئلقچی اوشاقلاری.

بیر پارئلتی ساچاراق سی یریلیمیش خنجر کیمی.
گوموش پول لو بالئقلار سئچرایردی یوخاری (علی بگلی).

دانشیق (نطق) حصه لری

سؤزلرین لغت- قرامر باختمندان بیر یره یغئشماسی دانشیق حصه لرینی یارادئر. آذربایجان دیلینده ۱۱ دانشیق حصه سی واردئر. دانشیق حصه لری نین اساساً مستقل معناسی ألوب، معین سوآلا جاواب ورمه سینه، سؤز تائما علامتینه و جومله عضوو ألوب ألماسئنا گوره بؤلونر. دانشیق حصه لری ایکی یره آیرئلار: مستقل معناسی ألوب معین سوآلا جاواب وریب و سوآلا جاواب وره ن و جومله عضوو وظیفه سینده چئخئش اده بیله ن سؤزلر اساس دانشیق حصه لری ساینلار. بله دانشیق حصه لری دیلیمیزده آلتی دئر: آد- صفت- سای- عوه ضلیک- فعل- ظرف.

مستقل معناسی ألمایان، معین سوآلا جاواب وره بیلمه یین و جومله عضوو ألمایان سؤزلر ایسه کؤمکچی دانشیق حصه لری ساینلار. کؤمکچی دانشیق حصه لری دیلیمیزده بش دیر: قشما- باغلائیچی- ادا ت- مُدال سؤز- نیدا (ندا).

نیدالار معین خصوصیتلری ایله کؤمکچی دانشیق حصه لری نده ن فرقلندیگینده ن آیرئجا بیر دانشیق حصه سی کیمی ده ساینلا بیله ر.

آد

چیمناز قار، کوله ییندهن قُرخوردو. بو جومله ده نه؟ سو آلتنا جاواب ورهن قار و کولک سؤزو طبیعی حادثه آدلارئنئ بیلدیریر. یاسمین حدسینز گؤزه ل لیک وردیگی باغچادا بولبول لر جهجه ووروردو. بو جومله ده نه؟ سو آلتنا جاواب ورهن یاسمن سؤزو جانسئز اشیا، گؤزه ل لیک سؤزو کیفیت، بولبول لر ایسه جانلی وارلق بیلدیریر. هار؟ سو آلتنا جاواب ورهن باغچا سؤزو ده اشیا، یر آدی بیلدیریر. بیرینجی جومله ده کی چیمناز سؤزو ایسه کیم؟ سو آلتنا جاواب آلور.

مختلف آدلار بیلدیرمه سینه باخما یاراق قرامرده عمومیت له کیم؟ نه؟ سو آل لارئنا جاواب آلان بو جور سؤزلر اشیا بیلدیرهر و آد (ایسم) مختلف اشیا لارئن آدلارئنئ بیلدیرهن دانشئق حصه سی کیمی قُمالاشار.

دیلمیزده اینسان آنلایشئ بیلدیرهن بوتون آدلار آیرئلئقدا گؤتورولدو کده کیم؟ سو آلتنا جاواب ورهر؛ مثلاً: آتام لا گولناز اوه گلدی. بو جومله ده قُهملوق مناسبتی بیلدیرهن آتام و خصوصی آد بیلدیرهن گولناز سؤزلری کیم؟ سو آلتنا جاواب وریر. اینساندان باشقا، آیرئ جانلی و جانسئز وارلقلارئن و مجرد

آنلايشلرین آدلارئنئى بيلديره ن آدلار اساساً نه؟ هرده ن ده هارا؟
 سو آلتنا جاواب وره. آذربايجان ديلينده باشقا جانئلار (حيوانلار،
 قوشلار) كيم؟ سو آلتنا جاواب وره بيلمه ز.
 آدلار آشاغندا كئى جانسئز وارلئقلارئن و مجرد آنلايشلرئن آدلارئنئى
 بيلديره.

۱- جانسئز جيسملرين آدلارئنئى بيلديره- قايئى كيتاب، تراكتور،
 چؤره كك، نفت و هابله.

۲- طبيعت حادثه لرئى نين آدلارئنئى بيلديره- ائلدئرئم، قار، ياغئش،
 دو مان، دُلو و هابله.

اجتماعى حادثه لرئى آدلارئنئى بيلديره- ايش، صلح، انقلاب، مقاوله،
 مبارزه و هابله.

۴- علامت و خصوصيت آدلارئنئى بيلديره- ياخشئلئق، پيسليك،
 وطن سوه رليك و هابله.

۵- داخيلئى حسّ آدلارئنئى بيلديره- سوينج، غصه، ياس، دارئخما و
 هابله.

۶- زمان و واخت آدئى بيلديره- گجه، گوندوز، آخشام، ايكيندى و
 هابله.

ديليميزده فُرم جا بير ألان توت، ياز، فُرخماز و سايره سؤزلر.
 جومله ده كئى معنا سئندان آسئلئى ألاراق هرده ن باشقا دانشئق حصه سئى
 ألابلره؛ مثلاً: فُرخماز توت بير جومله سينده فُرخماز و توت

سۆزلىرى آد دئر. «توت!» دمك له ايگيد قُر خماز! جومله سينده ايسه توت و قُر خماز سۆزلىرى فعل دير.

هردهن ايسه مختلف سۆزلىر بير و يا اُخشار معنا لارى يَتيره و بونلار سينونيم آدلار آدلاندئرلار؛ مثلاً: جاهان، دونيا، عالم، آچون؛ اوره ك، كؤنول، قلب و سايره.

بيز يوخارندا آدلارئن لغت معنا نوعلى ايله تائشش اُلدوق. بوندان باشقا، آدلارئن بير سئرا قراماتيک معنا دسته لرى ده واردئر. بورادا آدلارئن بللى و مجرد، خصوصى و عمومى اُلماسى گوزده توتولور. بوندان باشقا آدلارئن بير سئرا قراماتيک معنا دسته لرى ده واردئر. بورايا آدلارئن بللى و مجرد، خصوصى و عمومى اُلماسى داخيل دير. عموميت له مادى وارئلقلارئن آدلارئننى بيلديره ن آدلار بللى (كُنكرت) آدلار دئر؛ مثلاً: ميز، كارانداش، ميداد، كيتاب، احمد سۆزلىرى بللى آدلارا ميشال اُلا بيله ر. خيال، انقلاب، ملك و ساير معنوى و مجرد آنلايشلارئن آدلارئننى بيلديره ن آدلار ايسه مجرد آدلار دييلير.

آدلارئن وارئلغى تك اُلان اشيلارئن خصوصى آدئننى و عينى جينسلى اشيلارئن عمومى آدئننى بيلديره ر. بونا گوره ده خصوصى و عمومى اُلماقلا ايكى نوعا آيرئلار.

آذربايجان ديلينده آدلارئن كميت، حال، منسوبيت و خبر بؤلمله لرى واردئر.

خصوصی و عمومی آدلار

آدلارٹن بیر پاراسئ نئن تو تومونا (حجمینہ)، معنا دایرہ سینہ مختلف آدلئ بیر چُخ آدلار (ایسم لر) قاتلار. بعضی آدلار ایسه همین معنا دایرہ سینده اُلان آدلارئ بیر بیریندهن فرق لندیریر؛ مثلاً: آدم، شهر، ژورنال و سایره سؤزلرین معنا تو تومونا عینی تپلی بیر چُخ آدلار داخلیدیر. بونو آشاغنداکی شمدان آیدئن گؤرمک اُلا:

آدم [قولو- منظر- علی- آیدئن- یاشار- سارا]

شهر [اورمو- باکی- تبریز- دهلی- توکیو- برلن]

ژورنال [مالانصرالدین- آذربایجان- کیرپی- توفیق- آچئق سؤز]

گؤردویوموز کیمی آدم سؤزونون ترکیبینه اُلان خصوصی شخص آدلار، شهر سؤزونون ترکیبینه کی شهر آدلارئ، ژورنال سؤزونون ترکیبینه کی ژورنال آدلارئ عینی ترکیبدهن فرق لندیرمک اوچون ورلمیش شخصی آدلار دئر.

دیکلریمیزدهن آشاغنداکی نتیجه یه گله بیلهریک.

ایشائن عمومی آدئنئ بیلدیرهن آدلارا عمومی آد دیلییر؛ مثلاً: آدم، شهر، ژورنال، قُرخو، یوخو، توفان و سایره.

عینی جینسلی اشیالارٹن بیرینی آیرئسنئدان فرق لندیرمک اوچون ورلمیش آدلارا ایسه خصوصی آدلار دیلییر؛ مثلاً: منظر، داشکنده، اولدوز، و سایره.

خصوصی آدلارئن باش حرفی جو مله نین هر یرینده بؤیوک یازنلار. [ساغدان یازنلان و حرفلری یایشان الیف بی ده یُخ!] خصوصی آدلاردان کیتاب، ژورنال، مقاله، ادهبی- بدیعی جمعیت، فابریک و سایر آدلاری دئرنق ایچه ریسینده بؤیوک حرفله یازنلار. [ایضاً]

تاپشئرقی - آشاغندا کی یازندا خصوصی و عمومی آدلاری سچین. ۱-۱۹۱۶ - نجی ایلین آوریلین ۱۹- ندام. عزیزبگ اف آدئنا آذربایجان دؤلت درام تئاترئشن بیناسئندا (حاضر دا ش. قوربانف آدئنا موسیقی لی کمدیا تئاترئ) ج. محمد قولوزاده نین «اؤلولر» پی یسی ایلک دفعه تاماشایا قیولدو.

۲- اوزیر حاجی بگ افون «آرشئن مال آلان» و «مشهدی عباد» موسیقیلی کمدیالارئشن موفقیتینده سنراهر اؤتن اُپرتتا یازنب اُرتایا آتمشدی. صحنه «خرداوات آلان»، «وورهاوور»، «داشئم داشئم» کیمی موسیقیلی وُدوویل لرله [یونگول، بازاری، نه وریم] دلموشدو.

آدئن قورولوشو

آدئن قورولوشجا اوچ نوعو واردئر:

۱- ساده آدلار.

۲- دوزه لتمه آدلار.

۳- مرکب آدلار.

یالنتز بیر کؤکدهن، یا خود کؤکله سؤز دگیشدیرجی شکیلچیدهن

دوزه لن آدلار ساده آدلانتر؛ مثلاً: ولی سارائن کیتابئنی گوتوردو. بو
جومه ده ولی، سارا، و کیتاب ساده آدلاردر.

سۆزدوزه لیدیجی شکیلچیلر واسطه سیله دوزه لن آدلارا دوزه لتمه آد
دیله ر؛ مثلاً: بیچین چی لر تاپشئرئعی، یرینه یتیردیله ر. بو جومه ده
بیچین چی، و تاپشئرئق آدلاری چی وئق شکیلچی واسطه سیله
دوزه لدیگینه گۆره دوزه لتمه آد دیله ر.

ایکی و داها آرتق سۆزون بیرلشمه سینده ن دوزه لن بیر معنا یتیره ن
آدلارا مرکب آد دیله ر. مثلاً آغدام سۆزو ایکی ساده کۆکون (آغ+
دام)، گونه باخان آدی ایسه بیر ساده کۆکله (گون) بیر دوزه لتمه
سۆزون (باخان) بیرلشمه سینده ن دوزه لیب بیر معنا یتیردیگی اوچون
مرکب آدلاردر.

دوزه لتمه آدلار هم فعل لرین، هم ده آد، صفت، سای و
عوه ضلیک لرین اوزه رینه مختلف سۆزدوزه لیدیجی شکیلچیلرین
آرتئرئلماسی ایله دوزه له ر.

فعل لردنه ن آد دوزه لتمک اوچون، اساساً، فعل کۆکلرینین سونونا
آشاغندا کی سۆز دوزه لیدیجی شکیلچیلر آرتئرئلار.

۱- ئق (ایک- اوک- اوک) - تاپشئرئق، بیلک، قروق، بؤلوک.

بو شکیلچیلرین سونوندا کی «ق» سس سیزی «غ» سس سیزی، «ک»
سس سیزی «ی» سس سیزی یاخئن بیر تهرده تلفوظ ألونار.

۲- ائش (ایش- اوش- اوش) - چاغئرئش، گلیش، دوروش،

گۆروش.

۳- ما(مه) - ووروشما، بۆلمه. (ووروشما يری دگیل. بۆلمه باشچىسى
بوردا دئر.)

قید- آد دوزهلدن ما- (مه) شکیلچىسى وورغو قبول ادهر. انا گۆره
ده بله سۆزلری اُخویارکن دقتلی اَلمالی یئق. آشاغندا کئی سۆزلرین
وورغوسونا دقت یتیرین.

سوزمه یمه لی ایدی. منه چای سوزمه!

۴- آق(اک)، ق، ک- سانجاق، کسه ک، داراق، الک . سایره.

۵- ئم(ایم- اوم- اوم)- یغئم، گیم، قوروم، گۆروم.

۶- قئ(قو)، کئ(کو)، غئ(غو)، گئ(گو)- بئچقئ، دورغو، پوستو،
سُرخو، بۆلگو.

۷- ئ(ی- و- و)- یازئ، چکی، وورغو، اؤلچو.

۸- انجئ(ایجئ- اوجو- اوجو)- آلئجئ، بیلجئ، قوروجو، گۆروجو.

بونلاردان باشقا فعل کؤکلریندهن آد دوزلدن آر(ار)- اید(اود)-
ایجئ، آجاق، ایجک، که، ایر، انئئ(اینتئ، اونئو، یونتو) و سایره
شکیلچیلر وار دئر: مثلاً: کچید، چاپاجاق، چئخئئئ، چئخار، قاخئئج،
آچار و سایره.

آد، صفت، سایی، و عوه ضلیکلردهن آد دوزهلمک اوچون
آشاغندا کئی سۆزدوزهلدیجئ شکیلچیلردهن استفاده ادیلهر.

- ۱- لئق (ليک- لوق، لوک) - آداملئق، گۆزەل ليک، چۇخلوق، منليک.
 بو شكيلچيلرين سۇنداكى «ق» سس سيزى «غ»، «ك» سس سيزى
 ايسە «ى» كيمي تلفوظ ألونار.
 ۲- چا(چه) - باغچا، دۇشكچه.
 باغ سۇزونه «چا» شكيلچى سى آرئئرئلدئقدا سۇز كۇ كونون سۇندا ك
 غ سس سيز خ كيمي تلفوظ اديله ر.
 ۳- چى(چى - چو - چو) - آراباچى، ، أدونچو، گميچى، گۇنچو.
 ۴- لى(لى، لو، لو) داغلى، شهرلى، قُبولو، كۇنول لو.
 دوزه لئتمه آدلار تۆره تمك اوچون لاق - داش - ييت - ييات - دار -
 كش - ات - ستان - يزم - يست سۇز دوزه لديجى شكيلچى لر
 ايشله ديله ر. مثلاً: چايلاق، يورد داش، حاكيمت، عمليات، امكدار،
 زحمتكش، مهاجرت، داغستان، ايمپرياليزم، كمنيست.

سۇز لر:	شكيلچيلر:
أيون، يللن	جاق، جك
باجار، مين، بور، هۇر	ئق (يك - وق - وك)
آچ، چئخ	ار
يان، چاپ، گل	اجاق - هجك
چئخ، دوزه ل، گول، دۇن، اتور	ئ ش (يش - وش - وش)
قئر، چئخ گز، او، چۇك	ئئئى (ينئى - وئئو - وئئو)

ئجى (يجى - وجو - وجو)
 ما - مه.
 اق - ق - ك.
 تى - تى، تو
 قى - غى - غو - كى - گى
 ن، ين

سات، آت، ديد، قور، سور
 دُندور، دۇى، سووار، قنزدر
 يات، دايا، اله، بزہ
 باغر، گۇير، بۇيور
 آس، چال، وور، سب، سو
 آخ، بيچ

شكىلچىلر
 لئق - ليك - لوق
 لاق
 چا - چە
 چى - چى - چ.
 لى - لى
 يت - يات
 دار - كىش
 ات - آت

سۇزلر
 اينسان، دنيز، اُغول
 چاى، اُت، ياي، قشش
 ميدان، كىتاب
 يازى، ديل، قُروق
 كند، داغ
 حكَم، شخَص، كلّ، عمل
 او، هاوا، امك، زحمت، دم
 تبليغ، تشويق، مهاجر

مرکب آدلارن دوزه لمه سی و

یازنلشی

مرکب آدلار بیر نچه یُل لا دوزه لر. دوزه لمه نجه لیگیندهن بیر و ایکی وورغو ایله تلفوظ ادیلمه سیندهن آسئلی الأراق، مرکب آدلار بیتیشیک و تیره لی یازنلار.

آ) بیتیشیک یازنلار:

ایکی و داها آرتق سؤزون بیرلشمه سیندهن دوزه لیب، بیر وورغو ایله تلفوظ ادیلن مرکب آدلار آشاغنداکی حال لاردا بیتیشیک یازنلار:

۱- ایکی و داها آرتق کؤکدهن و یا بیر دوزه لتمه سؤزله، بیر یا ایکی ساده کؤکدهن دوزه لن آدلار مثلاً: ساج آیاق، آریاچای، ساری کؤینک، آغداش، گونه باخان، ال اوزیویان، تاخئل بیچن، آریاق قابی، سچگی قاباغی.

۲- لقب و روتبه معناسی ألمایان ایکی سؤزون بیرلشمه سیندهن دوزه لن خصوصی آدلار؛ حسینقولو، گولباهار، شاه صنم، سلطانقولو، باجی خانم، احمد آقا، خان کره م.

قید- بله مرکب سؤزلرین دوزه لمه سینده بعضاً سس دوشومو حادثه سی باش وره؛ مثلاً: میرزاغا (میرزه آقا)، آغاممد (آغامحمد).

۳- سیجیلی دوزه لدهن، أغلو، زاده سؤز لری ده آرتئرلدئغی سؤزله بیرلیکده یازنلار؛ مثلاً: کُرْأغلو، آذرْأغلو، علیزاده، محمدقولوزاده.

(ب) تیرهلی یازئانلار.

مرکب آدلار آشاغنداکی حال لاردا تیره ایله یازئانلار:

۱- عینی ساده آدئن تکراری یلو ایله دوزملن مرکب آدلار؛ مثلاً:
هپ-هپ، اوزوک-اوزوک، داش-داش.

۲- یاخئن و ترسه معنالی سؤزلرین بیرلشمه سیندهن دوزهلن مرکب آدلار؛ مثلاً: ال-قل، اغول-اوشاق، قاش-گؤز.

۳- بیر معنالی، ابیری نین مستقل معناسی آلمایان ایکی سؤزون بیرلشمه سیندهن دوزهلن مرکب آدلار؛ مثلاً: آغاج-اوغاج، چؤر-چۆپ، کُل-کُس، اوشاق-موشاق.

۴- جهتار آراسئنداکی علاقه نی (آرانئی) و ایکی مستقل سؤزدهن دوزه لیب بیر جغرافی آد بیلدیره ن مرکب آدلار؛ مثلاً: شومال-شرق، جنوب-غرب، ماهاچ-قالا.

مرکب آدلار بیر سئرا خاصیتلرینه گؤره بیربیریندهن فرق لنه ر. بونلار ایکی اوچ سؤزدهن دوزه لسه ده، بیر سؤز کیمی فرمالاشار. آممابو بیر لیر اؤز لغت مستقل لیگینی ساخالایار و اصلینده سؤز بیرلشمه سیندهن فرقلی یازئانلش خصوصیتلری واردئر کی، آنلاری بیلیمک لازئم دئر. آشاغنداکی حال لاردا تیره ایله یازئانلار:

۱- تاریخی حادثه نی، علمی نظریه و. قانونو بوتؤولو کده یتیره ن خصوصی آدلار؛ مثلاً: مارکس-انگلس نظریه سی، کانت-لاپلاس

قانونو، خيام-پاسكال اوچ بوجاغى.

۲- ايكى حد آراسىنى بىلدىرەن مەركەب آدلار؛ مثلاً: *وُلقا-دُن كانالى*.
تېرىز-جولفا قاتارى.

آشاغىداكى حال لاردا آيرى يازىلار:

۱- روتبە يالەق بىلدىرەن ايكى سادە آدەن بىرلشمەسى ايلە دوزەلەن
مەركەب آدلار؛ مثلاً: *مىرزە شەيخ، حاجى رسول*.

۲- مەتفق و مەختار جەمهورولارەن آدە، دۆلت ادارەلەرى حزب
تەشكىلاتلارە، ھابىلە ولايت خاسىتلى ادارەلەرىن آدە؛ مثلاً:
آذربايجان جەمهورىتە، آذربايجان دۆلت يونيورسىتەسى، ژاپن
ايمپراتورلۇغى.

۳- تارىخى ھادىئە بىلدىرەن آى آدلارەندەن قاباق گلەن گون آدلارە
ايلە بىرلىكەدە دوزەلەمىش مەركەب آدلار؛ مثلاً: *اماي، ۲۹ بھەمن،*
سەككىز مەرس، آتوز يانوار.

تەپشورۇق - مەركەب آدلارەن آلتىنا خەت چەكىن.

قەنزىل گول *الما يايدي*،

سارائىب *سۇلما يايدي*،

بىر آيرىلىق، بىر *اؤلوم*،

دونىادا *الما يايدي* - (باياتى).

كەمىت بۆلۈمۈ

آدلار کیمیت جه ایکی جور اُلاز: تک و جمع.

یالنتز بیر شیین آدئنی بیلدیرهَن آدلار تک، بیردهَن آرتئق و یا بیر نچه شیین آدئنی بیلدیرهَن آدلار ایسه جمع آدلانار.

تک آدلاردان جمع دوزه لتمک اوچون تک اُلازن سُنونا - لار (لر) شکیلچیسی آرتئرلار؛ مثلاً: آدام - آداملار، کیشی - کیشی لر.

آذربایجان دیلینده چُخلوغو هچ بیر مرفولژی علامت اُلمادان یتیرمک اُلور. بله کی، چُخلوق بیلدیرمک اوچون بیر یرده - لار، (لر) شکیلچیلرینی ایشله دیریکسه، باشقا بیر یرده بیلینمه بین سایلاری آدئن باشنا یاناشدئر ارتق؛ مثلاً: کیتابلار بورادا ایدی. بیر نچه کیتاب بورادا ایدی. بورادا چُخ کیتاب وار ایدی.

شوبهه سیز کی، بونلارئن هر بیرینی نین اؤزونه مخصوص ایشله دیلمه مقامی واردئر. یری گلیمشکن دمک لازئم دئر کی، ایسته ر بللی اُلمایان (غیر معین)، ایسته رسه ده بللی (معین) میقدار ساینندان سُنرا گلن آدا جمع شکیلچیسی آرتئرماق اُلماز. بله بیر قراماتیک پاراللیم آذربایجان دیلی قایدالارنا اویغون دگیل. بعضاً اسلوبی حال کیمی دانشئقدا تک آدلارلا دا چُخلوق یتیرمک ایسته بیریک؛ مثلاً: میلچک قانا دُلانار. بو آتالار سؤزونده شوبهه سیز سؤز بیر میلچکدهن دگیل، چُخ میلچکدهن گدیر.

آدئن حال لاری

آدلار جو مله ده كى وظيفه لر بندهن، انا گوره الدوغو سوزون ايشيندهن
آسئلى الاراق، آيرى آيرى سوز ده ييشديرىجى شكيلچى لر قبول
اتمك له فرمونو ده ييشهر. بو جور ده ييشمه آدئن حال لانماسئ
آدلانار.

آذربايجان ديلينده آدئن آلتئ حالى وار:

۱- آدئق - اشيائئن يالئز آدئئ بيلديره و خصوصى حال شكيلچيسى
الار. كيم؟ نه؟ هارا؟ سرقولارئندان بيرينه جاواب وره؛ مثلاً: يشار
گلدئ. قوش اوچدو. پارس گوزهل شهردير. آتام اوده
آتور موشدو. بو جو مله لر ده يشار، قوش، پارس، شهر، سوزلرى
آدئق حالى گورسدير.

هردهن دائئئشئقا آدئق حال الان سوز واسطه سيله يرليك و تاثيرليك
حال لا بيلديريلن معنائى يتيرهريك: ياز، ياي، قئش هميشه ايشله يير. بو
جو مله ده كى فيكرى - يازدا، يايذا، قئشدا - هميشه ايشله يير كيمى ده
دمك الار.

۲- يي يه ليك - يي يه، عايدليك، هردهن ده بؤلگو بيلديره. كيمين؟
نه يين؟ هارائئن؟ سرقوسوندان بيرينه جاواب وره.

يي يه ليك حال ئن (ين - اون - اون) شكيلچيسى ايله دوزه لر. على نين
ئپومنده دير. رومون گوزهل ليكى آدامئ هويوخدورور. بو
جو مله لر ده كى على نين و رومون سوزلرى يي يه ليك، عايدليك

بیلدیره.

ییه لیک حالئندا ایشلنن سؤز غیر معین لیک بیلدیردیکده شکیلچی قبول اتمه ز؛ مثلاً: مدرسه مدیری بوردا اییدی جومله سینده مدرسه سؤزو غیر معین لیک بیلدیردیگی اوچون ییه لیک حال قبول اتمه میشدیر. کیتابلارئن اوچو بیرلشمه سینده ایسه، ییه لیک، عاید لیک معناسی دگیل، ساده جه بؤلگو بیلدیریر. بو بیرلشمه ده کی معنائی یتیرمک اوچون دیلیمیزده پارالل الراق چئخشلئق حال دا ایشلر. کیتابلاردان اوچو.

۳- یؤلوک - یؤنه لمه، استقامت بیلدیره، هابله اشیانئن چاتا جاعی نقطه نی ده گؤرسده، کیمه؟ نه یه؟ هارایا؟ سرقولارئندان بیرینه جاواب الار. بو حالی دوزه لتمک اوچون آدلارئن سونونا «آ (آه)» شکیلچیسى آرئرئلار؛ مثلاً: کیتابا باخرام. اوه گدیره م. گؤز لرینی پنجره یه زیل لمیشدی.

۴- تأثیر لیک - اوزه رینه ایش یریدیلن اشیانی بیلدیره، کیمی؟ نه یی؟ هارانی؟ ونه؟ سرقولارئندان بیرینه جاواب الار. تأثیر لیک حالدا الان آدمین لیک بیلدیردیکده -ئ (ی- او- او) شکیلچیسى قبول ادهر. غیر معین لیک بیلدیردیکده ایسه شکیلچی سیز ایشلنر؛ مثلاً: احمدی گؤردوم. کیتابی آلدئم. اُدون دُغرایشرام. مکتوب یازئرام.

نه؟ سوآلئنا جاواب ألوب فرماجا فرق نمین آدلئق، ییه لیک و

تأثیرلیک خالد اُلان آدلاری آشاغندا کی واسطه لرله فرق لندیرمک
اُلا:

آ) بی یه لیک و تأثیرلیک خالد اُلوب، شکیلچی سزایشلنن ونه؟
سو اُلنا جاواب وره ن آدلار غیر معین لیک بیلدیره ر. باشنا «بو، اُ»
ایشاره عوه ضلیک لرینی آرتردئقدا همین سؤزلر معین اشیانی
بیلدیردیگینه گؤره بی یه لیک و تأثیرلیک حال شکیلچی سینی قبول
اتمہ لی اُلور؛ مثلاً: کیتاب دوشدو. کیتاب جیلدی تزه دیر. میرزه
کیتاب آلدی. بو کیتاب دوشدو. بو کیتابن جیلدی تزه دیر. میرزه
بو کیتابی آلدی.

دمہ لی بیرنجی جوملہ ده کی کیتاب سؤزو آدلق، ایکنجیده کی
بی یه لیک، او چونجوده کی ایسه تأثیرلیک خالد دئر.
ب) بیر چُخ حال لاردا تأثیرلیک خالد اُلان آدلق حال لا یاناشی و
اُندان سُنرا ایشلنر؛ مثلاً: علی کیتاب آلدی. بو جوملہ ده تأثیرلیک
خالد اُلان کیتاب سؤزو ایله آدلق خالد اُلان علی سؤزلری نین
یرینی ده بیسه ک، کیتاب سؤزو ینه ده تأثیرلیک حال شکیلچیسینی
قبول اده جکدیر؛ کیتابی علی آلدی.

۵- برلیک- ایش، حرکت یا اشیائن یرینی، هرده ن ده وقت، زمان
بیلدیره ر، کیمده؟ نه ده؟ هارادا؟ سُر قولار نندان بیرینه جاواب وره ر،
د(ده) شکیلچیسینی قبول اده ر؛ یاشاردا موسیقی یه بؤیوک مارق
وار. اُنون فیکری ماهنی دا قالمشدی. کندده ساغمال اینک چُخدور.

كچميشده بله حال لار چوخ اُردى.

۶- چئخش لئق- ايش، حرکت يا اشيانتن چئخش، باشلانغج
نقطه سيني بيلديره، كيمدهن؟ ندهن؟ هارادان؟ سُر قولار ئندان بيرينه
جاواب اُلا. «- دان (دن)» شكيلچيسى ايله دوزه له؛ مثلاً: ميرزه دن
هر شى گؤز له مك اُلا. اُنلار محصولدان سؤز سالمئشلار. نريمان
تار لادان گليردى.

سُنو، ق، ك، خ سس سيز لرى ايله بيتن چوخ هيجالى سؤزلر
حال لانا ركن آدئن يى يه ليك، يُونلو ك و تاثير ليك حال لار ئندا «ق»
سس سيزى «غ»، «ك» سس سيزى «گ»، «خ» سس سيزى ايسه «غ»
سس سيزينه چوريله؛ مثلاً:

قُناق چۆره ك يولاخ
قُناغئن چۆره بين يولاغئن
قُناغا چۆره يه يولاغا
قُناغئ چۆره يى يولاغئ

قيد- «ق» سس سيزى نين بو حال لاردا «غ» سس سيزينه كچمه سى سؤز
سُنوندا «ك» (قالئن) كيمي ايشله ديلن سؤزلره عايد دگيلدير؛ مثلاً:
شقق، شققين، شققه، شققى.

منسوويت | ايليشيك ليك | شكيلچيلرى

ایلیشیک لیک شکیلچی لری یی‌یه اُلان شخص ایله بیر زاد آراسئندا
ایلیشیک لیگی بیلدیره‌ر.

دیلمیزده بیر زادن هر هانسی شخصه و یا هر هانسی بیر آیری زادا
چاتدئغئنی بیلدیرمک اوچون ایشله‌نن شکیلچی لر واردئر؛ مثلاً: منیم
کیتابئم، سنین اوین، اُنون دفتری، امراهئن قیونو بیرلشمه‌لرینده
کیتاب، او، دفتر، قیون سۆزلری نین سونداکی شکیلچی لر (ئم-ین-
ی-و) منسوبیت شکیلچی لری دیر.

بیر زادن هر هانسی شخصه و یا زادا چاتدئغئنی بیلدیرمک اوچون
ایشله‌نن شکیلچیلر منسوبیت شکیلچیلری آرتئرلار:

سۆز	انجی تک	۲ انجی تک	۳ انجی تک	۲ انجی تک	۳ انجی تک
میداد	ئم	ئن	ئ	ئمئر	ئنئر
دیل	یم	ین	ی	یمیز	ینیز
قیون	وم	ون	و	وموز	ونوز
کورک	وم	ون	و	وموز	ونوز

سُنو سسلی‌له بیتن آدلاردا بیرینجی شخصین تک و جمعینده
شکیلچی نین بیرینجی سس سیزی دوشه‌ر، اوچونجو شخصده ایسه
شکیلچی نین اولینه بیر «س» سس سیزی آرتئرلار؛ مثلاً: آتام، آتان،

آتاسی، آتامئز، و سایره.

جمع شکیلچسی قبول ادهن آدلاردا ایلشیک لیک شکیلچی سی
جمع شکیلچی سینده ن سُنرا گلهر؛ مثلاً: سنین کیتابلارئن. منیم
اوشاقلارئم.

ایلشیک لیک شکیلچی لی آدلار دا بعضی فونتیك فرقلمه، آیری
آدلار کیمی حال لانا؛ مثلاً: آنام، آنامئن، آناما، آنامی، آنامدا،
آنامدان.

او چونجو شخص تکین ایلشیک لیک شکیلچسینی قبول اتمیش
آدلار آیری آدلاردان فرقلی ألاق یؤنلوک حالدا «ی» دگیل، «ن»
بیتشدیریجی سس سیز ایله ایشلندیگی کیمی، چئخشلئق حالدا دا
مستنا حال کیمی «ن» بیتشدیریجی سس سیزینی قبول ادير؛ مثلاً: أنون
اوستونه، أنون اوستونده، أنون اوستوندهن و....

ایکینجی و او چونجو شخص تکین ایلشیک لیک شکیلچسینی عینی
فُرمالی یی به لیک و تأثیرلیک حال شکیلچسی ایله قارئدئرمالی.
بو شکیلچیلر فُرمجا عینی ألسالار دا، معنا و وظیفه جه فرق لیر.
منسوبیت شکیلچسی بیر زادن باشقا بیر شخصه و یا زادا عاید
ألدوغونو بیلدیرسه، حال شکیلچسی یی به لیک و اوزه رینده ایش
یرینه یتیرلن زاد بیلدیره.

او چونجو شخص منسوبیت شکیلچسی ایله تأثیرلیک حال
شکیلچسینی آیرماق او چون آشغنداکی اصولو ایشه سالماق ألالر.

جومله ایچینده او چونجو شخص منسوبیت شکیلچیسینی قبول اتمیش سؤزو سسلی ایله بیتن باشقا بیر سؤزله عوهض اتدیکده همین سؤز سی (سی - سو - سو) شکیلچی سینی قبول اده جکدیر. بو سؤز تأثیرلیک حالدا الدوقدا ایسه نی (نی - نو - نو) شکیلچیسینی ایله ایشله نه جکدیر؛ مثلاً: کیتاب آلدئم. احمدین کیتابی اوده دیر. هر ایکی جومله ده کیتاب سؤزونو قوزو سؤزو ایله ده بیسه ک: قوزونو آلدئم. احمدین قوزوسو کورپه ایدی.

خبرلیک شکیلچیلری

آدلار هر هانسی شخصه گوره معین علامتی، خصوصیتی، حادثه نی بیر حؤکم کیمی تصدیق و انکار اتمک او چون جومله ده بیر سئرا شکیلچی قبول اده؛ مثلاً: من معلم، سن معلم سن، معلم دیر. بو جومله لرده من - سن - دیر شکیلچی لری آدلارئن سونونا آرتئرئلاراق انلارئن جومله ده خبر الماسئنی دغرولتموشدور.

هر هانسی حؤکم دوز بیلیم یا دوز بیلیمه مک او چون سؤزلرین سونونا آرتئرئلان شکیلچی لر خبرلیک شکیلچی لری آدلانا. بو شکیلچی لر بیرینجی، ایکینجی، او چونجو شخصین تک و جمعینی توتور. آدلارئن خبرلیک شکیلچیلرینی قبول اتمه سینی گورسده ن جدوه ل:

سؤزلر انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک انجی تک

دئر	سئئنز	تق	دئر	سان	ام	وطنداش
دئر	سئئنز	تق	دئر	سان	يام	آنا
دير	سينيز	يڪ	دير	سن	م	عالم
دير	سينيز	يڪ	دير	سن	يم	ايشچي
دور	سونوز	اوق	دور	سان	ام	اُغول
دور	سونوز	يوق	دور	سان	يام	سوچو
دور	سونوز	اوڪ	دور	سن	ام	گول
دور	سونوز	يوڪ	دور	سن	يم	سوروجو

قيد: - دئر(دير- دور- دور) شڪيلچيلرينين سُنونداكئ «ر» سئسقا
تلفوظ اديلهر. - سئئنز(سينيز- سونوز- سونوز) شڪيلچيسي ايسه سيز
كيمي ديبه ر؛ مثلاً:

اُخونار	يازنلار
آلئرسئز	آلئرسئز
گلير سينز	گلير سينز
اُخويور سوز.	اُخويور سونوز

آدئن تحلیلی پلانی

۱- لغوی معنا

- {شخص آدی بیلدیرهن
- {اجتماعی حادثه بیلدیرهن
- {طبیعت حادثه سی بیلدیرهن

۲- مضمونونا گوره

- {خصوصی
- {عمومی

۳- قورولوشونا گوره

- {ساده
- {دوزه لتمه
- {مرکب

۴- کمیٹی

- {تک
- {جمع

۵- حال لاری

- {آدلق}
- {یی یه لیک}
- {یونلوک}
- {تأثیر لیک}
- {یر لیک}
- {چئخشللق}

۶- ایلشیک لیک [منسویت] (تک + جمع)

- {۱-نجی شخص}
- {۲-نجی شخص}
- {۳-نجو شخص}

۷- خبر لیک (تک + جمع)

- {۱-نجی شخص}
- {۲-نجی شخص}
- {۳-نجو شخص}

صفت

صفت لرين دانشتقدا بؤيوك اهميتى وار. صفت لرى دوزگون يرينده ايشلتمه يى باشارماق دانشتغى هيجانلى اده بيله جك اهميت لى واسطه دير. صفتى دانشتقدا و يازى دا دوزگون يرينده ايشلتمك دانشتغى تأثيرلى و آيدئن ادهر.

ايشانئن نجه ليگيني بيلديره ن سؤزلر صفت آدلانار. صفت لر نجه؟، نه جور؟، هانسى؟ سرقولارئندان بيرينه جواب ألالار.

صفت لرى آشاغنداكى معنا قروپلارئنا آيثرماق ألالار:

۱- علامت بيلديره ن لر؛ بله صفت لرى بو تههر بؤلْمك ألالار:

آ) رنگ بيلديره ن لر: قئرمئزى، قارا، آغ، سارى، ياشئل و هابله.

ب) اؤلچو و توتوم (حجم) بيلديره ن لر: بؤيوك، كيچيك، قئسسا، درين، داياز و هابله.

پ) گؤرونن اؤزوننه گؤره علامت لر بيلديره ن لر: كار، گر، شيل، آخساق، كچل

ت) عمومى گؤرونن علامت بيلديره ن لر: گؤزهل، بزه كلى، قشنگ، رنگلى و هابله.

۲- كيفيت بيلديره ن لر؛ بله صفت لرى بو تههر بؤلْمك ألالار:

آ) عمومى كيفيت بيلديره ن لر: ياخچى، پيس، برک، بئش و هابله.

ب) داد بيلديره ن لر: شيرين، آجى، تورش، ميخوش و هابله.

پ) مختلف دویقو اُرقانلارئ ایله دویولان کیفیتلری بیلدیره نلر:
آغثر، یونگول، ایستی، سُیوق، اینجه، یغون و هابله.
۳- ترینمه (حره کی) علامت بیلدیره نلر: قاچاغان، اُیناغان، گوله یین،
آغلاغان و هابله.

تاپشورق - صفت لرین آلتئندان خط چکیب معنا نواعلارئی گؤرسدین.
آی کؤینه یی ایپک لاله
ظریف، قشنگ، گؤیچک لاله
یاناغئندا خالئن قارا
گن دوزلره، شیش داغلارا،
یاماجلارا یاراشئق سان
ایلک باهارا چُخ عاشئق سان (م.راحییم)

صفت دوزهلدهن شکیلچی لر

دوزهلتمه صفت لر هردهن فعل کؤک لریندهن و هردهن ده آد و باشقا
آد بیلدیره ن دانشئق حصه لرینه مخصوص سؤزلردهن سؤز دوزهلدهن
شکیلچی لری ایشلتمکله دوزهلر؛ مثلاً:
یاغلی (پیشمیش)، اُیناغان (قئز). بورادا کئی یاغلی و اُیناغان صفت لرین
بیری آد و بیری ده فعل کؤ کوندهن دوزهل میشدیر. بله لیکله دوزهلتمه

صفت لرایکی یره آیرئلئر:

۱- آدلاردان دوزهلن صفت لر

۲- فعل دن دوزهلن صفت لر.

آدلاردان و آد بیلدیره ن باشقا دانششق حصه لیرینده ن آشاغندا گتیریلن سؤز دوزهلدیجی شکیلچی لرله صفت دوزهلر.

۱) -لی، (-لی، -لو، -لو). بو شکیلچی ایله دوزهلن صفت لرایکی معنا خصوصیتی داشئیار: هرده ن اشیادا هر هانسی بیر علامتی آلدوغونو، هرده ن ده همین بو علامتین چخلوغونو بیلدیرمک اوچون سؤزلره آرئرئلار؛ مثلاً: «توفنگ لی آدم» دا «توفنگ لی» سؤزونون سوندا «لی» شکیلچی سی آدم دا آدی چکیلن زائن آلدوغونو، «عقیل لی آدم» دا «عقیل لی» سؤزونون چخلوغونو، عادی آدم دن چخ آلدوغونو بیلدیریر. چونکی حقیقی معنادا «عقیل سیز آدم» دمک دوزگون المادئغی کیمی، «عقیل لی آدم» دا دوزگون دگیلیر.

۲) -سئر (-سیر، -سوز، -سوز) عقیل سیر (آدم)، دوشونجه سیر (اوشاق)، گویول سوز (ایش)، یوخوسوز (کیشی) و هابله.

بو شکیلچی ده دوزهلدیگی سؤزه ایکی معنا وره بیلهر؛ مثلاً: «پالتوسوز آدم» دا، «پالتوسوز» سؤزو آدم دا بیر زائن المادئغنی، «عقیل سیر کیشی» ده، «عقیل سیر» سؤزو علامتین آزلئغنی بیلدیریر.

۳) -کی (-کی، -کو، -کو) واسطه سیله چاغ ولاغ، (زمان و مکان) بیلدیره ن صفت لر دوزهلر؛ مثلاً: باغداکی (دانششق)، بوگونکو

(تُققوشما) و هابله.

۴) جئل (جیل، -جول، -جول) شکیلچی سی واسطه سیله وضعیت بیلدیره ن صفت لر دوزه لدهر؛ مثلاً: قاباقجئل (شایترد)، اؤلومجول (یارالی)، قُهومجول (آدام)، ایشجیل (کندلی)، و هابله.

۵) -لئق (لیک، -لوق، -لوک) بو شکیلچی واسطه سیله هر هانسئ بیر زادنن چُخ الدوغونو و یا باشقا بیر علامت بیلدیره ر؛ مثلاً: باغلق (یر)، مشه لیک (یاماج)، پالتولوق (پارچا)، اوزوملوک (قانا) و هابله. بو شکیلچی لرین سُنونداکئ «ق» سس سیزی «خ»، «ک» سس سیزی «ی» کیمی تلفوظ ادیله ر.

۶- ای، وی - اقتصادی، علمی، کیمیوی، معنوی، بیولژی و هابله. بونلاردان باشقا با، نا، بی، آنتی، و آ اؤن شکیلچی لری واسطه سیله دوزه لن صفت لر ده واردئر؛ مثلاً: بامزه، ناکیشی، بی حیا، آنتی بیوتیک و آنرمال. [اوست اوسته آیریئ دیل لرده ن سؤزلر].

فعل دن صفت دوزه لتمک اوچون آشاغندا کئ شکیلچی لر ایشله نر:

۱- آغان، -اهین = اگن -قاچاغان (آت)، کوسه یین (اوشاق)، و هابله.
۲- ئجئ (- ایجی، -اوجو، -اوجو) - یئرئجئ (قوش)، بلیجی (آدام)، سوروجو (خانئم)، قُرویوجو (ایشچی).

۳- آئی، (ایک، اوق، اوک). آچئق (قاپئ)، کسیک (آجاج)، اوچوق (دام)، سؤکوک (پالتار) و هابله.

بپونلاردان باشقا، فعلده ن صفت دوزه لده ن قان (کن)، آق (اک)،

قُتْن (قون، کون)، جاق (جک) اونج (اونج) سؤز دوزه‌لدیجی
شکیلچی لری ده واردئر. مثلاً: آغلاغان اوشاق، دؤیوشگن آدام،
قُرخاق کیشی، هورکک قُیون، یُرغون اُوچو، گرگین احوالات،
اوتانجاق اوشاق، قُرخونج ایش. و هابله.

تاپشورق - ساده صفت لرین آلتئنا خط چکین.

دره لرین یاشئل، درین،

سویون آلور بوزدان سرین

عطیر ساچئر کولک لرین

ای هاواسی تمیز داغلار!

عزیز داغلار، عزیز داغلار! (ج. جاوادلی)

مرکب صفت لرین دوزه‌لمه‌سی و یازئلشی

دوزه‌لمه خصوصیت لریندهن، و وورغوسوندان آسئلی الاراق، مرکب
صفت لری ایکی جور یازئلار:

آ) بیتیشیک یازئلانلار

بیر وورغو ایله دییلن آشاغئداکی مرکب صفت لری بیتیشیک یازئلار:

۱- بیر آدلا، بیر اصلی صفتدهن و یا فعلدهن دوزه‌لن صفتین بیرلشمه-
سیندهن دوزه‌لن مرکب صفت لری؛ مثلاً: دیکباش (آدام)، قاراگؤز
(قنز)، آچتق گؤز (اوشاق) و هابله.

- ۲- بیرینجی سی منسوویت شکیلچی لی آد، ایکینجی سی اصلی و یا دوزهلتمه صفتدهن دوزهلن مرکب صفتلر؛ مثلاً:
دیلی شیرین، (اوشاق)، گوزوئوخ (آدام)، اوستو اورتولو (ایش)،
گوزوقانلی (آدام) و هابله.
- ۳- ایکینجی سینده منسوویت شکیلچی سی آلان، یکی آدن بیرلشمه سیندهن دوزهلن مرکب صفتلر؛ مثلاً:
بیرام قاباغی (سازلاشما)، سچگی قاباغی (یغنجاق)، حیه ت یانی
(توله).
- ۴- بیر سایلا، بیر ساده یا دوزهلتمه آدن بیرلشمه سیندهن دوزهلن
مرکب صفتلر؛ مثلاً: بش ایل لیک (پلان)، بیرسایاق (یاشایش)
- ۵- بیر صفتله بیر آدان دوزهلن مرکب صفتلر؛ مثلاً: بدبخت
(حادثه).
- ۶- بیر ساده صفتله بیر دوزهلتمه صفتدهن دوزهلن مرکب صفتلر؛
مثلاً: اوجاییلو (آدام)، اوزون ساچلی (قنز)، سئوق قانلی (آدام) و هابله.
ب- آیری، تیره لی یازنلار:
- ۱- ساده و دوزهلتمه صفتلرین تکرار آلماسی ایله دوزهلن مرکب
صفتلر؛ مثلاً: کورپه- کورپه (اوشاقلار)، اوجا- اوجا (داغلار)،
قشنگ- قشنگ (بالاجالار)، گوزهل- گوزهل (قزلار)، سرین-
سرین (بولاقلار)، ددلی- ددلی (بمیشلر) و هابله.
- ۲- یکی سوزدهن دوزهلیم علاوه علامت، چالارلیق و یا رنگ

بیلدیره ن صفت لر؛ مثلاً: آل-الوان، آلا-بابات (بابت)، آلا-بزه ک، آلا-قارانلق، آچئق-قئرمنئرئ. و هابله.

۳- معناجا بیر بیرینه یاخئن، اوزاق، یا ضد آلان صفت لرده ن دوزه لن لر مثلاً: آدلئ-سانلئ، اتلئ-جانلئ، اوجسوز-بوجاقسئر و هابله.

۴- هر ایکسی «ی» یا «وی» شکیلچی سی قبول اتمیش صفتده ن دوزه لن مرکب صفت لر؛ مثلاً: تاریخی-اجتماعی، علمی-کوتلوی، تکنیکی-تیجاره تی و هابله.

صفتین دره جه لری

علامت و کیفیت دره جه سینی بیلدیرمک اوچون صفت لر مختلف شکیلده ده بیسه بیلر؛ مثلاً:

قئرمنئرئ، قئرمنئرئمتل، قئپ قئرمنئرئ و هابله.

علامت و کیفیتین دره جه سینی بیلدیرمک اوچون صفتین دوشدویو شکیل لره صفتین دره جه لری دیلیر؛ مثلاً:

گؤیومتول (پارچا) سؤزو پارچانئن علامتی نین عادی گؤیده ن آز آلدوغونو، گؤی (کارانداش) (میداد) سؤزو عادی علامتی، لاپ گؤی سؤزلری عادی علامتده ن اوستونلویو، گؤم گؤی (آغاج) ایسه علامتین عادی نرمدان داها آرتق آلدوغونو بیلدیریر.

صفتین اوچ دره جه سی واردئر:

عادی، آزالتما، چخالتما.

۱- عادی دره‌جه - هر زادنن عادی علامتینی بیلدیره، و دره‌جه علامتی اُلمادان دوزملر؛ مثلاً: بُز (شالوار)، شیرین (چای)، گۆزهل (أتاق)، یاخشی (قنز) و هابله.

۲- آزالتما دره‌جه‌سی - هر زادنن عادی دره‌جه‌یه بنزهر، آمما اُندان آشاغی علامتینی بیلدیره. بو دره‌جه‌نی دوزه‌لمک اوچون صفت کؤکلری نین سُنونا ئمتمل (-یمتیل، -اومتول، اومتول) - متراق، -سُو، -راق (ره‌ک) شنن شکیلچی لری آرتئرلار؛ مثلاً:

سارئمتل، آغمتمتل، بُزومتول، گؤیومتول، قئرئمتراق، اوزون سُو، قاراشئن، آلچاق راق، گؤده‌ره‌ک و هابله.

آزالتما دره‌جه‌سی صفتین باشئا آلا، آچئق، سُنونا تههر، سؤزونون آرتئرئلماسی ایله ده دوزه‌لر؛ مثلاً:

آلا قارائلق (أتاق)، آلا یارئمچئق (مسئله)، آچئق ساری (رنگ)، آجی تههر (درمان) و هابله.

۳- چُخالتما دره‌جه‌سی - ایکی یُل لا دوزه‌لر و بونلارئن آراسئندا دره‌جه حسابئنا فرق اُلا:

آ) اوستونلوک بیلدیره‌نلر - عادی دره‌جه ایله توتوشدوراندا اوستون علامت بیلدیره‌ر. صفتین چُخالتما دره‌جه‌سی نین بو تیپی صفت کؤکلرینه لاپ، ان، چُخ، ددیکجه، اُلدوقجا، ادات لارئنی یاناشدئر ماقلا دوزه‌لر؛ مثلاً: ان گۆزهل، لاپ گؤیچک، چُخ اوجا، ددیکجه قشنگ، اُلدوقجا بؤیوک، ان دادلی، لاپ یاخچی و هابله.

ب) شده‌ت‌لندیرمه بیلدیره‌نلر- هر زادنن عادی دره‌جه‌دهن حدسیز اوستون علامتینی بیلدیره‌ر. صفتین بو دره‌جه‌سینی دوزه‌لتمک اوچون هامان صفتین سس سیزدهن سُر ا، پ، م، (هردهن ده ر، س) آرترئلار و بو یل لادوزه‌لمیش حصه‌جیک صفتین باشنا بیتش‌دیریلەر؛ مثلاً:
قئپ قئرمئزئ، یام یاشئل، ترتمیز، قئس قئوراق، سب سئوق و هابله.
یام یاشئل دئر کؤینه‌ییم؛

بالا‌جا دئر چیچه‌ییم - (م.راحی‌م)

یاشئ، آلدوغو حالدا داییم آچئق، گنیش چؤل‌لرده یاشامئش بو آدمئن اوزو اتلی، یاناق‌لاری قئپ قئرمئزئ، جانئ ساپ ساغلام ایدی- (ع.شایق)

صفت دره‌جه‌لری‌نین بیر پارا اسلوبی امک‌انلاری

صفتین دره‌جه‌لری‌نین دانش‌ئقدا دوزگون ایشلمه‌یی باشارماغئ اوسلوب باخئمندان اهمیتی بؤیوک‌دور.

صفتین شده‌ت‌لندیرمه دره‌جه‌سینی همیشه یوخارئدا ددیگیمیز کیمی دوزه‌لتمک طبیعی و تأثیرلی آلماز. بو یل لاقئرمئزئ، آغ، ساری، یاشئل، گؤی کیمی رنگ بیلدیره‌ن صفت‌لردهن طبیعی شده‌ت‌لندیرمه دره‌جه‌سی دوزه‌لدیلیر. آمما، آجئ، شیرین، یاخشئ کیمی صفت‌لرین شده‌ت‌لندیرمه دره‌جه‌سینی دوزه‌لتمک یا مومکون

دگیل، یا دا غیر طبیعی دیر؛ مثلاً:

یاخشئ سؤزوندهن بو یُل لا شدهت لندیرمه دره جهسی دوزه لتمک
ألمور. آجئ، شیرین، سُیوق سؤزلریندهن ایسه بو یُل لا شدهت لندیرمه
دره جهسی دوزه لتمه یه احتیاج یُخدور. چونکی دیلیمیزده زهر کیمی،
آغئ کیمی، بال کیمی، شکر کیمی، ساختا، شخته، بُران کیمی طبیعی
توتوشدورمالار داها قوه تلی دیر.

بعضی وخت صفتین شدهت لندیرمه دره جهسینی دوزه لتمک اوچون
ایکی اسلوبو یان با یان شکیلده ایشلتمک أَلار. لاپ قئپ قئرمئزئ و
دوم گؤم گؤی بیرلشمه لرینی ایشلتمک غیر طبیعی و فایداسئز دئر.
آمما اادات تک صفتین یُخ، بوتون جومله نین معناسئنی گوجلندیرمک
اوچون قوللوق اتدیکده یان با یان شکیلده أُخشار حال گؤزه گلیر کی،
بو طبیعی دیر؛ مثلاً:

لاپ قئپ قئرمئزئ ألدو. لاپ ساپ ساری سارالمئشدئ.

صفتین تحلیلی پلانی

معنا نوع لری:

رنگ بیلدیره ن

علامت بیلدیره ن

کیفیت بیلدیره ن

حره کی علامت بیلدیره ن

قورولوشو:

ساده

دوزه لتمه

مرکب

.کی بولار دا فعلدهن دوزه لن لر یا آدلاردان دوزه لن لر دی.

دره جه سی:

آزالتما،

عادی،

چُخالتما

کی بولار دا اوستونلوک یا شده ت لندیرمه اوچون دور.

صفتین آزالتما و چُخالتما دره جه سی نین دوزه لتمه یل لاری

آزالتما دره جه سی

شکیلچی لرله

-متراق، -راق، ره ک

-سُو، -ممثل، -ئمثل

باشئنا سُوژ آرتئرماقلا

آلا، آچئق

چُخالما دره جه سی

شکیلچی ایله باشنا ادات آرتتر ماقلا خصوصی یُل لا
-جا، (-جه) ان، لاپ، چُخ، داها ایلک سسلی دن سُترا
م، پ، ر، س

سای

شی لَرین (اشیانئن) آز چُخلوغونو، و سراسئنی بیلدیره ن دانشئق
حصه سینه سای دیله ر. سای لار نیچه؟ نه قده ر؟ و نیچه نجی؟
سُرقولارئندان بیرینه جواب اُلا ر.

باغ ۱۷۸۷ جی ایلده سالئئمئش و ۱۱۰ هکتاردان آرتئق بیر اراضی
توتور. باغی گزمک اوچون بیر گون یُخ، بیر نیچه گون لازئم دئر.
باغدا ان چُخ نظری جلب اده ن بانان آغاجی دئر. بو آغاجئن ایکی
یوزه یاخئن یاشی واردئر. آغاجئن هوندور لویو ۲۹/۵ متر، و
گؤوده سی نین دایره سی ۶ متر دیر. آغاجئن ۹۴۷ کؤکو وار.
(خ. وزیروف)

بو پارچادا اُلان ۱۷۸۷ جی، ۱۱۰، بیر نیچه، ۲۰۰، ۲۹/۵، ۶، ۹۴۷

سۆزلىرى ساي دثر.

ساي لارئن دا آد وصفتر كيمي، قورولوشجا اوچ نوعو واردثر:

ساده، دوزه لئتمه، مركب

يالنتر بير كوك دن آلان سايلارا ساده ساي دييله ر؛ مثلاً: دؤرد، آلتى،
آن، يوز، مين...

سۆز دوزه لريجي شكيلچي لر واسطه سيله دوزه لن سايلارا دوزه لئتمه
ساي دييله ر. بو سايلارئي دوزه لئتمك اوچون سايلارئن سُنونا
سس سيزله بيتن لر ده -ئنجى (-اينجى، -اونجو، -اونجو) سسلى ايله
بيتن لر ده نجى (-نجى، -نجو، -نجو) شكيلچي لري آرتئرلار؛ مثلاً:
آلتئنجى، بيرينجى، دُققوزونجو، اوچونجو.

ايكى و داها آرتئق ساين بيرلشمه سينده ن دوزه لن سايلارا مركب
ساي دييله ر؛ مثلاً: ايگيرمي اوچ، اتوز دُققوز، يوز اللى سگگيز، دُققوز
يوز اللى يددي. مركب سايلارئن تركيبنده آلان سۆزلىر آيرئ يازئرلار.
بو دور بوگون كيمي سير اديره م من
ايگيرمينجى عصرين آلتئنجى ايلي
سُيوق قئش آخشامئ، بايكال ساحيلى....

.....

بيرينجى آددئم لا لُوغالانان لار

ايكينجى آددئم لا يئخئللاجاقلار - (ص.ورغون)

قاضي شيكايته قولاق آسئر. بو اوچ نفر شريك لى ۱۷دانا اششه ك

آئىبلار، ايندى بۇلە بىلمىرلر. انا گۆره كى، شريك لردەن بىرى پولون يارئسنى، بىرى اوچدەن بىرىنى وريب، اوچونجو دە دققوزدان بىرىنى وريب - (ماللانصرالدين لطيفه لرى)

ساي لارئن .معناجا بۇلونمەسى

ساي لار معناجا ايكي يە بۇلونر:

۱- مقدار ساي لارئ

۲- سئرا ساي لارئ

شى لرين مقدارئنى بىلديرەن ساي لارا مقدار سايئ ديلەر. بو ساي لار نيچە؟ نه قەدەر؟ سرقوسونا جواب أالار؛ مثلاً: هينديستان فيلم استحصالئ اوزره دونيادا ايکينجى يىرى توتور. بوردا ايلده اوچ يوز فيلم دوزره لير. بو فيلم لردەن ۷۱-۷۵ فاييزى بامباي داكى استودیولار

بو پارچادا كئ ۳۰۰، ۷۱، ۷۵ سۆزلرى مقدار سايئ دئر. مقدار سايئ شى لرين تام و كنكرت مقدارئنى بىلديرديكى كيمي، كسرلى مقدارئنى دا بىلديره؛ مثلاً:

كلاسئمزدا أالان ۲۴ نفر شائئردئن (اوچدە ايكى) ايكى اوچدەن بىرى أعلان، (اوچدە بىر) بىر اوچدەن بىرى ايسه قئز دئر. بو جومله ده ۲۴ سايئ تام مقدارئ، اوچدە ايكى، و اوچدە بىر ايسه، شين تام ألمان، كسرلى مقدارئنى بىلديره.

مقدار ساي لاري بىر زادنن غير معين، ياني دقيق المايان مقدارنى دا بىلديره. بله ساي لار دا نه قدهر؟ سرقوسونا جواب الار. آز، چخ، خيلى، بىر چخ، فيلان قدهر، بىر عالم، بىرجه عالم، بىر بله، مئوقا، نم نه قدهر سؤزلى غير معين ساي لاردئر.

غير معين آدلاندئر دئغمتمز بو سؤزلىر جومله ايچينده شى لرين غير معين مقدارنى بىلديرديكى كيمي، باشقا معنالاردا دا ايشله نر:

۱- ايش و حره كت بىلديره ن سؤزلىر ن باشندا دا ايشله نيب ايشين آز - چخلوغونو بىلديره ر؛ مثلاً: چخ دانشدى، آز ايشله ميشدى و هابله.

۲- بو سؤزلىر صفتين اولينده ايشله نيب انلار ن دره جه سيني آزالدئب يا آرتترا بيله ر؛ مثلاً: چخ ياخشى، چخ ماراقلئ و هابله.

۳- بونلار چخ و آز سؤزونون اولينده ايشله نيب انون غير معين كميتى نى آرتتار، يا آزالدار؛ مثلاً: چخ چخ، بله نچى اولندا، بو سؤزلىر ساي يىخ، ظرف (چخ دانشدى)، حتى ادات دا (چخ ياخچئ) حساب اديرلر.

چخ، آز كيمي سؤزلىر ن ساي الماسئ آنجاق جومله نين ايچينده ده هر هانسئ بىر زادنن غير معين مقدارنى بىلديره مه سينده ن آسنلئ دئر؛ مثلاً: آخشامكى دانشغا چخ آدام يئغلمئشدى. ماغازايا چخ كيتاب كتيرديلر. بو جومله لرده شخصين و زادنن (شين) مقدارنى بىلديره ن چخ سؤزو غير معين ساي دئر.

سئرا ساي لاري معين مقدار ساي لاري نئن سئونا -ئنجئ (-ينجئ)، -

اونجو، -اونجو، -نجی، -نجی) شکیلچی لری آرتترماق لا دوزه لر؛
مثلاً: آلتنجی، یددینجی، بیرینجی، اُنونجو، اوچونجو، سگگیزینجی،
اُتوزونجو و هابله.

قید: -اُن، یوز، مین، یوزمین، میلیون کیمی سای لارئن سُنونا -لارجا،
(-لرجه)، -لارلا (-لرله) شکیلچی لرینی آرتترماق لادا غیرمعین
سای لار دوزه لر؛ مثلاً: اُن لارجا، یوزلرجه، مین لرله، میلیون لارلا و
هابله.

سای لار آیرئلدئقدا ایشلندیکده، و یا اشیلاشدئقدا آد کیمی حال لانا
و منسوویت شکیلچی سینی [ایلیشیک لیک] قبول ادهر؛ مثلاً: بش،
بشین، بشه، بشی، بشده، بشدهن؛ بش اوچدهن چُخدور. اوشاق انا جان
سایا بیلیر. قلم لرین بشی احمدده قالمئشدئ.

سای لارئن یازماسی و تلفوظونه گؤره بعضی قایدالاری

سای لاری یازارکن سهوه یُل ورمه مک اوچون بعضی قایدالاری
بیلیمک گره ک دیر. میقدار سای لاری رقم له یازاندا اُندان سُررا گلن
حال، جمع شکیلچی لریندهن و «دک» سؤزوندهن قاباق تیره چکیلر؛
مثلاً: آئین ۹-دان ۱۵-دک کلوبدا آرا سُررا یئغئنجاقلار
گچیریلیردی.

گۆردویونوز کیمی منسوبیت و حال شکیلچی سی اُلان سایی لار رقم له یازئاندا اُنون منسوبیت شکیلچی سی یازئلاماز آما تلفوظ ادیلره؛ مثلاً: آیتن ۹-دان آیتن دُققوزوندان.

سُرا سایی لاری رقم له گۆرسدیلنده سایی دان سُرا تیره قُیولار؛ مثلاً: ۳-جو، ۵-جی، ۱۰-جو، بونلار اوچونجو، بشینجی، اُنونجو کیمی اُخونار.

سُرا سایی لاری رومی رقم له یازئاندا هچ بیر شکیلچی ایشاره سی یا تیره قُیولماز؛ مثلاً: XX یوزایل لیک، XXX ایل لرده.

سُرا سایی لاری ماده لری گۆرستدیگی زمان شکیلچی آتئلار، رقم دن سُرا نقطه، یا تیره، و یا دئرنق یازئلار؛ مثلاً: قطعنامه نین بیرینجی بندینده اوچ شرط قُیولوب:

(۱) سچیلن لر

(۲) سچگی گونو

بونلار بیر ایکی، یا بیرینجی، ایکینجی اُخونار.

سایی آددان قاباق گله رکن شی لرین کُنکرت میقدارئی بیلدیره ر. آدئن جمع فرماستندا ایشلنمه سی ایسه، اُنون کمیت جه غیرمعین چُخلوغونو بیلدیره ر. بونا گۆره ده سایی دان سُرا گلن آد جمع شکیلچی سی قبول اده بیلمه ز؛ مثلاً: ۵ کیتاب، ۱۲ قلم یرینه، بش کیتابلار، اُن ایکی قلم لر دمک اُلماز.

عوہض لیک

بوراجان اور گندیگیمیز دانشتق حصہ لریندہن آد، زادلارٹن یا اشیانٹن آدئئی، صفت، علامتینی، سای، میقدار و سٹراسٹئی بیلدیرہر. عوہض لیک لر ایسہ دانشتقدا آدئی، صفتی، سایئ و ہرردہن دہ ظرفی عوہض اتمک اوچون ایشلہ دیلر؛ مثلاً:

۱- قانبای چُخ چالشقان شایئرد دئر. اُ ہمیشہ درس لریندہ ایگرمی آلئر.

۲- باجئن ہانسئ پارچانی بہ یہنر؟ - باجئم قترمئزئ گوللو پارچانی چُخ ایستہ یر.

۳- کنددہ نچہ ساغمال اینک وار؟ - کنددہ بش ساغمال اینک وار.

۴- قاتار نچہ گدیردی؟ - قاتار ییین گدیردی.

بیرینجی جوملہدہ «ا» سؤزو قانبای آدئئی، ایکینجی جوملہدہ کی ہانسئ سؤزو قترمئزئ و گوللو صفت لرینی، اوچونجو جوملہدہ نچہ سؤزو، بش میقدار سائئئی، دؤردونجو جوملہدہ، نچہ سؤزو ییین ظرفی نین یرینہ ایشلہ نیبدر. بو جوملہ لردہ کی اُ، ہانسئ، نچہ، ونچہ سؤزلری عوہض لیک دیر. [یانئ اُ لارٹن یرینہ یا عوہضینہ گلیر].

عوہض لیگین دانشتقدا بؤیوک اہمیتی واردئر. عوہض لیک ہر ہانسئ دانشتق حصہ سیندہن اُ لان سؤزون یریندہن چئخٹش اتمک لہ

تکراری و یروجولوغو آرادان قالدئرار. آشاغنداکی یازی یا بیر
باخاق:

میرزه صفری هامی تانیئردی. هر گۆره ن انا سلام وره ردی. هر بیر
ضیافتده میرزه صفر اثبات وجود اده ردی. میرزه صفرین
صحبت لرینه هامی عاشیق ایدی. گۆزهل دانشاردی. چُخ شاعیرین
اشعارئ اُنون سینه دفتَرینه ثبت اَلونموشدو. شعرلر اُخویاردی و
اُخویاندان سُر ادا اُنلاری اهیری اویره روس دیلینه ترجمه اده ردی.
(ع. حق وردیف.)

بو یازندا انا و اُنون عوه ض لیک لری میرزه صفر سوزونون، اُنلاری ایسه
شعرلر سوزونون تکرارئی آرادان قالدئرماغا کؤمک اتمکله
دانشغئی سلیس لشدیر میشدیر.

قید- استئنا اَلاراق بیر پارا غیر معین عوه ض لیک لر، دوزه لتمه و مرکب
اَلار؛ مثلاً: کیمیسی، بیر یسی، هیچ کیم، هیچ کس و هابله.
عوه ض لیک معناجا دؤرده بولونر:

- ۱- شخص عوه ض لیک لری - من، سن، ا، بیز، سیز، اُنلار، اوز
- ۲- ایشاره عوه ض لیک لری - بو، ا، اله، بله، همین و هابله.
- ۳- سوآل عوه ض لیک لری - کیم؟ نه؟ هارا؟ هانسی؟ نجه؟ و هابله.
- ۴- غیر معین عوه ض لیک لری - بیر یسی، کیم ایسه، هیچ کیم و هابله.

شخص عوهض ليك لرى

جومله ده شخصين پيرينى توتان عوهض ليك لرى شخص عوهض ليكى
آدلانار و بونلاردئر: من - بيز، سن - سيز، ا - انلار، اؤز.
شخص عوهض ليك لرى عمومى لشميش شكيلده شخص بيلديره.
كيم؟ سُر قوسونا جواب وره و آدلار كيمى حال لانار؛ مثلاً: من،
منيم، منه، منى، منده، مندهن؛ سن، سنين، سنه، سنى، سنده، سندهن؛
بيز، بيزيم، بيزه، بيزى، بيزده، بيزدهن؛ سيز، سيزين، سيزه، سيزى،
سيزده، سيزدهن؛ ا، انون، انا، انو، اندا، اندان.

تاپشورق - شخص عوهض ليك لرى آلتئندان خط چكين.

...بيزه دير كى، بيزيم كنديميز ان بيرينجى كند اُسون. هامى كندلره
يته ك، اؤته ك. اُر تاقلى اُلاق. ماشئن آلات ... ماشئن اُسون... هر شى
اُسون... اؤز و ده اله دير كى، آدامئن تو ك لرى بيزيز دورور....
(ج. جاببارلى)

ايشاره عوهض ليك لرى

فرق لنديره ن و تعين اديجى خصوصيتى اُلان عوهض ليك لرى ايشاره
عوهض ليكى آدلانار؛ مثلاً:
آيدئن چُخ چالشقان اوشاق دئر. ياشار دا الله اُلمالى دئر. بو اوشاقلار

سۆزه باخان دئالار. همین آداملار دونن ده بورا گلمیشدیلهر.
 بو جومله لرده کی بو، اله، همین سۆزلری ایشاره عوه ض لیگ لری دیر.
 تعیین ادیجی لیک خصوصیت لرینه گۆره ایشاره عوه ض لیک لری بیر
 نچه جهته دن صفتی یادا سائلر. آما فرق بوراسئندا دئر کی، ایشاره
 عوه ض لیک لری ایشاره معناسئندا ایشله نیب، تعیین اتدیگی سۆزو
 باشقالارئندان فرق لئمه یه و سچمه یه آپارار. صفت لر ایسه اشیانئن
 علامت و کیفیتینی بیلدیره ر.

أ و بو سۆزو یرینه گۆره شخص و ایشاره عوه ض لیگی آلا بیله ر. أ
 سۆزو شخص عوه ض لیگی آلدوقدا: کیم؟ نه؟ سو آئنا جواب وره ر و
 آندان سُرأ ویرقول یازئلماز؛ مثلاً:

أ، قهره مان کیمی چالشئر. أ قهره مان هامنئان جساره تلی دیر.
 بیرینجی جومله ده کی أ، شخص، ایکینجی جومله ده کی أ ایشاره
 عوه ض لیگی دیر.

سوآل عوه ض لیک لری

سوآل عوه ض لیک لری سُرُقو، سُروشما او چون ایشله نر؛ مثلاً:
 سیزین اوه کیم گلدی؟ اینگیسی درس لرینه نجه سازلا شئسان؟
 بو جومله لرده کیم و نجه سۆزلری سوآل عوه ض لیک لری دیر.
 آذربایجان دیلینده کی سوآل عوه ض لیک لری بونلاردئر:

کیم؟ نه؟ هارا؟ نجه؟، نچه؟ نی یه؟، نه یه؟، هانسی؟، هانچان؟ و هابله.
سوال عوهض لیک لرینن چُخو، آدلار کیمی حال لانا و منسویت
شکیلچی سینی قبول ادهر؛ مثلاً:

کیمین آرزئی سی یرینه یتدی؟ احمدین نه بی اوده قالمشدی؟ هارا لار
گوزهل گورونور؟ بو جومله لرده کی کیمین، عوهض لیگی بی یه لیک
حال، نه بی؟ عوهض لیگی او چونجو شخص منسویت، هارا لار
عوهض لیگی ایسه جمع شکیلچی سی قبول اتمیشدیر.

غیر معین عوهض لیک لر

جومله ده بللی المایان شخص یا بیر زادن یرینی توتان عوهض لیک لر
غیر معین عوهض لیک آدلانا، و بونلار آشاغندا کی لار دان دوزه لهر:
کیمی، کیمیمی، کیمسه، کیم ایسه، هر کیم، نه ایسه، هچ نه، هچ
کیم، هچ کس و هابله؛ مثلاً:

آخشام بیرسی منی چاغتردی، آما قاپئنی آچاندا هچ کیمی
گورمه دیم. قیون سورولری نین هر هسی بیر یاندا اُتلا یردی. هر کیم
چُخ چالششارسا، یارئشدا اوستونلوک قازانا بیلهر.

بو جومله لرده کی بیرسی، هچ کیمی، هر هسی، هر کیم سؤزلری
غیر معین عوهض لیک لر دیر.

غیر معین عوهض لیک لر ده آدلار کیمی اساساً حال، منسویت و

خبرليڪ شڪيلچي لري قبول ادھر؛ مثلاً:
کيميسي، کيميسي نين، کيميسينه، کيميسي ني، کيميسينه،
کيميسينه احمدين هچ کسي يُخڊور. گلن هچ کس دگيلدير و
هابله

عوهض ليڪ لرين بعضي اوسلوبی امکان لاری

بیز یو خارنڊا گورستديڪ کی، دانشئقدا کي تکراری آرادان
قالدئرماقدا عوهض ليڪ لرين بؤيوک رُلو واردئر. لاکين
عوهض ليڪ لري یرينده ايشلتمه مک هردهن دانشئقدا ايکي معنالی لئق
دُغورار. آشاغندا کي جومله لر بونو ياخچي گورسدهر.

۱- علی کاتبين يانئنا گده جک دير. ا، ساعات اوچه تاريخ کلاسنڊا
المالی دئر.

۲- آنا قئرئني اؤزونه چای تۆکمه يه وادار اتدی.

۳- بله بير گؤزهل ال ايشي بشينجي کلاس شايئردي دوزه لديد. اَنو
منه اداره ده گورستدلر.

بو ميثال لاردا اولجه ايکي شخص يا زادا گوره دانشئلماق اوچون ،
ايکينجي حصه ده عوهض ليگي بونلاردان هانسئنا گوره اُلدوغونو
بل لنديرمک چتين اُور، و بونا گوره ده ايکي معنالی لئق يارائئر.
بله جومله لر ايشلتمک دن، اُلابيلديکجه چکينمک لازيم دئر. بو تهر

جومله لرده ايكي معنالى لئغى ارادان اپارماق اوچون بعضى
آيدنلاشدئران سؤزلر ايشلتمه لى الارئق.

سؤزون تاثيرىنى آرتئرماق اوچون هردهن دانشان آدام اؤزونه
اوچونجو شخص كيمي مراجعت ادهر؛ مثلاً:

سن احمد اُلسان، بو ايشين عؤده سيندهن گله بيلمه يه سن؟ دديم،-
نوروزعلى هله اولمه يبيدير كى، سن انون آغاسى نئن كاغازئنى
آپاراسان. (ج. محمد قولوزاده)

هر ايكي جومله ده دانشان شخص اؤزونو اوچونجو شخص كيمي
بحث اتميشدير كى، بو دا سؤزون احساسلى لئغئنى آرتئران اوسلوبى
مانور دير.

هردهن ايكىنجى شخصين تكى انون جمعى ايله گؤرسديله ر.
بيلديگيميز كيمي ياخنن دُست و فاميلدهن باشقا بيرينه حؤرمت
اتمك اوچون، بير تك آداما سيز خطاب الهريك. آمما معنا سئز لئق
توره تمه ييب، و دقيق الماق اوچون بو يُلدان هميشه استفاده اتمك
الماز. انا گؤره كى، بير سؤزدهن قاباقجا دقيق ليك ايسته نر و اُندان
سُرا باشقا زادلار گؤزله مك الار؛ مثلاً:

نغمه نله دينديرير سن، سنى دويان قلبى سن؟

سن بيزيم شعر يميزين جاني، ووران قلبى سن.

بو بيت ده سوليمان روستم ميرزه على اكبر صابره «سيز» له مراجعت
اتسه يدى، شاعيرين كيمه مراجعت اتديكى انلاشئلماز دئ.

دیلیمیزده خبرلیک، منسوییت، و شخص شکیلچى لرى شخص عوهض لىك لرى نىن معناسئنى یتیره بیلدیگیندهن (منطقى وورغوشخص عوهض لیگی نىن اوزه رینه دوشمه مک شرطى ایله) سؤزون یئغجالئغى اصلینه اویقون الراق چۇخ واخت شخص عوهض لىك لرىنى ایشلمه یه احتیاج قالمىر؛ مثلاً:

گوندوز. باخ، بیى، بیز دونن مکتبده اوشاقلارلا دونیا سیاحتینه چئخمشدئق. هر بیر هده فیمیز بیر دیله ک آداسى ایدی. باخ، اوروپانئن ساحیلینه کیمی گلیمشم. ایندی اصل هده فه قئسا بیر یئل اختارئرام.

گولوش. دونن گتدیگیمیز یئل لار یارامازمى، گوندوز؟ (ج. جاببارلى)

سؤزون یئغجالئغئندان اؤترو، بو یازى دا «بیزیم هده فیمیز» سؤزو یرینه هده فیمیز، گلیمشم، اختارئرام، و گتدیگیمیز سؤزلى ایشله دیلمک له ایکی یرده «من»، بیر یرده «بیز» و بیر یرده سیزین سؤزلى اختصار ادیلیمشدى. چونكى بو عوهض لىك لرى ایشلمه دن ده هده فیمیز، گلیمشم، اختارئرام، گتدیگیمیز سؤزلى نىن سئونداكى منسوییت شکیلچى لرى (ایمیز)، نیز و شخص سئلوق لارى (آم، ام) بو سؤزلى نىن نچه نجى شخسه گؤره الديوغونو بیلدیریر.

آما، بو جور اختصار همیشه مومکون الماز؛ مثلاً: باخ، آى آنا، من سنه دیرهم کى، قاسئمعلی یه یۇخ جوابى ورسن، من اله بو گون آیرئئلب گده جه یم قاین آتام گیلده قالاجام (ج. محمد قولوزاده).

بو پارچادا کی دیرهم، گده جهیم سؤزلری حره کتین بیرینجی شخصه گۆره اُلدوغونو عوهض لیک سیز، یانی شخص سُنلوغو واسطه سیله بیلدیریرسه ده، بورادا کی شخص عوهض لیک لرینی اختصار اتمک اَلماز. انا گۆره کی، همین پارچادا دانشان (ولی قولو) اؤزونو خصوصی اَلراق نظره چارپدئرماق، بیر نوع مصاحبینه اؤزونو قبارئق شکیلده گۆرستمک ایسته ییر.

یوخارندا ددیگیمیز کیمی، منطیقی وورغو شخص عوهض لیگی نین اوزهرینه دوشنده بله اختصارا یُل ورمک اَلماز. عوهض لیک لردن دوزگون استفاده اتمه مه یین اؤزوده بعضاً یروجولوق گتیره، و دانشغئن تأثیرینی آزالدار. بو حال ان چُخ معین بیر عوهض لیگین هر هانسی پارچادا دالبادال تکرارندا قباغا گلهر.

عوهض لیک لرین سینونیم لیگینی معین لشدیرمک، اَنلاری یرینده ایشلتمه یی باشارماق لازئم دئر. بو- همین، هِج کیم- هِج کس سینونیم عوهض لیک لردیر.

آمما عوهض لیگین یرسیز تکراری ایله اَنون بدیعی دیلده کی تکرارئی- تکریری قارئشدئرماق اَلماز. بوجور تکرار دانشغئی تأثیرلی و احساسلی ادهر. بوجهدن اؤرنک کیمی اَلان آشاغندا کی پارچایا باخاق:

بالاش. سن...سن! بولودلار اوزله شرکن سن اَنلاری چاخناشدئردئن. گۆی لرین قوه لرینی بیر ائلدئرئم کیمی باشئمدا پارتلاتدئن. منیم

آتامی قششئ سۇوق گجھلرینده سن بائثرا آتدئن. سن منیم عایله می
داغئتدئن. (ج. جاببارلی)

بورادا ج. جاببارلی سؤزون تائیرلی لیگینی آرتثرماق اوچون «سن»
عوهض لیکی نین تکرارئندان اوستائلق لا استفاده اتمیشدیر.

بیر زامان هاوادا قاناد ساخلائین،
سؤزوم واردئر منیم سیزه دورنالار،
قاتارلاشب نه دیاردان گلیرسیز،
بیر خبر ورسه نیز بیزه دورنالار (م. پ. واقف)

وریملی تُرپاغی، گنیش چؤل لری،
چالشقان ارلری، ایگید ال لری،
بؤیوک گمی لری، دمیر یئل لاری،
گچیدلری، ریزلری وار اؤلکه مین (ج. جاببارلی)

فعل

آذربایجان دیلینده، ایستهر لغت، ایستهرسه ده قرامر جهتهدن زنگین
ألان دانشیق حصه لریندهن بیرى فعل دیر.

ایش، حال، حره کت بیلدیره ن دانشیق حصه سینه فعل دیله ر.
فعل لر نه ادیر؟ نه اتدی؟ نه اده جک؟ نه الدو؟ و باشقا سرقولارا
جواب اَلار؛ مثلاً: آیدئن قاپئنی آچدی. نریمان اوه گتدی. سارانئن
رنگی سارالدی.

ا، سسر لر اشدیر آر خا طره فدهن
جوانلار مشقدهن دؤنورلر گری
یاشارئن جانئنا اوشوتمه سائر

شیرین صحبت لری، ادلو سؤزلری (ف. مهدی)

بو جومله لرده نه اتدی سرقوسونا جواب وره ن آچدی، نه ادیرلر
سرقوسونا جواب وره ن دؤنورلر سؤزلری ایش بیلدیریر. نه اتدی
سرقوسونا جواب اَلان گتدی، نه ادیر سو اَلئنا جواب اشدیر سؤزلری
حره کت بیلدیریر.

اُنا گؤره ده آچدی، دؤنورلر، گتدی، اشدیر، اوشوتمه سائر
سؤزلری فعل دیر. دمک لازم دئر کی، فعل لرده ایش، حال،
حره کت معنالاری قارئیق اَلار، عینی بیر فعل هم حال، هم ایش، هم
ده حره کت بیلدیره بیله ر.

مصدر

مصدر فعلین الہ بیر شکلی دیر کی، آنجاق حرہ کتین آدئی بیلیدیرہر. زمان، شخص، کمیت معنالاری ایله ایشی یخدور. بو نقطه‌ی نظردهن مصدر آدا اُخشیار

مصدر فرماستی دوزه‌لمک اوچون فعل کؤک لری نین اوزهرینه ماق، مک شکیلچی سی آرتئرلار. مصدرلر ده آد کیمی حال لانار، و منسوویت یا ایلشک لیک شکیلچی سی قبول ادهر، مثلاً: باخماق، باخماغئن، باخماغا، باخماغی، باخماقدا، باخماقدان. اؤیره‌نمک، اؤیره‌نمه‌یه، اؤیره‌نمه‌یی، اؤیره‌نمکده، اؤیره‌نمکدهن. گؤردویوموز کیمی مصدرلر حال لانار کن یی یه‌لیک، یؤنلوک، و تأثیر لیک حال لاردا «ق» سس سیزی «غ» و «ک» سس سیزی ایسه، «ی» سس سیزی چوریلهر.

مصدرلرین منسوویت و خبر لیک شکیلچی سی قبول اتمه‌سینه نمونه

باخماغئم، گلمه‌ییم	باخماغئمز، گلمه‌ییمیز
باخماغئن، گلمه‌یین	باخماغئنتر، گلمه‌یینیز
باخماغی، گلمه‌یی	باخماقلاری، گلمک لری

فیکریم اوه گتمک دیر.

مصدر شکیلچی سی نین سُنونداکی «ق» سس سیزی «گ» و «ک» سس سیزی «ی» سس سیزی کیمی تلفوظ ادیلهر.

فعل لرین قورولوشجا نوع لاری

آد، صفت، و سایلار کیمی، فعل لرین ده قورولوشجا اوچ نوعو واردئر: ساده، دوزه لتمه، مرکب.

یالنتز بیر کؤکده ن و یا بیر ساده کؤکله سؤز ده ییشدیریمی شکیلچی دن دوزه لن فعل لره ساده فعل دیلهر؛ مثلاً:

ایان! شانلی قهره مان!

ایان، دور قالخ آیاغا

باخ اؤنونده باشئی

ساللایان آل بایراغا! (م.راحییم)

بو پارچادا **ایان**، دور، باخ فعل لری ساده فعل لردیر.

سؤز دوزه لدیجی شکیلچی لر ایله دوزه لن فعل لر دوزه لتمه فعل آدلانار؛ مثلاً: آرتیق یارئش مقاوله سی ده قصورلو گؤرونمه یه

باشلادی. (م.ابراهیم اف)

بوراداکئ **باشلادی** فعلی «لا» شکیلچی سی واسطه سیله ساده آد کؤکونده ن دوزه لمیشدی. انا گوره ده **باشلادی** فعلی دوزه لتمه دیر.

دوزه لتمه فعل لر ان چوخ آشاغندا کئ شکیلچی لر ایله دوزه لر:

۱. -لا، (له) - باشلا، ایشله، بئشلا، تمیزله، یارالا، اوچله و هابله.

قید: ایشه باشلا سؤزونده کی لا شکیلچی سی ایله باشلا ووردو بیرلشمه سینده کی سؤزه بیتیشیک یازئلمش «لا» قشماشئی

قارئشد ئرماملئ. بله كئ، ائشه باشلا سؤزونده كئ «لا» شكئلچئ سئ سؤز دوزهلدئجئ شكئلچئ اُلدوغو اوچون آددان (باش) فعل دوزهلتمئشئدئر. باشلا ووردو بئرلشمه سئنده كئ «لا» ائسه سؤزون معناسئنئ ده بئشمه مئشئدئ.

۲. - لاش (لش) ياخچئلاش، ياخشئلاش، سؤزلش، اوئغونلاش، گؤزهلش و هابله

۳. - لان، (-لن) نفوذلان، دئلن، خومارلان، گوجلن، و هابله

۴. - آل، (-ال) -ل -قجال، دوزهل، دئنجهل، خومارلان، گوجلن و هابله.

۵. - آر (-ار) -أتار، گؤئر و هابله.

۶. ائلدا (ايلده، اولدا، اولده) - خئرئلدا، جئنگئلده، خئرولدا، ائئلده و هابله.

ائكئ، و داها آرتئق سؤزدهن دوزهلن فعللره مركب فعل دئيله؛ مثلاً:

اوشاقلار چُخ گؤزله دئلر، لاكئن معلم گئلب چئخمادئ. درئك دونن شكئل اُونمائلئ ائدئ. بو جوملهده كئ گئلب چئخمادئ، شكئل اُونمائلئ ائدئ مركب فعل لردئر.

تأئئرلئ و تأئئرسئز فعل لر

فعل لر جوملهده چاتدئغئ زادلارا (اشئا) ائلئشئك لئگئنه گؤره ائكئ

جورُ الار:

۱- تاثيرلى فعل لَر

۲- تاثير سيز فعل لَر

مثلاً: على كيتاب آلدى. نر گيس هدهدهن فُرحدو.

بو جومله لرده آلدى سؤزو تاثيرلى، و فُرحدو سؤزو تاثير سيز فعل دير. مستقل اُبْرَكْت ايسته يِن فعل لَر تاثيرلى فعل آدلانا ر. بله فعل لَر كيمى؟ نه يه؟ نه؟ ؛ سُر قوسونا جواب و رهن سؤز ايسته ير؛ مثلاً:

بیر وطن عشقى له ميل ده، موغان دا

مين بير اُبا قوروب، قنشلاق سالدنلار

آت سوروب، اُخ آتئب، قتلئج چالدنلار (ص.ورغون)

بو پارچادا كى قوروب، سوروب، آتئب فعل لرى تاثيرلى دير.

مستقل اُبْرَكْت ايسته مه يِن فعل لَر تاثير سيز فعل آدلانا ر؛ مثلاً:

اوزاق- اوزاق جبهه لرده بير گنج حكيم چالئشئر

گجه گوندوز اُ ياتمايئب هر زحمته آئئشئر (م.را حيم)

بو ميصر اعلا ردا كى چالئشئر، ياتمايئب، آئئشئر فعل لرى تاثير سيز دير.

تاثيرلى فعل لَر شكيلچى لر له ده يارانار. تاثيرلى فعل دوزه لدهن

شكيلچى لر بونلاردئر:

- ت، -دار(در)، -ائر (-اير، -اور، -اور) ؛ -آر، -ار، -دئر(-دير،

-دور، -دور) مثلاً:

اسنه ت، چوروت، آزال ت، قُندار، دؤنده ر، باخدئر، ياندئر، چئخار،

اۆلدور، قاچئر هابله.

بيلير سينيزمى؟ ماللا خۇش بخت آدام دئر، هميشه عادهت اوزره گجه لر يالقئز پيرين زياره تينه گده ردی. بو گجه ده گتميشدی. بيرده گوردوم اوره يى آغزندان چئخمئش، سارالمئش اوه قايتدی. احوالاتی سُر وشدوقدا ددی «آرواد، باشقا بير ايش گليب. زيارهت اديرديم، بيردهن پيردهن سس اشيتديم: «آخئر مکانن بورادئر» ددی. بو سؤزلری ددی، اليمده بير آز چابالايئب جانئنى تاپشئردی... بو سؤزلری ديب آروادلارئن اوزلرينه باخئردی گؤرسون سؤزلرين تأثيری وار می؟ (ن.ن.ریمانف)

فعلين معناجا نوع لاری

فعل لر ايش گؤره نی آیری آیری شکیلده اوزه چئخاردار؛ مثلاً:
قئز پالتاری سردی جومله سينده ايش گؤره ن بللی دیر. بو جومله ده قئز سؤزو ألماسا دا سردی سؤزونون اؤزو ايش گؤره نی بيلدیره ر.
حيه تده پالتار سريلميشدی جومله سينده ايش گؤره ن بللی دگيلدير، ايشلک دگيل (فعال دگيل). علی يره سريلدی جومله سينده ايش گؤره ن بللی دیر. أمما ايشی اؤز اوزه رينده، اوستونده گؤرور. علی پالتاری سردیردی جومله سينده ايش گؤره ن ينه ده معلوم دور، أمما بورادا ايشی علی بلاواسطه گؤرمه ميشدی. ا، بو ايشی باشقاسئنا

گۆردورموشدو. اُنلار گۆرۈشۈلدۈرلر جومله سينده ينه ده ايش گۆرهن
بلى دىر. آما فعلين اۆزۈ ايشين قارشىلىقلى و اُرتاق گۆرۈلدۈيۈنو
بىلدۈيرىر.

بەلىك له سوژه (ايش گۆرهن) و اُبژىكت دن (اوزه رينده ايش گۆرۈلن
زاددان [اشيادان] آسئلى اُلاق فعلين بىش نوعو وار:

(۱) - معلوم

(۲) - مجهول

(۳) - قايئدئش

(۴) - اجبار

(۵) - قارشىلىقلى

معلوم فعل

بلا واسطه ايش گۆرهن بلى اُلان فعل لر معلوم فعل آدلانا؛ مثلاً:
على گلدى. كىتاب اُخودوم. بو جومله لرده گلدى و اُخودوم فعل لرى
معلوم فعل لر دىر. بىرىنجى جومله ده ايش گۆرهنى بىلدۈيرن سۆز
(على) بلا واسطه ايشى گۆرۈر. ايكىنجى جومله ده بىر مستقل سۆز
كىمى اشتراك اتمه سه ده، فعل (اُخودوم) اۆزۈ ايش گۆره نين «من»
اُلدوغونو بىلدۈيرىر.

مجهول فعل

بلاواسطه ایش گۆره نی بیلدیرمه یین فعل لر مجهول فعل آدلانار؛ مثلاً:
 شعارلار یازلمئش بوتون کوچه لر بزه نمیشدی. بو جومله لرده کی
 یازلمئش و بزه نمیشدی فعل لری مجهول فعل دیر. البته بو فعل لرین
 ده ایش گۆره نی واردئر. آما ایش گۆره ن بو جومله لرده ایشلک
 دگیل (فعال دگیل). بورادا سو بژکتی بل لندیرمک اوچون کیم؟
 دگیل، کیم طره فینده ن؟ سرقوسونو سوماق لازئم آلا ر.

مجهول فعل لر تأثیرسیز آلا ر. مجهول فعل لری دوزه لتمک اوچون
 ساده یا دوزه لتمه تأثیرلی فعل لرین اوزه رینه نل (-ایل، -اول، -اول)
 ؛-ئن (این، -اون، -اون) هرده ن ده «-ن» شکیلچی لرینده ن بیری
 آرتئرلار؛ مثلاً:

یازدی، یازئلدی، باخدی، باخئلدی، وردی، وریلدی، گۆردو،
 گۆرولدو، قوردو، قورولدو، یدی، ییلدی، یاتردی، یاتئرئلدی،
 قاجئردی، قاجئرئلدی، گۆزله دی، گۆزله نیلدی، آلدی، آئلدی،
 بیلدی، بیلیندی، آخودو، آخوندو،

-لا، (-له) شکیلچی سی ایله دوزه لکن دوزه لتمه فعل لرده ن مجهول
 یاراتماق اوچون یالنئز «-ن» شکیلچی سی بعضاً ده هم «-ن» هم -
 نل (-ایل، -اول، -اول) شکیلچی لری آرتئرلار؛ مثلاً:

باشلاندى، باشلانئلدى، ییخلاندى، ییخلانئلدى، ایشله ندى، ایشله نیلدی

و هابله.

قائىدئش فعل

ايشين ايش گۆرهن اوسته يرينه يتيرهن فعل لر قايئدئش فعل لر آدلانار. قايئدئش فعل لرى دوزه لتمك اوچون مجهول فعلده اُلدوغو كيمي تاثيرلى فعل لر ين اوزه رينه -ئن (-ين، -اون، -اون) -ن، ؛ -ئل (-يل، -اول، -اول) شكيلچى لر يندهن بير يار تئرئلار؛ مثلاً:

سويندى، يويوندو، گۆرونديو، سؤيله ندى، آچئلدى (آرا) اوزولديو (كفسيز)، دورولديو (سو) هابله.

شكيلچى لر ين هامان (عينى) اُلدوغونا باحمييارق، مجهول فعل له قايئدئش فعلى قارئدئر ماق اُلماز. بونلار مضمونجا بير بير يندهن فرقلى دير. بله كى، قايئدئش نوع فعل لرده ايش گۆرهن ايشى اوز اوستونده، اوزه رينده گۆره، اُنون باشقا بير اشيء اوزه رينده ايش گۆرمه سينه احتياج قالماز؛ قايئدئش فعل لر تاثير سيز اُلار.

اجبار فعل

ايشين بير اوز گه سى ايله گۆرولديوونو بيلديره ن فعل لر اجبار فعلى آدلانار. اجبار فعل لر تاثيرلى فعل لر ين سُنونا -دئر (-دير، -دور، -دور) شكيلچى لر ين آرتئرئلماسى ايله دوزملر. اجبار نوع دا بوتون

فعل لر تأثیرلی فعل دیرلر؛ مثلاً: یاشار مکتوب یازدئردی. بو جمله ده کی یازدئردی فعلی اجبار فعلی دیر. بورادا یازماق ایشینی یاشار بلاواسطه اؤزو گۆرمه میشدی. ا، بو ایشی باشقاسی، اؤز گه بیر شخص الی ایله یرینه یتیر میشدی.

اجبار فعلی دوزه لتمک اوچون بعضاً یوخارنداکی شکیلچی نین اوزهرینه «ت-» شکیلچی سی ده آرثرئالر؛ بونا قاباقلار اجباردا اجبار دیلهردی. یانی باشقاسی الی ایله، بیر اؤز گه سینه (اوچونجو آداما) بیر ایشی گۆردورمک؛ مثلاً:

یازدئردئم یازدئردئم

ایچدیردیم ایچدیردیم

آلدئردئم آلدئردئم

یودوردوم یودوردوم

قارشئلق فعل

ایشین قارشئلق لی یا ارتاق، شریک لی یرینه یتیریلمه سینی بیلدیره ن فعل لر قارشئلق فعل آدلانار. بو تهر فعلی دوزه لتمک اوچون تأثیرلی فعل لرین سونا -ئش (-ایش، -اوش، -اوش)؛ -آش -اش) شکیلچی لرینده ن بیر آرثرئالر؛ مثلاً: یازئشماق، ووروشماق، توتوشماق، دیشمک، مله شمک، آغلاشماق و هابله

بیر نچه نفرین الی ایله پارالل یرینه یتیریلیمیش فعل لر قارشئلق فعل حساب اَلونماز؛ مثلاً: گلدیلر، گوردولر و هابله.

قارشئلق فعل لردده ان آزی ایکی ایش گوره نین بیر گه و اُرتاق و قارشئلق لی ایشی نظرده توتولار.

-لا، -لش) شکیلچی سی واسطه سی له آدلاردان دوزه لن فعل لرین بیر بؤلومو مضمونجا قارشئلق معناسی یتیریر؛ مثلاً:
دیل لشمک، آغترلا شماق، مصلحت لشمک و هابله.

قید. -ئش، -ایش، اوش، -اوش) شکیلچی لری ایله دوزه لمیش قاچئش، گلیش، ووروش، گوروش کیمی دوزه لتمه آدلاری قارشئلق نوع دا اَلان فعل لرله قارئشدر مالمالی. بله سؤزلری جومله ده فرق لندیر مک اَلدوقجا آسان دئر؛ مثلاً: ووروش یاخچی باشا چاتدئرئلدی. بو جومله ده کی ووروش سؤزو آددئر. آیری طره فده ن بله سؤزلر آد اَلدوغوندان حال و منسوبیت شکیلچی سی قبول اده ر، قارشئلق نوع فعل لر ایسه، هچ واخت حال و منسوبیت شکیلچی سی قبول اتمه ز.

بیر فعل عینی زماندا بیر نچه نوع شکیلچی قبول اده بیله ر؛ مثلاً:
یازدئرئلدی (اجبار و مجهول)، ووروشدوردو (قارشئلق و اجبار) و

هابله

فعل نوع لاری نئن جدوه لی

فعل نوع	ایشیه ایش گۆره ن مناسبتی	شکیلچی لر تأثیرلی + تأثیر سیز
معلوم	ایش گۆره ن بللی	تأثیرلی + تأثیر سیز
مجهول	ایش گۆره ن بیلینمیر	ئل (یل، اول، اول)؛ ئن (ین، اون، اون)
قایندئش	ایش ایش گۆره ن اوسته	تأثیر سیز
اجبا	ایش باشقاسئ الی ایله	دئر (دیر، دور، دور) تأثیرلی
قارشئلق	ایش اُرتاق و قارشئلق لئ	ئش (یش، اوش، اوش)؛ آش (اش)
		تأثیر سیز

فعلده انکار لئق بابئ

ایشین گۆرولوب گۆرولمه دیگینی بیلدیرمه سینه گۆره فعل لری ایکی
یره بؤلْمک اُلاز:

۱- تصدیق فعل لر

۲- انکار فعل لر

ایش، حال و حره کتین گۆرولمه سیننی بیلدیره ن فعل لر تصدیق،
گۆرولمه دیگینی بیلدیره ن فعل لر ایسه انکار فعل آدلانا ر.

انکار فعل لری دوزه لئْمک او چون فعل لرین سُنونا -ما (-مه)

شکیلچی سی آر تثرنلار مثلاً: ایشله دی، گلیر، اُخویاجاق فعل لری تصدیق؛ ایشله مه دی، گلیمیر، اُخوما یا جاق فعل لر ایسه انکار فعل لر دیر. انکارلغی یتیرمک اوچون باشقا واسطه لردهن ده استفاده ادیلر. بونون اوچون فعلین باشنا «نه» باغلائیجی سیء دا ایشله نر؛ مثلاً: نه یازئر، نه اُخویور، نه بیلیر، نه دانئشئر و هابله.

فعل لردهن آد دوزه لدهن -ما، -مه) شکیلچی سی ایله انکارلئق شکیلچی سینی قارئشدر مالمی. آد دوزه لدهن شکیلچی سی نین اوزه رینه وورغو دوشهر؛ مثلاً: قازما ایشی یاخچی قاباغا گدیر. سوزمه چخ دادلی دئر. بو جومله لرده کی، «قازما» «سوزمه» سؤزلرینین سونداکی -ما، -مه شکیلچی لری فعلدهن آد دوزه لتدیگینه گؤره سؤز دوزه لدیجی وورغولو شکیلچی دیرلر.

فعلین فُرمالاری

فُرما، زمان و شخص شکیلچی لرینی قبول اتمه خصوصیت لرینه گؤره دیلیمیزده کی بوتون فعل لری اوچ بؤلویه آیرماق آلا:

۱- زمان شکیلچی سی و خصوصی فُرما علامتی اُلمایب، یالنتز شخص شکیلچی سی قبول ادهن فعل لر (امر فُرماسی).

۲- زمان و شخص شکیلچی سی قبول ادیب، خصوصی فُرما علامتی اُلمایان فعل لر (خبر فُرماسی).

۳- خصوصی علامتی الماقلا، شخصه گوره دهيشن، آما زمان شكيلچى سى قبول اتمه ين فعل لر (لازم، واجيب، آرزى و شرط فرمالارى).

امر فرماسى

فعلين امر، خواهش وايسته ك بيلديره ن فرماسى امر فرماسى دئر. بو فرمادا الان فعل لر زمانا گوره ده يشمه ز، آما اوز معنا خصوصيتينه گوره گله جك زمان او چون الار، چونكى امر آنجاق گله جك ده يرينه يتيريله جك ايش او چون وريله بيله ر.

امر، تاكيد چخو دا بيرينجى شخص طره فينده ن ايكنينجى شخصه قارشى يونه لميش الار. ديل جوابى دانشئقدا امر و خواهشين دره جه سى سسين هنگى ايله بل لنديريله ر. يازئلى دانشئقدا ايسه، بله امكانلارئن المادئغئندان مؤلف لر تلفوظون هنگينه گوره آيرى - آيرى قيدلر ده ن استفاده اده رلر؛ مثلا:

آسيا (نصيحت يانا) سن يكه قئزسان، اله شى لرى باشئندان چئخارت...
سولتان بگ (ملايم) باخ، آخماق لاما! من الچى يه سؤز ورديم گئدى.
سولتان بگ (لاپ بر كده ن) سن آلاه قودورغان ألما! (آجئقلى) آتان
سنه بويورور گت، گت! (اوزيرر حاجى بگ اف)

بو پارچادا كى نصيحت يانا، ملايم، لاپ بر كده ن، و آجئقلى سؤزلىرى

سۆزون ھنگینە گۆرە مۇلف قیدلری دیر کی، اُخویان و یا یازان (البته اساساً یازان) امر و خاهیشین دره جه سینی بو سۆزلرله باشقاسنا چاتدئثر.

امرین دره جه سی دانشئقدا آیریئ یُل لارلا دا فرق لندیریلە بیلەر. قطعی امر شکلی چُخ واخت عوه ض لیک سیز ایشلەر. امر نصیحت یانا، و یا ملایم کاراکتر داشئدئقدا فعل شخص عوه ض لیگی ایله بیر لیکده ایشلەر؛ مثلاً: یوخارئدا گۆستر دیگیمیز میثال لاردا «سن یکه قئزسان، اله شی لری باشئندان چئخارت» جومله سی دوز گون اُلدوغو کیمی، سُن جومله ده دوز گوندور. بو جومله نی «آتان سنه بویورور گت، سن ده گت» ایشله تسک، داها چُخ نصیحت کاراکتری داشئدئغئندان، همین ایفاده نین اولینده کی مۇلف قیدی (آجئقلى) یرسیز گۆرونر. مۇلف قیدی (آجئقلى) اَلماسایدئ دا، بو ایفاده ده کی، امرین قطعی لیگینی فعلین شخص عوه ض لیگی ایله بیر گه ایشله مه سینده ن بیلمک اُلاردئ.

امر و خاهیشین آیریئ-آیریئ دره جه لرینی یتیرمک اوچون عادی دانشئغئمئز دا لغوی واحیدلر ده استفاده ادیریک. بو واحیدلر خاهیش ادیره م، مصلحت بیلیره م، یالوارئرام و بله سۆزلری ده ایشلمک اُلار؛ مثلاً:

بگ، توقع ادیره م کی، بو بی اده ب سۆزلری باغئشلا یاسئئز (حاجی بگ اف).

هامان مقصدله، دی، د، باخ، گل، آخئی، ده، قئی کیمی ادات لاری دا ایشلمک اُلار. دی، د اداتی امر فرماسندا ایشله نن هر هانسی فعلین اولینده، ها و ده ادات لاری ایسه سُنوندا ایشله نیب مختلف مناسبت بیلدیره:

۱- مرجان بگ. دی گورون! اُخْش بخت آدام منم!

۲- مشدی عباد. (قُرخو ایله) د قئی تاپئم ده!

۳- سولتان بگ. هه، د ورسین ده!

۴- منت خانئم. سوس!.. آنجاق من اُلدوغومو دمه ها! (حاجی بگ اف) قئی، باخ، گل ادات لاری امر فرماسندا ایشله نیمیش فعل لرین اولینه آرترئلاراق مختلف مناسبت لری بیلدیره. «باخ» اداتی داها چُخ خبردارلق یتیرسه ده، «قئی» «گل» ادات لاری ایسه امردهن داها چُخ مصلحت اوستون اُلدوقدا، هردهن کینایه مقصدی ایزله نیلدی کده ایشله دیلیر؛ مثلاً:

حامبال. آ مشدی، بلیم سنئبدئر، سن گل بیر عباسی دا ور گیلن (حاجی بگ اف)

عباد. قئی بورایا سنین کیمی قنسا تومانلی لار گل سین لر (جبارلی)

باخ، سن اوزووو یئغششدئر و هابه.
نوش ادین باده نی آلتن ساقی دان
چکینمه بین حرامی دان، یاغی دان
صف لر پُزان، اُردولاری داغندان

اہیری قتلچ غلافندا مار اُسون (کُراغلودان)

خبر فُرماسی

خبر فُرماسی خصوصی شکیلچی سی اُماماسی ایله امر فُرماسنا اُخسایئر، آما زمانا گُوره ده ییشه بیلمه سی ایله امر فُرماسندان فرق لیر. خبر فُرماسی فعل لرین هم زمان، هم ده شخصه گُوره ده ییشلمه سی ایله یارائئر. خبر فُرماسی برابر دیر: فعل کُکو و یا اساسلاری، اوسته گل (+) شکیلچی سی، اوسته گل (+) شخص شکیلچی سی.

فعلین خبر فُرماسی اوچ زمانا: ایندیکی، کچمیش، و گله جک زمانا گُوره ده ییشه ر.

کچمیش زمان اوزونو شهودی، و نقلی اُماق لا ایکی فُرمادا گُورسده ر: -دئ (-دی، -دو، -دو) شکیلچی سی ایله شهودی، -مئش (-میش، -موش، -موش) شکیلچی سی ایله نقلی کچمیش زمان فعل لری فُرمالا شئر.

-ئب (یب، -اوب، -اوب) شکیلچی سی ایله ده کچمیش زمان فُرمالاری دوزلمه بیله ر؛ مثلاً: احد دونن ماغازادان کیتاب آئب.

قزئی باغدا گُوروبسوز؟ اُدرسینی اُخویوب و هابله.

-ئر (-ایر، -اور، -اور) شکیلچی سی ایله دوزهلن ایندیکی زمان

فعل لری ایش و حره کتین ایندیکی زماندا، یانی دانتشئلان وقت ده
 گۆرولدویونو بیلدیره. ایندیکی زمانئن انکارئنی دوزه لتمک اوچون
 زمان شکیلچی سیندهن قاباق بیر «م» سس سیزی آرتئرئلار؛ مثلاً:
 آچئر، آچمئر، گلیره، گلیره، گلمیره، اُخویورام، اُخومورام،
 دینله بیرهم، دینله میرهم. و هابله.

فعلین گله جک زمانئ دا کچمیش زمان کیمی ایکی فُرما دا اُلار:

۱- بللی یا قطعی گله جک زمان

مضارع یا خود قطعی اَلمایان گله جک زمان

- آجاق (-جک) شکیلچی سی ایله دوزه لن قطعی یا بللی گله جک
 زمان ایشین گله جکده گۆرولمه سینی قطعیت له بیلدیره.

بو زمانئن انکارئنی دوزه لتمک اوچون زمان شکیلچی سیندهن قاباق
 -ما(-مه) شکیلچی سی آرتئرئلار، آما -می (-می) اُخونار؛ مثلاً:

یا زئرلار اُخونار

گله جک، گلمه یه جک	گله جه ی، گلمه یه جه ی
اُخویاجاق، اُخوما یاجاق	اُخویاجاق، اُخومویاجاق

-آر، (-ار) شکیلچی سی ایله ایشین گله جکده گۆروله جه یی قطعی
 اَلمایان شکیلده بیلدیره.

بو زمانئن انکارئنی دوزه لدر کن خصوصی فُنتیک ده بیشیک لیک
 باش وره. بله کی، زمان شکیلچی سیندهن قاباق «م» سس سیزی

آرتتر ماق لا برابر، ایکنجی و او چونجو شخص لرده زمان
 شکیلچی سی نین سُنوندا کئی «ر» سس سیزی «ز» سس سیزینه چوریلهر.
 مثلاً: اُخویارسان - اُخومازسان، گله-ر - گلمه ز، باشلایار - باشلاماز.

س

قید. ات، گت کیمی تک هیجالی و آیات، آختت، بُشالت، اُخوت،
 اؤیره ت، اؤرگت، آزالت، دوزه لت کیمی چُخ هیجالی فعل لرین
 سُنونا ایندیکی، قطعی، و مضارع زمان شکیلچی لری آرتتر ئلثقدا، بو
 سؤزلرین سُن «ت» سس سیزی «د» سس سیزینه چوریلهر؛ مثلاً:
 گت - گدیر، گده جک - گده ر، ات - ادیر، اده جک - اده ر، آیات -
 آیادتر، آیاداجاق، آیادار و هابله.

من سنین تُرپاغئنی گزمیشم قارئش قارئش
 آیاغئم یل لارئندان قات قات قابار باغلامئش
 سینهنده دینجه لمیشم دُست کیمی، قُناق کیمی
 سن دوشمن لر الینده قالاندا دوستاق کیمی (رسول رضا)

فعل زمان لاری نئن دیلمه سینده کی بیر پارا اوسلوبی حال لار

فعل زمان لاری نئن مختلف معنا اینجه لیک لری وار کی، اُنلاری
 بیلیمک اوسلوب باخمئندان اهمیتلی دیر. هرده ن کچمیشده یرینه
 یتیریلیمیش حره کت ایندیکی زمان شکیلچی لی فعل لرله وريله بیلهر.

آشاغندا كئى سىنونىم جو مله لرى توتوشدورماق لا بونلار ئىن ايشلنمه لى
ألدوغو ير لرى تخمىنى شكىلده بل لندير مك ألا بيله ر:
۱- أ دونن گدیب گؤرور كى، هامى أرداد ئر.

۲= احمد قاپئدان گیره ن كىمى ددى: هى، كىم وار بورادا؟
احمد قاپئدان گیره ن كىمى دىر...

گؤردو يوموز كىمى، ايندىكى زمان شكىلچى سى ايله دىلمىش، آما
گچمىشده يرينه يتيرىلمىش ايشى بىلدیره ن يو خارئدا كئى فعل لرین
ايشله ندىكى جو مله لرده بير نوع روايت معناسى وارد ئر. بو فرمالار ئىن
يتيردىكى معنالار آراسئندا معين فرق گؤزه چارپئر.

مستئا حال لاردا عمومى لشمىش فيكرى بىلدیرمك مقصدى له
گچمىشه گؤره ألان ايش و حره كت، قطعى ألمایان گله جك زمان
شكىلچى سى ايله وریله بيله ر؛ مثلاً:

حاج احمد، میرزه سمندره گونده ردیكى ياغا ايشاره ايله: - قازائىلار
پمىشه م، قازائىرام یی یه جك لر. آدام دئر، اینسان دئر، بو گون من سنه
ال توتارام، ساباح سن منه... (جاببارلى)

بو جو مله ده كى «ال توتارام» فعلى بير نوع عمومى لشمىش، هامى يا
گؤره ادىلمه لى ألان معنائى بىلدیره ر. اگر بللى بير معنائى بىلدیرمك
لازم ألسا دا، أندا ساده جه ألاق: «بو گون من سنه ال توتدوم، ساباح
دا سن منه ال توتاجاقسان» فرماستندا ايشله نردى.

فعلین ایندىكى زمانى بير چُخ حال لاردا گچمىشده يرينه يتيریلن، يانى

گۆرولمه سی دانشئان واختدان قاباق باشلانان ایشین دوامئیی، یا دا نتیجه سینی بیلدیره ر. بو نقطه ی نظرده ن بعضاً نقلی گچمیش زمان شکیلچی سی ایله یتیریلیمیش فعل ایندیکی زمان شکیلچی سی ایله ده وریلدیگده انا یاخئن معنائی بیلدیره ر. «علی چُخ یاخچی اُخویور» «قارداشئم تارئ اوستائولا چالئر» دسته باشچئسی اوشاقلارئن ایشینه نظاره ت ادير» جومله لرینده اُخوماق، چالماق، نظاره ت اتمک کیمی فعل لرده کی دانشئان وقتده یرینه یتیریلمه یه ده بیلر. بورادا هر حالدا دانشئان وقتده ن قاباق باشلانمئش ایشین نتیجه سینی بیلدیره ر.

گلگه جکده گۆروله جک ایش و حره کتین یتیرمه سی بعضاً گچمیش یا ایندیکی زمانا مخصوص فرما ایله وريله ر:

اُدووی، عباد داغئن بؤیرو ایله دؤرد آیاق سورور. (جاببارلی)

بو جومله ده کی «سورور» فعلی ایشین دانشئان وقتده گۆرولدویونو بیلدیره ر. آشاغئداکی جومله لرده ایسه هامان (عینی) زمان شکیلچی سی ایله ایشله نن فعل لر ایشین دانشئان واختدان سُرا گۆروله جه یینی و یا دانشئان وقتده ن سُرا باش وره جه یینی بیلدیره ر:

۱- باشا دوشوره م، خالان سنه قوربان، گدیره م.

۲- بس اله ایسه دوروست قولاق آس، گۆر نه دیره م، آ دیل بیلمه ز!

۳- مشدی عباد. یازئرام، یازئرام، سُرا؟

سروه ر. و اُنون عوه ضینه قوللو قچو صنمی آلئرام، یازدئن می!

(حاجی بگ اف)

بو جو مله لرده كي «گديره م، دييره م، يازئرام، آئرام» فعل لري اينديكي زمان شكيلچي سي ايله ايشله نسه ده، بورادا يتيريلن ايش و يا حره كت دانئشان وقت ده باش ورمير، معلوم آلور كي، بو ايشلر دانئشان وقت ده سئرا مطلق گؤروله جكدير.

واجيب فرماسي

گؤرولمه سي واجيب سايتلان حره كتي بيلديرمك اوچون فعل كؤك و اساسلاري نئن سؤنا -مالي (-مه لي) شكيلچي سي آرتئرئلار؛ مثلاً: آلمالي يام، كلمه لي سن و هابله.

حره كتين واجيب ليگيني بيلديرمك اوچون ديليميزده باشقا واسطه لر ده ايشه سائلئر... مصده رله لازئم دئر، واجيب دير، آلماز، مومكون دگيلدير كيمي سؤزلرين آرتئرماسي ايله ده ايشين واجيب ليگي معناسي چاتئرئلا بيله ر. آشاغئدا كي جو مله لري تو توشدوراق:

۱- درج لره مكممل حاضرئلا شمالي يئق - درج لره مكممل حاضرئلا شماغئمئر واجيب دير.

۲- بيز بو تصادوفو اونو تمامالي يئق - بيزيم بو تصادوفو اونو تماغئمئر مومكون دگيلدير.

آرزو فرمائی

گۆرولمه سی آرزئی ألونان حره کتی یتیرمک او چون فعل کؤک و اساسلاری نئن سُنونا -آ(-ا) شکیلچی لری آرتئرئلار؛ مثلاً:
اساسلاری نئن سُنونا -آ(-ا) شکیلچی لری آرتئرئلار؛ مثلاً:

گره ک آلا، گره ک گله، گره ک اُخویا، گره ک ایشله یه و هابله.
بعضی فعل لری آنجاق او چونجو شخص شکیلچی سی ایشلمک له ده آرزئی ألونان حره کتی یتیره ریک؛ مثلاً:

بیزیم آدام اؤز خیرینی بیلمه ز، اُنوکو اُ دور کی، یازدا تاخئل اکسین،
یایدا بیچسین، قئشدا یرینی ایستی اله ییب یاتسن (ن.نریمانف)
بو پارچادا کی فعل لری اکه، بیچه، یاتا شکلینده ایشله تسک، معنایا
اساسلی خلل گلمه ز. یا دا بیر آیری میثال:

بیز اله بیر توخوم اکمه لی بیک کی، تز یتیشسین، یانی یوز اللی بش
گونده دگیل، یوز ایگیمی بش گونده آچئلسئن قُزاسی بؤیوک و
چُخ اُلسون، ماشئن لا یغماق او چون ال وریشلی اُلسون (ولی اف)
بو پارچادا کی فعل لری ده یتیشه، آچئلا، اُلا شکلینده ایشلمک
مومکون دور. یانی بله ده ایشله تسک نظرده توتدوغوموز معنا
یتیریلیمیش اُلا جاقدئر. یالنتز بو پارچائن اولینده کی «بیز اله بیر توخوم
اکمه لی بیک کی...» سؤزونو «بیز گره ک اله بیر توخوم اکه ک کی»

سۆزۈ ايله عوهض اتمك لازئم گله جكدير.

گۆرولمهسى آرزو ألونان حره كتى بيلديرمك اوچون كؤمكچى واسطه ألاق ايسته مك، آرزى اتمك كيمى سۆزلر ده گنیش ايشله نر؛ مثلاً:

۱- سيز ايسته ييرسينيز منيم قاتئرئى آياغا سالب آلاسنئز (جاببارلى)

۲- آرزو اديرهم كى، تاردان چخ سينه نه، سيم لردن چخ بارماقلارئنا فيكير وره سن.

۳- سرونائئن آرزوسو بودور كى، من قهره مان آلام (ولى اف)

۴- گره ك من ده بوتون درس لرئيمده ايگيرمى (نومره) آلام

۵- شيكايته گتمه زدهن قاباق گره ك بيزيمله مصلحت لشه ايدى.

لازئم فرماسى

لازئم فرماسئندا ألان فعل لر حال و حره كتين گۆرولمهسى نين لازئم ألدوغونو بيلديره ر. بو فرمانى دوزه لتمك اوچون فعل كؤك يا اساسلارئ نئن سئونا - آسى، (-اسى) شكيلچى سى آرتئرلار؛ مثلاً:

كىتاب آلاسى يام. انو گۆره سى بيك. روزنامه اخوياسى دئر.

يُلداشلارئنى گۆزله يه سى دير. بو جومله لرده آلاسى يام، گۆره سى بيك، اخوياسى دئر، و گۆزله يه سى دير فعل لرئين لازئم

فُرماستندا دثر.

شُرط فُرماسى

شُرط فُرماستندا اَلان فَعَل لَر باشقا بىر حره كَتىن گُورولمه سى نىن مَعىن بىر شُرطله باغلى اَلدوغونو بىلدىرەر. بو فُرمانى دوزه لَتْمَك اوچون فَعَل كُوك و اساسلارنى نىن سُنونا -سا (-سه) شَكىلچى سى آرْتَرئالار؛ مثلاً: آلسا گلەر، بىلسه دىيەر، اُخوسا اُورگنەر، و هابله. بو جومله لَرده كى آلسا، بىلسه، اُخوسا فَعَل لَرى شُرط فُرماستندا دثر. چونكى آلسا سُوْز و گلەر فَعلى نىن گُورستدىگى ايشىن، اُخوسا سُوْز و دىيەر فَعلى نىن گُورستدىگى ايشىن باغلى اَلدوغو شُرطى بىلدىر مىشدىر.

فَعَل فُرما تالارنى نىن مَرَكبى

فَعَل فُرمالارنى تَرَكبىنە گُوره سادە و مَرَكبە بُولونر. بوراجان اُورگندىگىمىز، و گتير دىگىمىز مىثال لار فَعَل فُرمالارنى نىن سادە سىنە گُوره ايدى. مَرَكب فَعَل فُرمالارنى دوزه لَتْمَك اوچون فُرمالارنى سُنونا ايدى، ايمىش كُومكچى سُوْزلى آرْتَرئالار. بو كُومكچى سُوْز لَر بعضاً شَكىلچى كىمى -دئ (-دى، -دو، -دو) -مئش (-مىش، -موش، -موش) سُوْزه بىتتىشك يازئالار.

ایدی کۆمکچی سۆزو آرتئرئلدئغی فُرمانئن حره کتینی، ایمیش ایسه روایتینی دوزه لدهر. ایدی، ایمیش کۆمکچی سۆزلری نین امر فُرماستندان و خبر فُرماستی نئن شهودی کچمیش زماندانئندان باشقا، بوتون فُرمالاری آرتئرماق ألالار؛ مثلاً:

یازمئش ایدی (یازمئشدی) یازمئش ایمیش (یازمئشمئش) یازئردی، یازئرئمئش، یازاجاق مئش، یازاردی، یازارمئش، یازمالی ایدی، یازمالی ایمیش، یازاسی ایدی، یازاسی ایمیش، گره ک یازایمئش، یازسا ایدی، یازسا ایمیش و هابله.

قید. فعل کۆک لرینه آرتئرئلان شهودی کچمیش زمان شکیلچی سی ایله، ایدی کۆمکچی سۆزون اختصار فُرماستئی قارئشدر مالمالی. یاددا ساخلاماق لازئم دئر کی، ایدی، ایمیش کۆمکچی سۆزلری شکیلچی لشمیش فُرمادا سۆزه بیتیشیک یازئلسا دا، فُرما علامتیندهن (شکیلچی سیندهن) و یازمان شکیلچی سیندهن سُر ایشله دیگی حالدا، زمان شکیلچی سی بلاواسطه سۆز کۆک لرینین اوزه رینه آرتئرئلالار.

شخص شکیلچی لری

آذربایجان دیلینده بوتون فعل لر ایسته نیلن شکیلچی لر قبول ادهره ک شخصه گۆره ده ییشیلهر. بو شکیلچی لر شخص شکیلچی سی

آدلانا. معین فرق لر دوزه لتدیگیندهن شخص شکیلچی لری نین قبول
اتمه سینه گوره فعل لری آشاغنداکی قروپ لارا آیترماق آلا:

۱- امر فرمائی

۲- خبر فرمائی نئن شهودی کچمیش زمانئ و شرط فرمائی

۳- خبر فرمائی نئن نقلی کچمیش، ایندیکی، و هر ایکی گله جک
زمانئ

۴- لازئم و واجب فرمالاری.

۵- آرزو فرمائی

بو قروپ لارداکی فعل لرده شخص شکیلچی سی قبول اتمکده
عمومی جهت اُندان عبارت دیر کی، بوتون فعل لر بیر، ایکی،
او چونجو شخصین تک و جمعینده مختلف شخص شکیلچی لری
قبول ادهر. آما بونلار بعضی شخص لرده فرق لنه.

۱- قروپ- یائی امر فرماسندا اُلان فعل لر بیرینجی شخصین تکینده
-ئم (-ام، -اوم، -اوم) جمعینده ایسه -آق (-اک) شکیلچی - سی
قبول ادهر.

بو قروپ فعل لر ایکینجی شخص تکینده هچ بیر شکیلچی قبول
اتمه ز، ایکینجی شخصین جمعینده ایسه -ئن (-این، -اون، -اون)
شکیلچی سی قبول ادهر. آیری فعل لردهن فرقلی اُلاق بو قروپدا
فعل لر او چونجو شخصین جمعینده ده خصوصی شخص شکیلچی سی
قبول ادهر. بله فعل لرین او چونجو شخص تکینی دوزه لتمک او چون

-سئن (-سين، -سون، -سون) شكيلچي لري ايشله نر، اوچونجو شخص جمعينه ايسه همين شخص شكيلچي سيندهن سُرأ، -لار (-لر) جمع شكيلچي سي ايشله نر.

امر فرماسندا اَلان فعل لرين شخص شكيلچي لرين قبولونا گؤره نمونه

قعل	شخص لَر	تَكَ	جمع لَر
ياز	بيرينجي	يازئم، اُخويوم	يازار، اُخويار
اُخو	ايكينجي	ياز، اُخو	يازئن، اُخويون
اوچونجو	يازسئن، اُخوسون	يازسنلار، اُخوسونلار	

خبر فرماسي نئن شهودي كچميش زمانئ نئن شخص شكيلچي لري ايله شرط فرماسي نئن شخص شكيلچي لري بيربيرينه تاي دئر. بله كي، ايسته ر شهودي كچميش زماندا، ايسته ر سه ده شرط فرماسندا اَلان فعل لَر بيرينجي شخص تكينده «م»، جمعينه «ق، ك»، ايكينجي شخصين تكينده «ن» جمعينه -ئز (-نيز، -نوز، -نوز) شكيلچي لريني قبول ادهر. اوچونجو شخصين تكينده و جمعينه ايسه، اساساً شخص شكيلچي سي قبول اتمه ز. (بعضاً جمعينه -لار، -لر شكيلچي لري ايشله نر).

شهودی کچمیش زمانن و شرط فرماسنندا اُلان فعل لَرین شخص

شکیلچی سی گؤتورمه سی

فعل لَر	شخص لَر	تک	جمع
آلدئ	بیرینجی	آلدئم، آلسام	آلدئق، آلساق
آلسا	ایکینجی	آلدئن، آلسان	آلدئنئر، آلسائنئر
اوچونجو	آلدئ، آلسا	آلدئلار، آلسالار	

نقلی کچمیش ایندیکی، قطعی، و مضارع گله جک زمانئ شخص شکیلچی لری ده عینی دیر. بله فعل لَر بیرینجی شخصین تکینده -آم (-ام)، جمعینده -ئق (-یک، -وق، -وک)، ایکینجی شخصین تکینده -سان (-سن) جمعینده -سئنئر (-سینئر، -سونوز، -سونوز) شکیلچی لَرینی قبول ادهر. اوچونجو شخص تک و جمعی ایسه، دمک اُلا ر کی شکیلچی سی یُخدور.

نقلی کچمیش، ایندیکی، قطعی و مضارع گله جک زمان فعل لری نین
شخص شکیلچی سی گۆتورمه سی

فعل لر	شخص لر	تک	جمع
آلمش	بیرینجی	آلمشام، گدیره م،	آلمشئق، گدیریک
		باخاجام، گۆره ره م	باخاجاغئق، گۆره ریک
گدیر	ایکینجی	آلمشسان، گدیرسن	آلمش سنئز، گدیر سینیز
باخاجاق		باخاجاقسان، گۆره رسن	باخاجاق سنئز، گۆره رسینیز
گۆره ر	اوچونجو	آلمشدئر، گدیر	آلمشلار، گدیر لر،
		باخاجاق، گۆره ر	باخاجاقلار، گۆره ر لر

گۆردویوموز کیمی قطعی گله جک زمان فعل لری شخص شکیلچلی لری قبول اده رکن ایکی سسلی آراسئندا دوشدویو اوچون گله جک زمان شکیلچی سی نین سئونداکی «ق» سسی «غ»، «ک» سسی ایسه «ی» کیمی دیلیر.

لازم، واجیب و دوام فرماسئندا الان فعل لرین شخص شکیلچی لرینی قبول اتمه سی ده هاما ن ته ر و انا تای دئر. بله فعل لر بیرینجی شخصین تکینده -یام (-یم) جمعینده -یئق، (-ییک)، ایکینجی شخص تکینده -سان (-سن)، جمعینده -سنئر (-سینیز)، اوچونجو شخصین تکینده -دئر (-دیر، -دور، -دور) شکیلچی لری قبول ادر. اوچونجو شخصین

جمعینده بیر قاید اُاراق -لار (لر) آرتئرلئر.

لازم و واجیب فرمالاری نئن شخسه گوره ده بیشمه سی نمونه لری

فعل لر	شخص لر	تک	جمع
آلاسی	بیرینجی	آلاسی یام، گلمه لی یم	آلاسی یق، گلمه لی ییک
گلمه لی	ایکینجی	آلاسی سان، گلمه لی سن	آلاسی سنننر، گلمه لی سیننر
او چونجو	آلاسی دئر، گلمه لی دیر	آلاسی دئرلار، گلمه لی دیرلر	

نهایت، شخص شکیلچی سی قبول اتمه سینه گوره فرق لنن بشینجی قروپ فعل لر، آرزو فرما سئندا اُان فعل لر دیر. بو فعل لر شخص شکیلچی سی قبول اتمه سینه گوره بوتون فعل لردن معین خصوصیت لرینه گوره فرق لیر. آرزو فرما سئندا اُان فعل لر بیرینجی شخصین تکینه «م»، جمعینه «ق، ک»، ایکینجی شخصین تکینه -سان (-سن)، جمعینه -سنننر (سیننر) شکیلچی لری قبول ادهر. او چونجو شخصین تکینه شکیلچی سی یُخدور، جمع ده -لار (-لر) آرتئرلار.

آرزو فرماسی نئن شخصه گوره ده ییشمه سینه نمونه لر

جمع	تك	شخص لر	فعل لر
آلاق، گله ك	آلام، گله م	بیرینجی	آلا
آلاستنز، گله سینیز	آلاسان، گله سن	ایکینجی	گله
آلالار، گله لر	آلا، گله	اوچونجو	

شخص شکیلچی لر ی نین بعضی اوسلوبی حال لاری

آیری-آیری شخص لره گوره ایش و حره کتین مختلف فرمادا یتیریلمه سینی بيلمک اوسلوبی جهت دن بویوک اهمیتی وار. بوتون بونلاری بل لندیرمک اوچون بیرینجی، ایکینجی، اوچونجو شخص ده حره کتین بعضی اوسلوبی یتیرمه امکانلارنا گؤز دلاندئراق.

دانشانن حره کتی نین یتیرمه سی- بیرینجی شخصه گوره حره کت بعضاً دانشئغن تأثیرینی آرتئراق اوچون، ایکینجی، اوچونجو شخصه یتیشن ایش کیمی دیلهر؛ مثلاً:

- نه اديم، نه چاره قئلم؟ هر گاه اوزونه عاق اُلا رسان، دیه رلر کی، عؤمر دلی اُلوبدور، اُلما زسان، قالا رسان یانا- یانا (ن. نریمانف)
ساباحدان آخشاماده ک، آخشامدان ساباحاده ک آرواد کیمی گره ک آلاچئغن ایچینده اُتوراسان! اگر قُشونا گتمک ایسته سن ده

گره ك آنجاق چنلپاق لزگی لرین اوستونه گده سن (م.ف. آخوندف) بو پارچالاردا دانشان (بیرینجی شخص عؤمر و حیدربگ) اؤزونه گؤره اُلان ایشی ایکینجی شخصه مخصوص حره کت فرماسئندا یتیریر. البته، بورادا بیرینجی شخصه یتیشن حره کت همین شخصین اؤز فرمائی ايله وريلن حره کتله عینی معنا خصوصیتی یخدور. بورادا اؤزلرینه گؤره دانشان عؤمر و حیدربگ بیرینجی شخصه مخصوص حره کتدهن عمومی لشمیش بیر شکیلده سانکی بوتون بیرینجی شخص لره مخصوص شکیلده بحث اتمیشلر.

بعضاً ده دانشانن شخص اؤزو باره ده کنار آدام کیمی چئخش ادیر، بیرینجی شخص عوه ضینه اوچونجو شخصه خاص اُلان شکلی علامت لردهن استفاده ادیر؛ مثلاً:

سیره آنا دیلینده دیرلر! سیزدهن خاهیش ادیرلر! (دیرهم، خاهیش ادیرهم عوه ضینه)

یا، «من هله اؤلمه میشم» عوه ضینده:

-دیم نوروز علی هله اؤلمه یبیدیر کی، سن اُنون آقاسئ نئن کاغازئی آپاراسان (ج. محمد قولوزده)

بو جومله لرده کی ایش و حره کتین بیرینجی شخصه چاتدئغی آیدئن دئر. آما بو فرما اؤز نئو، معنا کسگین لیگی ايله سچیلیر.

مصاحبین حره کتی نین یتیرمه سی. ایکینجی شخصه گؤره حره کتین

دیلیلشینده مختلف لیک نسبتاً آزدئر. اوسلوبون ایسته ییندهن آستلی
الراق بورادا دا مستثنائتق لارا یل وریلیر.

عوه ض لیک لرده الدوغو کیمی، حره کت نیشانه سی الراق، تک
مصاحیین حره کتی یا ایشینی یتیرمک اوچون ایکینجی شخص
جمعی نین شکیلچی لری ایشله نیر؛ مثلاً: یلداش علی اف، نه
بویورورسونوز؟

اوشاغاتیم معنادا، کفسیزه اوز توتاندا یا مراجعت له، تک مصاحیه
گوره ایش و حره کتین بیرینجی شخص جمع فرماستندا دیلمه سی
حال لاری دا گوره ده بیر. مثلاً بعضی کفسیزه «اؤزوموزو نجه حس
ادیریک؟» دیریک. هامان مناسبت له بعضاً مصاحیین حره کتی
اوچون شخصه گوره ایلان فرمادا ایشله دیلیر:

عجب دی! ایندی قترئم مکتب شرقی سینی اُخوسون، بیز ده ایشیده ک!
«انتیق» اوتاندی بندالی نئن اووزونه باخدئی (میرجلال)

کنار شخصه مخصوص ایشین یتیرمه سی. انا گوره دانشانا، یانی
اوچونجو شخصه گوره حره کت بعضاً معین اوسلوبی مقام لا علاقہ لی
بیرینجی شخص فرماستندا ایشله دیله ر. بو جهته دن آشاغندا کی
فعل لره باخماق کیفیت اده ر.

آخ، تاروردی، تارودی! گومان ادرسن کی، پرزادی قیا جغام سنه
گده؟ بو گده غریبه آخماق دئر! بیر فیکیر اله میر کی، نه هنریم وار

كى، من بايرام ايله ميدانا گيره م؟ اُنون كيمي آتا بيلمه نم، وورا بيلمه نم، آدئم هچ قُچاقلئقدا سؤيله نمه ييب، بير قولدور لوقدا چكيلمه ييب، عؤمرو مده بير آت اُغورلامامشام، بير اؤكوز قوماشمشام... (م.ف. آخوندف)

دانشئغن تائيريني آرتئرماق اوچون بو پارچادا ايکينجى شخصدهن باشلاياراق، بايرام اؤزونه اوچونجو شخص كيمي ياناشمئش و تاروردى يه مخصوص حره كتى بيرينجى شخص فرماستندا ورميشدير. بايرام بو سؤزلرله اؤزونه اُلان حره كت و علامت لرین تاروردى ده اُلمادئغنى بيلديرمك ايسته ميشدى. اُ، عيني زماندا هم اؤزونو اؤيور، هم ده تاروردينى لاغا قُيور. البته بو اوسلوب مانوريندهن باشقا بير شى دگيلدير.

فعلى صفت لر

ديلميزده اله سؤز قروپو دا وار كى، هم فعل و هم ده صفت لره اُخشار خصوصيت لرى وار. اُنلارانه صفتين، نه ده فعلين قراماتيک علامت لرى تام يتيشه بيلمه ز؛ مثلاً: يازئلمئش مكتوب ميزين اوستونده قالمئشدى جومله سينده كى يازئلمئش سؤزو فعل كيمي مجهول نوع شكيلچى سيني (ئل) قبول اتميشدير، تائيرسيز دير، بو سؤزه انكار شكيلچى سيني ده آرتئرماق اُلار.

آمما، بو جور سؤزلره فرما علامتى آرتئرئلا بيلمه ز. بو جور سؤزلر نه

اتدی؟ سُرُقوسونا دگیل، صفت کیمی هانسی؟ سُرُقوسونا جواب اُلار. محض بله شکلی خصوصیت لرینه گؤره بو تهر سؤزلر فعلی صفت دیلهر. گؤرونديوو کیمی، فعلی صفت لر هم فعلین هم ده صفتین خصوصیت لرینی اؤزوننده گؤرسدیر. فعلی صفت لرین فعل لرله عمومی اُلان خصوصیت لری آشاغنداکی لار دئر:

۱- فعلی صفت لر زمان بیلدیره؛ مثلاً: اُخونموش محاضره، (کچمیش زمان)، یازئلاسی مکتوب (گله جک زمان)، اُخویان اوشاق (ایندیکی زمان)

۲- تأثیرلی و تأثیرسیز اُلا بیلهر؛ مثلاً: بیلهن آدام (تأثیرلی)، گلهن اوشاق (تأثیرسیز)

۳- نوع لارا گؤره ده بيشيله بیلهر؛ مثلاً: اُخویان اوشاق (معلوم)، اُخونموش محاضره (مجهول)، یویونان قنز ((قائئدئش)، یازدئران آدام، (اجبار)، دیشن اوشاقلار (قارشئلق)

۴- تصدیق و انکارلق بیلدیره؛ مثلاً: دیلمیش سؤز، (تصدیق)، دیلمه میش سؤز (انکار)

فعلی صفت لرین صفت لره اُخشار خصوصیت لری آشاغنداکی لار دئر:

۱- صفت کیمی، نجه لیگینی بیلدیره ن آدئن اولینده ایشله نر و اُنو بل لندیره ر؛ مثلاً: دانشان آدام، اُخونموش کیتابلار.

۲- اشیائئن علامتینی بیلدیره ر و هانسی؟ سُرُقوسونا جواب اُلار. قید اتمک ایسته رکی، بعضاً بونلارا اُخشار سؤزلر آد و صفت کیمی

ایشله نره ك فعل خصوصیت لری داشتماز؛ مثلاً: كچمیش ایشلری یادا سالما. گونلریمیز بوندان یاخچی اُلا جاقدر.

كچمیشی خاطر لاما، گله جه یه اومیدله باخ! بو جومله لرده كچمیش و گله جك سؤزلری صفت، كچمیشی و گله جه یه سؤزلری ایسه آد دئلا. بونا گوره ده همین سؤزلرده فعله مخصوص هیچ بیر خصوصیت تاپئلئر.

فعلی صفت لر فعل كؤك لرینه مختلف شکیلچی لرین آرتئرماسی ایله دوزه لر. فعلی صفت دوزه لده ن شکیلچی لر حره کی علامتین زمانلا باغلاندئغنی بیلدیره. بو جهتده ن فعلی صفت لری اوچ یره آئیرماق اُلا:

۱- ایندیکی زمان فعلی صفت لری

۲- كچمیش زمان فعلی صفت لری

۳- گله جك زمان فعلی صفت لری

-آن(-ان) شکیلچی سی ایله دوزه لن فعلی صفت لر حره کی علامتین اساساً ایندیکی زمانلا باغلی لئغنی بیلدیره؛ مثلاً:

دینله یز آدام، باخان اوشاق، گولن قنر، اُخویان اُغلان و هابله.

كچمیش زمان فعلی صفت لری آشاغندا کی شکیلچی لرله دوزه لر:

۱- منسوبیت شکیلچی سی ایله ایشله یز -دئق(-دیک، -دوق،

-دوك) شکیلچی لرین فعل كؤك لرینه آرتئرئلماسی ایله؛ مثلاً:

اُخودوغو کیتاب، اُخودوغون کیتاب، اُخودوغوموز کیتاب،

أخودوقلارئ كيتاب و هابله.

۲- فعل كؤك لرينه -مئش (-ميش، -موش، -موش) شكيلچى سى نين آرتئرئلماسى ايله؛ مثلاً: يازئلمئش مکتوب، دینله نمیش محاضره، أخونموش كيتاب، گؤرونموش ایش و هابله.

فعلى صفت دوزه لدهن -مئش (-ميش، -موش، -موش) شكيلچى سینی عینی قۇمالی نقلی كچمیش زمان شكيلچى سى ايله قارئئدماللى. ياددا ساخلاماق ايستهر كى، نقلی كچمیش زماندا ألان فعل لر آدئن اولينده ايشله نر، هانسى سۇقوسونا جواب ورمه ز و عادهت اوزره جومله نين سۇنندا گلهر؛ مثلاً:

۱- مکتوب يازئلمئش، كيتاب أخونموشدو.

۲- يازئلمئش مکتوب و أخونموش كيتاب بورادادئر.

بيرينجى جومله ده يازئلمئش و أخونموش سؤزلرى كچمیش زماندا ألان فعل، ايکينجى جومله ده كى، يازئلمئش و أخونموش سؤزلرى ايسه كچمیش زمان فعلى صفت لرى دير.

گله جك زمان فعلى صفت لرى ايسه، اساساً آشاغئداكى اوچ شكيلچى نى فعل كؤك و اساسلارئنا آرتئرئلماسى ايله دوزه لهر:

۱- آجاق (-اجه ك) يازئلاجاق اثر، گؤروله جك ایش و هابله.

۲- آسى (-اسى) يازئلاسى اثر، گؤروله سى ایش و هابله.

۳- مالى (-مه لى) يازئلمالى اثر، گؤرولمه لى ایش و هابله

بو شكيلچى لرى ده گله جك زمانى دوزه لدهن -آجاق (-اجه ك)

لازم و واجب فرماستنی دوزہ لدن شکیلچی لرله قارئدئرماق اَلماز. یاددا ساخلاماق ایستهر کی، فعلی صفت لر آدئن اولینده گلهر و صفت کیمی هانسی؟ سُر قوسونا جواب اَلار؛ مثلاً:

اثر یازنلاجاق - یازنلاجاق اثر

ایش گوروله جک - گوروله جک ایش

اثر یازنلاسی دئر - یازنلاسی اثر

ایش گوروله سی دیر - گوروله سی ایش

اثر یازنلمالی دئر - یازنلمالی اثر

ایش گورولمه لی دیر - گورولمه لی ایش

گوردویوموز کیمی، ایکینجی ستوندا کئی فعل لرین سُنوندا اَلان شکیلچی لر فعلی صفت دوزه لتدیگی حالدا، بیرینجی ستوندا کئی فعل لرین سُنوندا ایشله نن شکیلچی لر باشقا وظیفه لر داشی یئر.

فعلی باغلائینجی لار

زمان، شخص و کمیت بیلدیرمه یین و دانئشئقدا باشقا فعله باغلانئب اُنون یتیردیگی حره کتی ایضاح ادهن فعل لره قعلی باغلاما دیلهر؛ مثلاً: اُ یازی تاختاسئنا [دُسقایا] باخاراق یازئردئ. اُ یازی تاختاسئنا [دُسقایا] باخئب یازئردئ. بو جومله لرده کی باخاراق و باخئب سؤزلری یازئردئ فعلی نین «نجه یازما تهری» ایله ایضاح اتدیگی و اُنا

باغلاندئغى اوچون فعلى باغلاما دئر.

فعلى باغلاما دوزه لدهن شكيلچى لر ديلممزمده چۇخدور. فعلى باغلامانن بوتون نوع لارئ حره كتى ايضاح اتمك خصوصيت لرينه كۆره شرطى الارق ايكى قروپا آيرئلا بيله:

۱- اساس حره كتى تهر (طرز) له باغلایان لار

۲- حره كتى زمان لا باغلایان لار

بيرنجى قروپ فعلى باغلامالار، اساساً آشاغندا كى شكيلچى لر له دوزه لر.

۱- ئپ (-ايب، -اوب، -اوب) باخئب (گۆردو)، بيب (ددى)، دوروب (باخدئ)، گۆروب (آنلادئ)، باشلايئب (گۆزله دى)، ايشله ييب (ايسته دى)، آخويوب (بيلدى)، سورويوب (آپاردئ) و هابله.

قيد. باشلا، باغلا، ايشله كيمى فعل لره -ئب (-يب، -يوب، -يوب) ياندا (-ينده)، -ئنجا (-ينجه، -يونجا، -يونجه) فعلى باغلاما شكيلچى لرى آرترئلدئقدا سؤزون سوندا كى «آ» سسى «اى» كيمى ديبيله؛ مثلاً:

أخونار

يازئلار

باشلىئب

باشلايئب

باشلياندا

باشلاياندا

باشليئنجا

باشلايئنجا

ایشلی ییب	ایشله ییب
ایشلی ینده	ایشله ینده
ایشلی یینجه	ایشله یینجه
آغلی ییب	آغلا ییب
آغلیاندا	آغلا یاندا
آغلیینجا	آغلا یینجا

۲- آراق،-اره ک؛ مثلاً: باخاراق، دوراراق، گؤره ره ک، ایشله یره ک، سورویره ک و هابله.

بو سؤزلرین سُنوندا کئی «ق» سسی «خ» و «ک» سسی «ی» دییله ر
 ۳- مادان(-مه دن) مثلاً: باخامادان، اُخومادان، بیلمه ده ن، ایشله مه ده ن
 و هابله. بوفعلی باغلاما شکیلچی سی وورغو قبول اتمه ز. اُنا گؤره ده،
 وورغو، سؤزون کؤک یا اساسلاری نئن اوزه رینده قالار؛ مثلاً:

ایشله — ایشله مه ده ن

باشلا — باشلامادان

یُخلا — یُخلامادان

ایکینجی قروپ فعلی باغلامالار آشاغندا کئی شکیلچی لرله دوزه لر:
 ۱- آندا(-انده) مثلاً: باخاندا، بیله نده، گؤره نده، اُخویاندا، دینله ینده
 و هابله.

۲- دئقدا(-دیکده، -دوقدا، -دوکده) مثلاً: باخدئقدا، بیلدیکده،
 ایشله دیکده، اُخودوقدا، گؤردوکده و هابله.

- ۳- دئقجا (-دیکجه، -دوقجا، -دوکجه) مثلاً: باخذئقجا، بیلدیکجه،
 اُخودوقجا، گۆردوکجه و هابله.
- ۴- ئنجا، (-اینجه، -اونجا، -اونجه) مثلاً: باخننجا، بیلینجه،
 ایشله بینجه، اُخویونجا، سورونجه و هابله.
- ۵- جاق (-جک) باخاجاق، گۆره جک، بيله جک و هابله.
- ۶- آر-ماز، -ارمهز- باخار-باخماز، گله-ر-گلمهز، گده-ر-گلمهز و
 هابله.
- دیلمیزده بوندان باشقا دا فعلی باغلاما شکیلچی لری واردئر.

ظرف

ایش، حال و حره کتین نجه لیگینی، یرینی و میقدارئی بیلدیره
 دئشئق حصه سینه ظرف دیله. مثال: آت ییین چاپئردئ. بو جمله ده
 ییین سۆزو چاپئردئ فعلی ایله دیلمیش ایشین نجه لیگینی بیلدیریر.
 سُرا علی آشاغئ اندی. بو جمله ده سُرا سۆزو انمک ایشی نین
 زمانئنی، آشاغئ سۆزو ایسه یرینی بیلدیریر. اوشاقلار چُخ
 دئشئتلار. بو جمله ده چُخ سۆزو دئشئتلار فعلی ایله دیلمیش
 ایشین کمیتی نی بیلدیریر.

دمه لی، ییین، سُرا، آشاغئ و چُخ سۆزلری ظرف دیر. ظرف لری
 فعل لرین تایی، فعلی صفت و فعلی باغلامالاردان دا آلا بیلرلر. مثلاً:

شاپپادان آتتلان كوله سسى هامئنى ديسگيندىردى. بو جومله ده شاپپادان سوزو، آتتلان فعلى صفتين نجه ليگىنى بىلدىردىگىنه گوره ظرف دىر. يا، ا، يريندهن ياواش-ياواش قالخاندا بير آغرى دويدو. بو جومله ده ياواش-ياواش ظرفى ايسه، قالخاندا فعلى باغلاماسنا گوره دىر.

ظرفين قورولوشجا نوع لارى

باشقا دانئشق حصه لرى كىمى ظرف لرىن ده قورولوشجا اوچ نوعو واردئر:

۱- ساده ظرف لىر

۲- دوزه لتمه ظرف لىر

۳- مركب ظرف لىر

يالتىز بير كوكدهن و يا بير كوكله سوز ده ييشدیره ن شكىلچى دن دوزه لن ظرفه ساده ظرف دىلەر. مثلاً: ايازتن ايشى گتیره نده همیشه كوك لنىمىش تار كىمى ال ده يمه مىش سسلنه ردى. بو جومله ده كى همیشه سوزو ساده ظرف دىر.

سوز دوزملىده ن شكىلچى لىرله دوزملىن ظرف لىرله دوزه لتمه ظرف دىلەر. مثلاً: آت سورعت له ايره لى له يىردى. ا، چوخ اوجادان دانئشردى. بو جومله لرده سوز دوزملىدىجى شكىلچى لىر (-لا، -دان)

واسطه‌سی له دوزه‌لمن سورعت‌له و اوجادان ظرف‌لمری دوزه‌لتمه ظرف‌لردیر.

دزه‌لتمه ظرف‌لمری قایئرماق اوچون آشاغنداکی شکیلچی لر ایشله‌نر:

۱- جا، (-جه) یاواشجا، ایندیجه

۲- لا، (-له) ایناملا، احتیاطلا، سورعت‌له

بو سؤز دوزه‌لدیجی شکیلچی لر وورغو گؤتورمز.

۳- ان- غفلتاً، قصداً

۴- دن(-دن) اوجادان، آزجادان، بیردهن

۵- جاسئنا، (-جه‌سینه) آلچاقجاسئنا، بوت پره‌ست‌جه‌سینه و هابله.

ایکی و داها آرتق سؤزون بیرلشمه‌سیندهن دوزه‌لیب بیر معنا وره‌ن

ظرف‌لره مرکب ظرف‌دیله‌ر. مثلاً: بیردهن-بیره، آغئر-آغئر، تز-تز

مرکب ظرف‌لرین چوخو هامان سؤزون تکراری ايله دوزه‌لر و تیره ايله

یازئلار. مثلاً: بالا-بالا، قاجا-قاجا، یاواش-یاواش، اوچ-اوچ، بئش-

بئش.

ظرفین معنای نوع‌لاری

ظرف‌لر حره‌کتی آیری-آیری جهته‌دن بل‌لندیره‌ر. بونا گؤره ده

ظرف‌لر معنای دؤرد ییره بؤلونر:

۱- حره‌کت‌ته‌ری ظرف‌لمری

۲- زمان [چاغ] ظرف‌لمری

۳- پر [لاغ] ظرف لری

۴- میقدار ظرف لری

حره کت تهری ظرف لری ایش، حال و حره کتین نجه یرینه یتیریلدیگینی بیلدیره و نجه؟ نه جور؟ نه تهر؟ سُر قولارا جواب اُلار مثلاً: قاتارن یاواش-یاواش یاخئنلاشدنغئنی گُوردو کده تز سِککی یه چئخدئ. بو جومله ده کی یاواش-یاواش و تز سؤزلری حره کت تهری ظرف دیر.

قید- دیلمیزده یاخچی، پیس، تمیز، دفته لایق کیمی سؤزلر واردئر کی، بونلار عاده تاً اشیاء مضمونلو سؤزلردهن قاباق گله ره ک اُلارن علامت و کیفیت نی بیلدیره. هردهن ده بو سؤزلر فعلدهن قاباق گله ره و حره کتین گله جه یینی بیلدیره. بله سؤزلر جومله ده آدا قیده نده صفت، قعله قیده نده ظرف ساینلار. مثلاً: روقیه یاخچی قنزدی. روقیه یاخچی اُخویور. بیرینجی یاخچی سؤزو صفت، ایکینجی یاخچی سؤزو ظرف (حره کت تهری) دیر.

ایش، حال، حره کتین گُورولمه وقتینی بیلدیره نه وقت، ناواخت، هاواخت، نه زمان سُر قولارنا جواب اُلان ظرف لری زمان ظرفی آدلانار. مثلاً: کنده ایندی بیر پارا ایشلر گُورولوبدور. دونن بوتون کند اهلی میداندا ایدی. بو جومله ده کی ایندی و دونن سؤزلری زمان ظرفی دیر.

ایش، حال، و حره کتین یرینه یتیردیگینی بیلدیره هارایا؟ هارادان؟

كيمي سُرقولاردا جواب ورهن سؤزلره ير ظرفى دييله. مثلا: زنگ وورولدو و هامى ايجهرى گيردى. گرى دؤنمك امكانى المادئغندان هامى ايرهلى گتمه يى مصلحت بيلدى. بو جومله لرده كى ايجهرى، گرى سؤزلى ير ظرفلى دير.

آدنن يۇنلوك، يرليك، و چئخشللق حال لارئندا ألان بوتون سؤزلى ير ظرفى سايماق ألمان. ياددا ساخلاماق گره ك كى، بله آدلارا ير معناسى ورهن انلارئن سونداكى حال شكيلچى لرى ديرلر. بله سؤزلر آد آلا ر و اشيايا قيلولار. ظرفلر ايسه (ير، مكان، لاغ) يتيرير.

ايش، حال، و حره كتين كيمتىنى بيلديرهن نه قدهر؟ سُرقوسونا جواب ألان ظرفلره ميقدار ظرفلى دييله. مثلا: انلار چخ ايشله ييب، آز قازاندرئلالر. بو ايل بوغدامئز بيره /يكى آرتسا ياخچى آلا ر. بو جومله لرده كى چخ، آز، بيره /يكى سؤزلى ميقدار ظرفى دير.

قيد- چخ، آز، نم نه قدهر كيمي سؤزلر جومله ده هم معين المامئش ساى، هم ده ميقدار ظرفى آلا بيله ر. بو سؤزلرين ميقدار ظرفى الماسى اوچون اساس شرط، ألارئن حره كته قيدهن ميقدارى دئر. بوندان باشقا بو سؤزلر ميقدار ظرفى ألدوقدا، نجه؟ سؤزونه جواب وره بيلمه ديگى حالدا ، ميقدار سايبى ألدوقدا نه قدهر؟ سو آلى ايله ياناشى، نجه سو آلتنا دا جواب وره ر. مثلا:

ماغازادان چُخلو كيتاب آلدئم - نچَه؟ نه قدهر؟ (سای) آخشام چُخ
چالشدئم - نه قدهر؟ - چُخ (مقدار سایی)

كۆمكچى دانئشئق حصه لرى

كۆمكچى دانئشئق حصه لرى نين اساس خصوصيتى، الارئن باشلئجا
ومستقل لغت كيمى معنالارئ الماماسى دئر. بله سؤزلر معين سوآلا
جواب ورمهز و جومله عضوو الماز. آذربايجان ديلينده بو جور
دانئشئق حصه لرى آشاغندا كئتلار دئر:
قُشما، باغلايئجى، ادات و مُدال سؤزلر.

قُشما

بوتون باشقا كۆمكچى دانئشئق حصه لرى كيمى، قُشمالارئن دا
خصوصى لغت معناسى يُخدور. قُشمالار قُشولدوغو سؤزله بيرليكه
بللى بير معنا ورسه ده، چُخ زمان يارئم مستقل وورغوسو ألوب،
آيرئلئقدا يازئلسا دا، مستقل لغت واحيدى ساينلا بيلمهز. قُشمالار
حال لانا بيلن سؤزلرله ايشلنره ك قُشولدوغو سؤزلرله بيرليكه بللى
بير معنا بيلديره.

بعضى سؤزلر بوتون جومله لرده، يا بوتون شرايطده آنجاق قُشما كيمى
چُخئش ادهر: دك، اوچون، اؤترو، عايد، داير، مخصوص سؤزلرى

بله قُشمالاردئر. دمهلی بو سؤزلره هانسی جومله ده راست گلسه ک،
الاری آنجاق قُشما آدلاندئرا بیله ریک. آما بو دیلده بعضی مستقل،
لغتی معالی سؤز ده قُشما کیمی ایشله نه بیله ر؛ مثلاً:

۱- یئغناقدا باشقا آدمالار دا دئئشدئلار.

۲- بو ایشی سنده ن باشقا هیچ کیم بیلیمیر

بیرینجی جومله ده صفت آلان باشقا سؤزو، ایکینجی جومله ده قُشما
کیمی ایشله نمیشدیر.

آذربایجان دیلینده باشقا، سئرا، بری، قارشئی، غیرئی، طره ف، دُغرو،
قباق، اول، یوخارئ، اشاغئی، ایره لی سؤزلری قُشما کیمی ایشله نه
بیله ر.

چُخ قُشمالار سؤزده ن آیری یازئلدئغئی حالدا، بعضی قُشمالار سؤزه
بیتیشیک یازئلار، حتا شکیلچی کیمی سؤزلرین آهنگینه تابع الار.
آذربایجان دیلده آز دا آلسا، بله قُشمالار واردئر. -جان (-جن -دک
قُشمالاری بله قُشمالار دئر. مثلاً: اُنلاری اوه جان اؤتوردوک. قُشونلار
سرحدده ده ک گلمیشدیلر. بورادا کی -جن، ده ک قُشمالاری
قُشولدوغو سؤزلره بیتیشیک یازئلمشدئر.

ایله قُشماسی سؤزده ن آیری یازئلدئغئی کیمی بعضاً ده شکیلچی
قُرماسندا سؤزون آهنگینه تابع الماقلا انا بیتیشیک یازئلار؛ مثلاً:

من قلم له یازئر ام، جومله سینده کی له حصه جیکی ایله قُشماسی نئن
شکیلچی لشمیش قُرماسی دئر.

ایله قُشماشسئنی باغلائیجی ایله قارئشدرماق أَلماز. ایله قُشماشسئنی قُشولدوغو سؤزله بیرلیکده بیر سوآلا جواب وره و نحوی تحلیلی زمانئ قُشولدوغو سؤزله بیرلیکده جومله عضوو أَلار؛ آما ایله باغلائیجی سئنا اُندان قاباقکی سؤزله بیرلیکده سوآل ورمک أَلماز؛ مثلاً: علی ایله ولی مکتبه گدیر جومله سینده ایله سؤزو باغلائیجی ألدوغو اوچون، بو ایکی سؤز بیرلیکده جومله عضوو أَلایلمهز. ایله باغلائیجی سئنتن یرینه اُنون سینونیمی أَلان «و» سؤزونو ایشلمک مومکون ألدوغو حالدا، قُشما عوه ضینده بو سؤزو ایشلمک أَلماز.

قُشمالارئن معناجا نوع لاری

قُشمالار آدئن مختلف حال لارئندا أَلان سؤزلرله بیرلشهره ک آیری- آیری معنالار یتیره. بو جهت اساساً قُشمالاری آشاغندا کییمی قروپلاشدئرماق أَلار:

۱- استقامت بیلدیره ن قُشمالار- ساری، طرف، دُغرو کییمی، ده ک و هابله. بو قُشمالاری معین معنادا سینونیم قُشمالار دا سایماق أَلار. بونلاردان طرف، ساری، دُغرو سؤزلی تام نحوی سینونیم سائیلا بیلهر. چونکی «اوه طرفه گدیره م یرینه» «اوه ساری، اوه دُغرو» دمک ده دوزگون سائیلا. گؤستر دیگیمیز قُشمالار استقامت بیلدیردیگی زمان آدئن یؤنلوک حالتندا أَلان سؤزلرله ایشلهر. بو

قۇشمالار آدئن يۇنلوك حالئندا ألان سۇزلرله ايشلنميشدير؛ مثلاً:
اوه سارى، اوه دُغرو، مکتبه طرهف، کيتابخانا کیمی، بیزهده ک و
هابله.

۲- سبب و مقصد بیلدیرهن قۇشمالار- اوچون، اوترو، قۇشمالار
دیلیمیزده سبب و مقصد معناسئنئ آيثرد ادهن قۇشمالاردئر. بو قۇشمالار
دا سینونیم قۇشما آلدوغوندان دانشقدا تکرارئن قارشئ سئنئ آلا. بله
کی، متن ين ایچینده تکرار ادیلمه مه سی اوچون، اوترو قۇشماسئ نی
ايشلمک له دانشقدا کی، آهنگلی لیک دُغرو لور. اوچون قۇشماسئ
ی یه لیک حالدا ألان عوه ضلیک لرله ايشلنه نر؛ مثلاً: من ده انون
اوچون چالئشئرام. آلا رئ منیم اوچون آلمئشلار. اوترو قۇشماسئ ایسه،
چئخئشلق حالدا ألان سۇزله ايشلنه نر؛ مثلاً:

امتحانئ یاخچئ گچیر تمکدهن اوترو چُخ چالئشدئم. سیزدهن اوترو
هر تهر چتینلیگه قاتناشماق آلا.

۳- زمان و مکان (چاغ ولاغ) بیلدیرهن قۇشمالار- اول، بری، قبابق،
سُنرا سۇزلری بله قۇشمالاردئر. یانی بو سۇزلر قُشولدوغو سۇزله
بیرلیکده مکان و زمان معناسئ بیلدیره. بو سۇزلر قُشما کیمی
ايشلنه ندیکده چئخئشلق حالدا ألان سۇزله قُشولور. مثلاً: مسمه خانم
گیلدهن قبابق بوردا هچ کیم اه یله شمیردی. سیزدهن سُرا آممد گیل
گلدیلر. بو جومله لرده کی قبابق و سُرا قۇشمالارئ چئخئشلق حالدا
ألان سۇزله قُشولاراق زمان و یر معناسئنئ یتیره. یوخارئندا

دېگىمىز كىمى بو سۆزلر هر يردە قۇشما الماز. بلە كى، اول، ايچەرى، يوخارى، آشاغى، ايرهلى، برى، قاباق، و سُنرا سۆزلرى جوملەدە بعضاً ظرف كىمى چئخش اده بيلەر. دمەلى جوملە تحليلى زمانى، بو سۆزلرە مكانىكى ياناشماق الماز. همين سۆزلرين جوملەدە كى معناسنا و يرينه ياخچى دوشونمك گره ك. اگر بو سۆزلر مستقل لغت واحيدى كىمى چئخش اده، و حره كتين يرينى، زماننى بيلديره ظرف، معين سۆزلرە قشولوب هر هانسى معنائى يتيرمه يه كۆمك اديرسه، قشما ساينلمالى دئر.

۴- استثناء و مستثالثق بيلديره نلر- باشقا و غيرى قشمالارنى نئ قشولدوغو سۆزلرە بيرليكدە ياراتدئغى معنالار بونا ميثال ألا بيلەر. باشقا و غيرى قشمالارى دا چئخشلئق حالداكى سۆزلرە ايشلەنر. بو قشمالار دا نحوى سينونيم ساينلا بيلەر. باشقا و غيرى سۆزلرى جوملەدە بعضاً صفت كىمى چئخش ادهر.

۵- عادى ليك بيلديره نلر- عادى، داير، مخصوص سۆزلرى قشولدوغو سۆزلە بيرليكدە عادى ليك معناسى يتيره: هر اوچ قشما يۇنلو ك حالداكى سۆزلرە قشولار؛ مثلاً: بيزه عايد قوللوق؟ كتابخانايا مخصوص كىتابلارى اوده ساخلاماق الماز. بو جوملەلردە كى عايد و مخصوص قشمالارى يۇنلو ك حالدا الان سۆزلرە ايشلەنر.

۶- استناد بيلديره نلر- گۆره قشماسى قشولدوغو سۆزلە بيرليكدە استناد معناسى بيلديره ر. عايد، مخصوص، داير قشمالارى كىمى،

گۆره قۇشماسى د آدئىن يۇنلو ك حالئندا كى سۆزلرله ايشله نر، مثلاً:
ياخچى ايشله دىگىنه گۆره تعريفله ديلر.
بو جومله ده كى گۆره قۇشماسى نئىن قۇشولدوغو سۆز يۇنلو ك حالدادئر.
بعضى قۇشمالار قۇشولدوغو سۆزلرله بيرليكه مختلف معنالار يتيره ر.
مثلاً بيز يوخارئدا كى كىمى، تك، ده ك، قۇشمالار نئى استقامت
بيلديره ن قۇشمالار كىمى دمىشديك. همين قۇشمالار يۇنلو ك حالدا
ألان سۆزلرله ايشله نره ك استقامت معناسى بيلديره ر. آما بعضاً بو
قۇشمالار آدئىق و يى يه ليك حالدا ألان سۆزلرله ايشله نيب،
توتوشدورما، مقايسه، بنزه تمه معناسى بيلديره ر. مثلاً سنين كىمى
طلبه لر بورادا چۇخدور. درس كىمى ماراقلئ زاد يۇخدور. بو
جومله لرده كى كىمى قۇشماسى آدئىق (درس) و يى يه ليك
(سنين) حالدا ألان سۆزلرله ايشله نره ك توتوشدورما معناسى
بيلديرمىشدير.

باغلايئجى

باشقا كۆمك چى دانشئق حصه سى كىمى، باغلايئجى لار دا مستقل
لغت معناسى ألمايان دئر. اگر قۇشما قۇشولدوغو سۆزله بيرليكه جومله
عضوو ألورسا، باغلايئجى باشقا سۆزلرله بيرليكه ده جومله عضوو
ألا بيلمه ز. باغلايئجى نئىن نحوى وظيفه سى. سۆزلر، بيرلشمه لر، و

جوملەلر آراسىندا علاقه ياراتماق دئىر. بو ايسه، بىلدىگىمىز كىمى دىلدە، دائىشئىقدا بۇيوك اهمىتى وار، چونكى سۇزلر، سۇز بىرلشمەلرى و جوملەلرى علاقه لندىرەن بىر زاد ألماسا، هر هانسى بىر فىكرى يتىرمك ألاماز. البته سۇزلرى و جوملەلرى بىر بىرىنە باغلايان يگانە واسطە دگىلدىر. أمما باغلايئىجى لار بلە اهمىتلى واسطەلردەن بىرى دىر.

باغلايئىجى لار ئن نوع لارى

باغلايئىجى لار هم تابعلى لىك، هم دە تابعسىزلىك مناسبتىندە ألان سۇزلرى و جوملەلرى بىر بىرىنە باغلايا بىلەر. اگر بىر قروپ باغلايئىجى تابعسىزلىك مناسبتە ألان سۇزلرى و جوملەلرى بىر بىرىنە باغلاسا، آيرى بىر قروپ تابعسىزلىك مناسبتىندە ألان سۇز و جوملەلرى بىر- بىرى ايلە نحوى باخئىمدان باغلايار. بو نقطەى نظر دەن باغلايئىجى لارى ايكى قروپا بؤلمك ألار:

۱- تابعسىزلىك باغلايئىجى لارى

۲- تابعلى لىك باغلايئىجى لارى

تابعسىزلىك باغلايئىجى لارى تابعسىزلىك مناسبتىندە ألان، و بىر- بىرى ايلە آسئلى لئىق درەجەسى ايلە فرق لىمەين برابر حقوقلو سۇزلرى و جوملەلرى بىرلشدىرەر. بو باغلايئىجى لارى آشاغئداكى معنا

قروپلارنا آيترماق أَلار:

۱- بيتشديرمه باغلايئجي لاري: و، هم، هم ده، دا(-ده)، همچنين، نه، نه ده، نه ده كي، و هابله.

بو باغلايئجي لار تابعسيزليك مناسبتينده أَلان سؤزلري و جومله لري ساده جه أَلاراق نحوي باختمدان بير-بيرينه باغلايار؛ مثلاً:

علي و ولي درسه هامي دان تر گلميشديلر. بورادا «و» باغلايئجي سي تابعسيزليك مناسبتينده أَلان علي «و» ولي سؤزلريني بير-بيرينه باغلامئشدي. گولله آچئلدي و عسگرلر ده ن بيرى دؤشونو قامارلايئب يره سريلدي جومله سينده ايسه «و» باغلايئجي سي تابعسيزليك مناسبتينده أَلان ايكي ساده جومله ني بير-بيرينه باغلاياراق مركب جومله دوزه لئتمه سينه كؤمك اتميشدير.

۲- قارشئلق بيلديره ن باغلايئجي لار: آما، لاكين، آنجاق سؤزلري قارشئلق بيلديره ن باغلايئجي لاردي. بو باغلايئجي لار تابعسيزليك مناسبتينده أَلان جومله لري بير-بيرينه باغلايار؛ مثلاً: احمد چوخ چالئشدي، لاكين روستم راضي أَلمادي. بورادا كي لاكين باغلايئجي سي تابعسيزليك مناسبتينده أَلان ايكي جومله ني بير-بيرينه باغلاماغا كؤمك اديدي. قارشئلق بيلديره ن آما، لاكين، آنجاق باغلايئجي لارئني سينونيم باغلايئجي لار دا سايماق أَلار.

۳- بؤلوشدورمه باغلايئجي لاري: يا، ياخود، يادا، گاه. بو باغلايئجي لار دا هم سؤزلري، هم ده جومله لري نحوي باختمدان بير-

بیرینه باغلا یا بیلەر؛ مثلاً: بو ایشی یا سن، یادا یلداشلار ئندان بیرى گۆرمه لی دیر. آتلار او کوزلر گئنا گوج وریر؛ گاه بیرى بیر، گاه یئخئلئر، گاه دورور- (م.ع.صابر). بو جومله لرده کی یا، و گاه سۆزلری بؤلوشدورمه باغلائیجی لاری دئر.

۴- آیدنلاشدئرما باغلائیجی لاری: یانی، یعنی، مثلاً: بو باغلائیجی لار دا آنجاق تام تابعسزلیک مناسبتینده آلان جومله لری بیر-بیرینه باغلاماغا قوللوق ایدیر. یانی باغلائیجی سی بعضاً ایضاح ادیجی سۆزلری ده بیر-بیرینه باغلا یا بیلەر. مثلاً: مکتب لی لر، یانی بورادا آلان اوشاقلار ایشه داها جدی گیریشمه لی دیرلر. بو جومله ده کی یانی سۆزومعین باخئمدان تابعسزلیک مناسبتینده آلان سۆزلری بیر-بیرینه باغلامئشدئر.

تابعسزلیک باغلائیجی لاری نئن تابعلی لیک باغلائیجی لاردان اساس فرقی ا دور کی، تابعلی لیک باغلائیجی لاری یالنئر تابعلی لیک مناسبتینده آلان جومله لری بیر-بیرینه باغلا یار.

تابعلی لیک باغلائیجی لاری نئن آشاغئدا کی نوع لاری واردئر:

۱- سبب بیلدیره ن باغلائیجی: چونکی. بو باغلائیجی تابعلی لیک مناسبتینده آلوب، سبب و نتیجه بیلدیره ن جومله لری نحوی جهتده ن بیر-بیرینه باغلا یار. مثلاً: ماشئن یلدا ایشده ن دوشدو، چونکی انون یاغئنا باخئلمائشدئی. بورادا کی چونکی باغلائیجی سی تابعلی لیک مناسبتینده آلان ایکی جومله نی نحوی جهتده ن بیر-بیرینه

باغلامئشدى. ھەمىن جوملەلردەن ايکىنجىسى، بىرىنجى جوملە اوچون سەبب دىر. چونكىو الدون دەبىرمانچى، چاغتر گلەسەن دن گراغلو (کراغلو)

۲- شرط بىلدىرەن باغلايئجى لار: اگر، ھەرگاہ، ئۇخسا سۇزلىرى شرط باغلايئجى لارى دئر. باشقا سۇزله، بو باغلايئجى لارن بىر-بىرىنە باغلا دئغى حصەلر آراسئندا معنا باخئمئندان شرط باغلى ئئغى الار. اگر و ھەرگاہ باغلايئجى سى بىر-بىرىنە باغلانان ايکى جوملەنن آرتاسئندا ئۇخ، اولىندە ايشلەنر مثلاً: ھەرگاہ آتائش سۇزونە باخئلسا، بلە ھاجالا دوشولمەز. بورادا ھەرگاہ سۇزو ايکى جوملەنى نحوى باخئمدان بىر-بىرىنە باغلامئش، و گۇرونديوو کىمى، بىرىنجى جوملەنن اولىندە قىولموشدور.

۳- گوزەشت بىلدىرەن باغلايئجى لار مادام و، ھەرچند باغلايئجىلارنى آرالارئندا گوزەشت مناسبتى الان جوملەلرى بىر-بىرىنە باغلايئر. بو باغلايئجى لار دا ھەرگاہ و اگر کىمى ايکىنجى جوملەنن ئۇخ، بىرىنجى جوملەنن اولىندە ايشلەنر. ھەرچند ائوموشام دىرسن، دانئشئدئغئندان بونو گۇرمکک المور. مادام کى، حاميان ظولمت؛ ئۇشلار کى دوام ادە جھالت (م.ع.صابر)

۴- آيدئئلاشدئرما باغلايئجى سى: کى سۇزو تکجە آيدئئلاشدئرما باغلايئجى سى دئر. بو باغلايئجى دانئشئئقدا داھا ئۇخ ايشلەنر. بو باغلايئجى تابعلى ليکک مناسبتىندە الان جوملەلرى نحوى باخئمدان

بیر-بیرینه باغلا یار. مثلاً: اویله بدحالم کی، احوالئم گۆره نلر شاد اُلور
(فضولی).

ادات

ادات لار سۆزلره و جومله لره معنا اینجه لیک لری وره ر. بونلار قشولدوغو
سۆزون یا جومله نین معناسنی گوجلندیره ر، و بعضاً ده معناسنی
دقیق لندیره ر. اادات لاری معنجا آلتی بؤلومه آیرماق اُلا ر:

۱- سوآل اادات لاری

۲- گوج لندیره ن اادات لار،

۳- تصدیق اادات لاری،

۴- انکار اادات لاری،

۵- سئخشدئران یا استئنالادان اادات لار،

۶- احساسات و معنا چالاری یارادان اُلان اادات لار.

دیلمیزده آخی، بس، مگر، یخسا -می (می، -مو، -مو) سوآل اادات -
لاری دئر. بونلاردان باشقا اُلمایا، و گۆره سن سۆزلری ده سوآل ااداتی
یرینده ایشله نه بیلره، مثلاً:

آخی بورا یغئلماقدان نه چئخا جاقدی؟ سیز ده دییر سینیز کی، بس یوخا
آرا سنندا حالوا وار؟ مگر بیر بله آیدننلاتما سیزی اُیاتمادی؟ یخسا باشچی
اُلدوغونو اونو تموشدون؟ ایسته دیگیم کیتابی گتیر دین می؟ اُلمایا اُنونلا
چایدان کچنده گۆت گۆته ده میسن؟ گۆره سن بونلار بیر گون باشا

دوشه جك لر؟

كى، -دا(-ده)، ها ادا ت لار ئ قيتديكى سوزون و يا جومله نين معناسئى
گوجلنديرديكى اوچون گوجلنديره ن يا قوه ت لنديريجى ادا ت لار
آدلانا ر؟ مثلاً: من بونو سنه دميشديم كى!
مشدى عباد. دى قى تا پئم دا!

منت خانئم. من آلدو غومو دمه ها! (حاجى بگ اف)
لاپ، ان، داها سوزلرى ده سوزلرين و جومله لرين معناسئى
گوجلنديرديكى اوچون گوجلنديره ن ادا ت لار دئر؛ مثلاً:
لاپ يا خچى اله ميشم. اعلانن كفى لاپ ساز ايدى. انلار ان اوزاق
كندلر ده ن گلميشديلر. آتاسئى گوره نده داها آرخا ئن آلدو.

جومله ده كى يتير يلميش فيكرين تصديق آلونما سئندا راضئلق بيلديره ن
بلى، هه، بلى ده ادا ت لار ئ تصديق ادا ت لار ئ آدلانا ر؛ مثلاً:
بلى من انو آلدو غوندا ن آرتق ايسته ميشم. هه، آخشام باشى بوردا ايدى.
بلى ده، دمه به اوزو ده اردادى.

يىخ، خيىر، هچ ادا ت لار ئ انكار ادا ت لار ئ دئر؛ مثلاً: يىخ، من انو
تانئم رام. خيىر، انون اوز الينده ن بو ايش گلمه ز. انو هچ بير يانا تك
بور اخماق آلماز.

يالئئر، آنجا ق، تكجه سوزلرى سئخشدئران، يا مستئنا لاشدئران ادا ت لار
دئر. بو ادا ت لار سينونيم ادا ت لار سا ئتلا ر. مثلاً:
بو ايشى آنجا ق (يالئئر، تكجه) سن يرينه يتيره بيله رسن.

بعضی ادات لار دانشئغا احساسات چالارلئغی وره. بورایا آشاغنداکی
ادات لاری گتیرمک اُار:

کاش، کاشکی، تکی، ها، مثلاً: کاش اله اُایدی کی، قدیم قارلار گنه
ده یاغایدی. تکی منیم یریم اُردا بُش ایمیش. گنه دآوا باشلاناجاق ها!

مطلق و نسبی ادات لار

یوخارئدا، ادات ساینلان سؤز و ترکیبلردهن دانشدئق. آما
گؤستر دیکیمیز سؤزلرین هامئسی همیشه اُادات اُماز. بونلاردان
بعضی سی آنجاق بیر سئرا جوملهلرده ادات ایشی گؤره. بو باخئمدان
شرطی اُاراق ادات لاری ایکی قروپا آئرماق اُار:

۱- مطلق ادات لار

۲- نسبی ادات لار

مطلق ادات لار ددیکده آخی، بس، مگر، می(-می، مو، -مو)،
لاپ، ان، دها، دهادا، هچ، بلی، ها، هه، دی، کاش، سؤزلری
نظرده توتولور. بو سؤزلر هر یرده آنجاق ادات کیمی چئخئش ادهر.
بعضاً مستقل لغت معناسی اُان سؤزلر ده ادات کیمی ایشله نر کی،
بونلار نسبی ادات لار ساینلئر. مثلاً:

۱- اُمایا - اُمایا اُیا زئغن هچ خبری یخ ایمیش؟ - سو آل اداتئی.
گره ک بورادا هچ کیم اُمایا - آرزو فرماستندا اُان فعل.

۲- گۆره سن - گۆره سن بو ايش باش تو تاجاق؟ سوآل اداتى.

گره ك أنلارئ گۆره سن - آرزو فرماستندا ألان فعل.

۳- يانئ - يانئ لاپ عملئ باشلى بو ايشدهن ياپشاجاقسان؟ سوآل اداتئ.

من بونونلا راضئلاشا بيلمه ره م، يعنى أرا گتمه يه جه يم. باغلايئجئ.

۴- آنجاق - بو ايشين گۆرولمه سى آنجاق سنين اليندهن گلهر. -
مستئالئق بيلديره ن ادات. من چئخ چائئشدم آنجاق بير يره چاتمادم.
- باغلايئجئ

۵- دا، ده، بير ايشدير ألدو دا. احساسات بيلديره ن ادات. كاغاز دا،
قلم ده قاباغئندا دئر. - باغلايئجئ.

۶- كئ - أ كئ ياخچئ آدام دئ. - ادات. على ددئ كئ، آخشام
اوده ألاجاق - باغلايئجئ

۷- نه - نه اوره بيمدهن ددين! آما نه اشئمه لئ چالدئ - ادات.
بازاردان نه آلدئن؟ سوآل عوه ضليگئ. نه أخويور نه قانئر -
باغلايئجئ.

۸- بير. بير بونون سؤزونه باخ، بير بونون بئونا باخ - احساسات يتيره ن
ادات.

۹- قئ - قئ جماعت أخويوب عبره ت اله سين - ادات. كئتابئ آپار
قئ يرينه. - امر فرماستندا فعل.

بوتون بو كئمئ سؤزئر آنجاق سؤز و جومله لر ين معناسئئ بو يا آيرئ

جهتدهن گوجلنديرديكده ادات ساينلار.

مُدال سۆزلر

مُدال سۆزلر دانشئعن سؤيله ديگي فيكره مناسبتى نى بيلديره ن
كؤمكچى سۆزلردير.

مُدال سۆزلرين آشاغئداكى معنا نوعلرى واردئر:

۱- رَأى بيلديره ن مُدال سۆزلر. بوجور سۆزلر دانشئعن سؤيله نيلن
فيكره گؤره رَأينى بيلديره ر. بو رَأى اؤزونو اوچ معنادا گؤرسده
بيله ر. دانشان، بير فيكرى، يا تصديق، يا انكار اده ر و يا فيكرين
گرچك ليگه اويغون اُلدوغونو گومان اده ر.

بلى، البته، حقيقتاً، مطلق، يقين، يقين كى، دُغرودان كيمى سۆزلر
واسطه سى له دانشان سؤيله نيلن فيكرين قطعى اُلدوغونو تصديق اده ر؛
مثلاً: كيشى حقيقتاً اوره كده ن بو ايشين دالينجا گتدى. دُغرودان دا
ايشق گلنده ن محله گؤزه ل نيب.

يُخ، اصلاً، قطعياً كيمى مُدال سۆزلر سؤيله نن فيكرى انكار اده ر.

يُخ، اله اُلسايدى بيز ده اشيده رديك دا!

بلكه، احتمال، گومان كى، ظنيم جه كيمى سۆزلر گومان و احتمال
پتيره ر؛ مثلاً: احتمال كى، بو دا ا اويدورما خبرلرده ن بيرى اُلا.
ظنيم جه دوزه لتمه سؤز اُلا بيله ر.

۲- قاباقجا سؤيله نميش فيكرى عمومى لشديرمه يه و نتيجه سيني

بیلدیرمه یه ایشله یین مُدال سۆزلر. دمک، دمهلی، عمومیتله بله مُدال سۆزلر دیر. مثلاً: دمهلی، سن اَنو اؤز گۆزونله گۆرموسن! عمومیتله بله خبرلر یایئاندا باخاسان کی، بو کیمه قازانا بیلر.

۳- آردئچئل گلن فیکرلرین سئراسئنئ و یا سئرا ایله باغلی لئغئنئ بیلدیره نلر: اولاً، بله مُدال سۆزلرده ن دیر؛ مثلاً: اولاً منیم آدئم کریم دگیل، یلداش کریم دیر. ایکینجی سی آتامئن ده بیرمانئ وار ایدی، ایندی الینده دگیل.

۴- حقیقته بنزه دیلن فیکری بیلدیره نلر: گویا، گویاکی، سانکی، اله بیل کی، دییه سن و هابله گویا کی، منه جانی یانئر. سانکی، چنگی لره، شاعیرلره پیغام آپارئرلار (شهریار). یووا بُشدور، «اله بیل کی قوشون اته نه سی پرواز اُلوب.

مُدال سۆزلر جومله نین اولینده گلدیگی کیمی، اُرتاسئندا دا ایشله نه بیلر. جومله نین اولینده گلن مُدال سۆزلرده ن سُنرا ویرگول قیولار. اُرتادا گلن مُدال سۆزلر هر ایکی طرفده ن ویرگول له آیرئلار.

نیدا

آیرئجا دانشئق حصه سی اُلان نیدا، حیسس و هیجان سؤیله یین سۆزلرله دییله ر؛ مثلاً:

آه، بیزلر بُجوق ایکن نه قده ر... (صابر). آه، موغانئن یازی، موغانئن

سحرلری!

آهها! دیب معنالی معنالی سؤزو اوزاتدی

أهو، خُش گوردوک سکی عمقئزئ!

بو جومله لرده کی آه، آهها، أهو نیدا دئر.

نیدالار قورولوشجا ساده و مرکب آلا بیلهر. ساده نیدالار یالقئز بیر سؤزدهن دوزه لهر. آه، هورا، آمان، افسوس، حییف، أه، اوه، بی، بی، بای، ای، اه، تفو، اوف و هابله نیدالار ساده دیر.

مرکب نیدالار ایکی و داها آرتئق نیدائنن بیرلشمه سیندهن دوزه لهر. آهها، أهو، هاهها، آا، نح نح نح، آها، أهو، بی بی بی، ای ای ای، آخای سؤزلری مرکب نیدالاردئر. بو نیدالارئن بعضی سی بیتیشیک، بعضی سی تیره (-) ایله یازئلار؛ مثلاً: پاھو، نه دُلاشئق ایشدیر بو. هایهای کچن گونلریم.

نیدالاردان سُر اویر گول، نیدا ایشاره سی، و هردهن ده اوچ نقطه قُیولار. بو جهتدهن نیدالاری آشاغئدا کی قایدادا قروپلاشدئرماق آلاز: ایف - جومله نین باشئندا نیدالاردان سُر اوچ و اخت هنگه گوره ویر گول، بعضاً نیدا ایشاره سی قُیولار؛ مثلاً:

۱- آخ، بیووا قوربان آلوم.

۲- وای، اویم یئخئلدی

۳- اوفف! جانئم گیزیلده دی.

ب- خطاب لایرلیکده گلن آ، ای، آ نیدالارئندان سُر آرا

- ۱- آكيشى، آند اُلسون ايناند ئىغما، نچە ئىل گىلب گتمىشم.
- ۲- آى بالام، گلين چىخىن گوروم
- ۳- اى بى وفا دونيا، سندن كيم راضى قالىب؟
- پ- جومله لرین اُرتاسىندا گلن نىدالار ئن هر ايكى طره فىنده وير گول قىولار؛ مثلاً: تز گل «اى» هامى سنى گوزلور.

كۆمكىچى دانىشۇق حصه لرى نىن تحلىلى پلانى

مُدال سۆزلر	ادات	باغلاينجى	قُشما
معنا نوع لارى	معناً نوعلارى	نحوى ايشه	تىپلرى،
قورولوشو	قورولوشو	گۆره نوعو،	معنا
		قورولوشو	نوع لارى

نحو

ستاكس

جومله - دانشتق جومله دن دوزملر. هر هانسئ بير فيكرى، سؤزو باشقالارنا جومله لرله چاتدئارائق. بونا گؤره ده، جومله ده بللى بير فيكر بيتگين ليگى ألمالى دئر. باشقا سؤزله، مضمون و فرم باخئمئندان بيرلشن سؤزلر بيتگين بير فيكرى سؤيله ين جومله نى يارادار.

بیتیمش فيكرى سؤيله ين بير نچه سؤزون بيرلشمه سينه، و يا بير سؤزه جومله دييله ر. مثلاً: **أنلار يارئشئ اوددولار**. بو ميثالدا اوچ سؤز: **أنلار، يارئشئ، اوددولار** (ديليميزين قراماتيک قايدالارنا اويقون بير شكيلده بيرلشيب، بیتیمش بير فيكر سؤيله ديگى اوچون جومله دوزه لتميشدير. «ساکيت ليک دير» بير سؤز ألسا دا، بیتیمش فيكرى سؤيله ديگى اوچون جومله دير.

شوبهه سيز هر هانسئ تک سؤز و يا مکانیکی ألاق ياناشئ ايشلنميش بير نچه سؤز جومله دوزه لده بيلمه ز.

جومله نين مقصد و هنگينه گؤره نوع لارى

سؤزون هنگى جومله نين ان سجه وهى علامت لرینده ن بيرى دير. بو هنگ، جومله لرى سؤز بيرلشمه سينده ن آيئرار. هم ده هنگ مقصده گؤره نوع لارئنئ (نقلئ، سوأل، امر، نيدا، جومله لرى) بل لنديره ر.

مثلاً: احمد بورادا دتر. احمد بورادا دتر؟ احمد بورادا دتر! بیرینجی
جومله نین نقلی، ایکینجی نین سوآل، اوچونجونون نیدا جومله سی
ألدوغونو آنجاق هنگ ايله بل لندیریر.

نقلی جومله - نقلی جومله لرده هر هانسئ حادثه، فاکت، سؤز، ساده جه
ألاراق یا تصدیق یا انکار ادیلر. نقلی جومله عادی هنگ له سؤیله نر .
بو عادی هنگ جومله نین سُنوندا صعیف لمک له آشاغی انمه یه
باشلا یار؛ مثلاً: بیز پیلله لرله دؤردونجو مرتبه یه قالخماغا باشلا دتق.
مجید بؤیوک بیر مدره سه نین ناظیمی ایدی. بیرینجی جومله فعلی،
ایکینجی آدی خبرلی نقلی (تصدیق) جومله دیر.

یغئنجاقلاردا دانشاندا هچ کیم أنون دیلینه دیل یتیره بیلمه ز.
ایسته میردی أنون گؤیلونه ده یسین. هر ایکی نقلی جومله انکار فیکری
سؤیله بیر. یازندا نقلی جومله لرین سُنوندا نقطه قُولار.

سوآل جومله سی - باشقاسئندان معین بیر سؤزو اؤر گنمک اوچون
ایشله دیلن جومله لره سوآل جومله سی دییله ر.
سؤیله مک یل لارثنا گؤره سوآل جومله سی نین آشاغئدا کئ نوع لاری
وار:

آ- سوآل عوه ضلیگی و سُرقو هنگی ایله سؤیله ن سوآل جومله لری،
ب- ادات لاری و سُرقو هنگی ایله سؤیله ن سوآل جومله لری،

پ- یالفتز سوال هنگی ایله سُر و شولان سوال جومله لری.

بیرینجی قروپ سوال جومله لری بوتون سوال عوهض لیک لرینی ایشلمک له قورولا بیلهر. آلتان جوابلار جومله ده کی سوال عوهض لیگی نین یرینه ایشله نر؛ مثلاً:

أغلان هاردان گلیردی؟ اُکیمی گؤزله یه جک ایدی؟ سن نه زمان دانشگاه یه قبول اُلموشدون؟ اُهانسی ماشئلا گتدی؟ حیه تده نچه اوشاق اُینا یئر دی؟ و هابله.

ایکینجی قروپ سوال جومله لرینده اساسدا سوال ادات لاری ایشله نر مثلاً: سیز بو خبری بیلیردیزمی؟ بس اُار نجه گله جک لر؟ منی چاغئران یخدو کی؟ و هابله

بعضی سوال جومله لرینده سوال عوهض لیگی و سوال اداتی اُلماز. بولار آنجاق سوال هنگی ایله قورولار؛ مثلاً:

آقا جانن اوده دی؟ چای ایچیرسن؟

بو جومله لرده ن سوال هنگینی چئخاردئب عادی هنگ له ده ک، نقلی جومله آلتار.

سوال جومله لرینده سؤزون هنگی اساس دئر و سوال آلتی سؤز مخصوص و ورغو ایله سؤیله نر؛ مثلاً: بو یمیشلری کیم گتیریب؟

سوال جومله لری هرده ن جواب آلماق اوچون ایشلمه ز. جوابا احتیاجی اُمایان سوال جومله لری چُخ واخت فیکرین تأثیرینی گوجلندیرمک، دینله ییجی نین یا اُخویانن دقتینی هر هانسی بیر فیکره

ماراقلاندئرماق اوچون ايشله ديلىر كى، بله جومله لره «رئريك»
(آخارلى دانشئق) سوآل جومله سى دييله ر.

وطن سيز اينسان آلان اينسان كيمى ياشارمى؟ (ورغون)
سوآل جومله لر نين سئوندا سوآل ايشاره سى (؟) قئولار.

امر جومله سى - امر جومله سينده چئخ واخت باشقا بير شخص، (اساساً
۲نجى و ۳نجو شخص) بير ايشى گؤرمه يه چاغرائلار، بو يروق وريله ر.
امر چومله سى نين آشاغئدا كئى فرملارئ واردئر:

۱- خبرى فعلين امر فرماسى. امر جومله لرى نين چئخو خبرى فعلين امر
فرماسى ايله سؤيله نر؛ مثلاً:

گلن درس بوتون تاپشئرئق لارئ سلقه لى يازارسان. قولاق آس بايرام،
دورال لريوى يو، بير آز اؤزووه گل، سُر دقتله منه قولاق آس.

۲- امر فرماسى و امر اادات لارئ ايشلتمك له دوزه لن امر جومله سى -
بله جومله لرده ده فعل لمر امر فرماسئندا أَلار، آمما اادات لار دا
كؤمكچى رُل اينايار، مثلاً:

قى بو گجه بيزيم ألسون. منيم گلديگيمى دمه ها. دى ور گلسين ده.
سن گل منى جانا ديورما.

نيدا جومله سى - نيدا جومله لرى يو كسك حيسئ هيجان يتيرمه سى ايله
أبيري جومله لرده ن فرقى دير.

نقلی، سوآل، امر جومله لرینده کی، فیکیر، عادی ألمایان وضعیتده همیشه کی ألمایان هنگله دیلدیگی اوچون نیدا جومله سی دیر. نی یه دینمه بیرسن، دانش قئرئم! نیدا جومله لری نین سُنوندا نیدا ایشاره سی (!) قُیولار.

نحوی علاقه لر (باغلی ئلق لار) - نحوی علاقه ددیگده جومله ده سؤزلرین بیر-بیری ایله قراماتیک باختمدان باغلانماسی نظرده توتولور. جومله ده سؤزلر بیر-بیری ایله نحوی اویقون گلمه سه، فیکیر سؤیله نه بیلمه ز.

سؤزلر هامئسی جومله ده عینی مناسبتده أماز. بیر-بیرینه باغلی ألان ایکی سؤز آراستندا بعضاً تابعسزلیک، بعضاً ایسه تابعلی لیک مناسبتی ألار؛ مثلاً: علی و ولی مدره سه یه گدیرلر جومله سینده علی و ولی تابعسزلیک علاقه سی ایله باغلانمشدئر. بو جمله ده مدره سه و گدیرلر سؤزلری آراستندا دا علاقه واردئر. آما بو علاقه تابعلی لیک علاقه سی دیر. بو سؤزلرده ن بیری تابع ادیجی (گدیرلر) ابیری ایسه تابع سؤز (مدره سه یه) آدلانار. علی و ولی سؤزلری ایله گدیرلر سؤزو آراستندا تابعلی لیک مناسبتی وار. بورادا علی و ولی تابع ادیجی، گدیرلر تابع سؤز دور. اگر یوخارندا کی جومله ده ألان سؤزلر آراستندا علاقه نی اُخ و تیره ایشاره لری ایله گؤرستسک، آشاغندا کی منظره آلتنار:

علی -- ولی؛ مدرسه سه یه ---- < گدیرلر

علی و ولی ---- < گدیرلر.

بو، ادمک دیر کی، مدرسه سه سوزو ایسه تابع، علی و ولی سوزلری تابع ادیجی، گدیرلر تابع سوز دور.

علاقه تیپلرینی دوزگون آنلاماق اوچون بیرینجی نوبه ده تابع ألان و تابع ادهن سوز آنلايششنى بيلمک لازئم دئر.

تابعلى ليك علاقەسى نين اوچ تىپى واردئر:

۱- اوزلاشما؛ ۲- اداره؛ ۳- ياناشما

۱- اوزلاشما- تابع سوزون تابع ادیجی سوزله شخصه، و کمیته گوره

اویقونلاشما سنا اوزلاشما دیله ر. اوزلاشما شخصه و کمیته گوره ألار؛ مثلاً: سیز ایشلری وقتینده گورموش سونوز. بو جومله ده کی تابع

ادیجی سوز (سیز) ایکینجی شخصین جومله ده الدوغو اوچون تابع سوز ده (گورموش سونوز) انا اویقونلاشاراق ایکینجی شخصین

تکینده ایشله نیشدیر. دمهلی بو ایکی سوز آراسندا کی علاقە

اوزلاشما علاقەسى دیر، و اوزلاشما، یانی تابع سوزون تابع ادیجی

سوزله شخصه و کمیته گوره اویقونلاشما سی، باشلئجا ألاراق مبتدا

ایله خبر آراسندا و بعضی سوز بیرلشمه لری نین طره فلری آراسندا

اؤزونو گورسده ر؛ مثلاً: سنین کیتابئن بیرلشمه سینده تابع ادیجی سوز

(سنین) ایکینجی شخصی بیلدیردیگی اوچون، تابع سوز (کتابئن) ده

ایکینجی شخصی بیلدیریر. دمهلی بو سوزلر آراسندا اوزلاشما

علاقەسى واردۇر.

ادارە- ادارە علاقەسىندە تابع ادەن طرف، تابع طرفەن آدئەن معین حالئندا الماسئەنى ایستەر؛ مثلاً:

تیمور همیشه کی کیمی، ینە دە استنطاقدا اشتراک ادیردی. بو جوملە دە تابع ادیجی سۆز (اشتراک ادیردی) تابع سۆزون (استنطاقدا) یرلیک حالدا الماسئەنى ایستەمیشدیر. باشقا سۆزلە اشتراک ادیردی فعلی، اوزوندەن قاباق ایشلەنرە ک انونلا باغلی ألان «استنطاقدا» آدئەن ادارە اتمیشدیر.

۱- فیکریمیز اوه قایتماق دئر. ۲- بیزیم دقتیمیزی چکن بو ایشدیر. بو گون هامی نئز تیاتر سالونونا گلیب، طنطنەلی یغئنجاغقا قاتلشن.

بیرینجی جوملە دە مصدەرلە، ایکینجی جوملە دە فعلی صفتلە، او چونجو جوملە دە ایسە، فعلی باغلاما ایلە ادارە واردۇر.

بونلاردان باشقا تعینی سۆز بیرلشمەسیندە و قُشما ایلە ایشلەدیلن سۆزلرە دە ادارە گۆرونور؛ مثلاً:

۱- بۇیوک بینائنن یانئندا تپلاشمئشئلار. ۲- شدەتلی گورولتودان سُنرا یاغئش چیلە مە یە باشلادی.

بیرینجی جوملە دە «بینائنن یانئندا» تعینی سۆز بیرلشمەسیندە، ایکینجی طرفە بیرینجی طرفە جوملە دە ایسە سُنرا قُشماسی «گورولتودان» سۆزونو ادارە ادیدیر.

یاناشما- یاناشما یلو ایلە علاقەلنن سۆزلردەن دە بیرى تابع أُبیریسى تابع

ادىجى اُلار. آما بو سۆزلر آراسىندا نه اوزلاشما، نه ده اداره علاقەسى واردىر. هر جور ياناشدئرئلان سۆز معنا و منطىقى جهتهدن باغلانماز. ياناشما علاقەسىندە بيرىنجى طرف تەيىن ادهن، ايكىنجى طرف ايسه، تەيىن اديلن كىمى چئخش ادير و بيرىنجى طرف ايكىنجى يه تابع اُور؛ مثلاً:

ماراقلئ كىتاب، گۆزەل قىر بيرلشمەسىندە ماراقلئ، گۆزەل سۆزلرى تەيىن ادىجى، كىتاب و قىر سۆزلرى تەيىن اُلوناندىر.

بله تەيىن ادىجى لر آد و فعل يانئنا گلە بيله؛ مثلاً: داش او، پيس اوشاق، بيرلشمەلرىندە تەيىن ادىجى لر (داش، پيس) آددان، ياخچئ اُخوماق بيرلشمەسىندە كى تەيىن ادىجى ايسه فعل دن، داها دُغروسو مصدەردەن قاباق گلەمىش، مصدەره تابع اُلوشدور. آد يانئندا تەيىن ادىجى كىمى گلن سۆز (آد، صفت، ساي، عوه ضليك، فعلى صفت، فعلى آد) هميشه تەيىن رُلوندا چئخش ادهر؛ مثلاً:

دمير قاپئ قىرمتري بايراق، بش طله، هر اوشاق، گدهن آدام، قُروق ساحه بيرلشمەلرى نين طرف لرى جومله تحليلى زمانئ مستقل تەيىن ساينلار.

جومله عضورى

جومله ده معين سۆزه جواب ورەن سۆزه، يا سۆز بيرلشمەسىندە جومله عضوو دييله. بورادا سؤال دديكده نحوى سؤال نظرده توتولور. نحوى سؤالا جواب ورە بيلن سۆز و يا سؤيله نيش جومله ده كى آيرئ

سۆزلرله نحوی علاقه‌یه گیردیگی اوچون جومله عضوو اُلا. باشقا سۆزله، جومله‌ده کی اُیری سۆزلرله علاقه‌یه گیرمه‌ین، اُنلارلا نحوی باختمدان باغلانمایان سۆزلر نحوی سوآلا جواب وِره بيلمه‌ز و جومله عضوو اُماز؛ مثلاً:

کتخودا، اُنلار کندين قیراغئندا کی یر آلماسی بستانئنا گتدیلر. یددی سۆزدهن دوزهلن بو جومله یه آنجاق دؤرد نحوی سوآل وِرمک اُلا. دمه‌لی بورادا اوست اوسته دؤرد جومله عضوو واردتر:

- ۱- نه اتدیلر؟ -- گتدیلر (خبر)
- ۲- کیم گتدی؟ -- اُنلار (مبتدا)
- ۳- هارا گتدیلر؟ -- یر آلماسی بستانئنا یر (ظرف لیگی)
- ۴- هانسی بستانا؟ -- کندين قیراغئندا کی (تعیین)

مبتدا و خبر

مبتدا و خبر جومله‌نین باش عضولری ساینلار. جومله‌ده ایش، حال، حره‌کت، هابله حؤکم بیلدیره‌ن عضو خبر، جومله‌ده کی ایش، حال، حره‌کت و حؤکمون استناد اتدیگی سۆز مبتدا آدلانار. آذربایجان دیلینده چُخ واخت مبتدا اول، خبر ایسه اُندان سُنرا، بوتون جومله عضولریندهن سُنرا ایشله‌نر، آمما آیری-آیری سببلره گؤره بو سُنرا پوزولا بیلهر. شعرده چُخ زمان مبتدا خبردهن سُنرا گلهر؛ مثلاً:

گۆیلرین آلتندا آجئق چکیر پر (ورغون)
 سانیرام کی، منیم دیر آنون سوینجی، یاسی؛
 منیم دُغما یارام دئی چاپایوین یاراسی (س.روستم)
 نیدا جومله لرینه بیر سئرا حال لاردا خبر مبتدادان قلاباق گلهر. مثلاً:
 یاشاسئن صلح! وار اُلسون صلح سوهر خلق لرین بیرلیگی
 جومله عضولری نین بیر جور طبیعی یرده بیشمه سی فیکرین احساسلی
 سؤیله نیشینی دُغرولدار.

اله بونا گۆره دیر کی، بعضاً مبتدادان قاباغا گچیریلن خبر تکرار اُنونار:
 سوه نلر اُلدوسا لنده ن ده اُنو، سومه دی، سومه دی اُهر بیر کسی (ورغون)
 آذربایجان دیلینده مبتدا ایله خبر شخصی و کمیته گۆره اوزلاشار.
 چُخ یرلرده خبر مبتدا ایله هم شخصی، هم کمیته گۆره اوزلاشار. بله
 اوزلاشمانی تام اوزلاشما دا آدلاندئرماق اُلار؛ مثلاً:
 سیز ده خلقین اُغول لاری کیمی قبالئی آرتئقلاشاسی ایله یرینه
 یتیره ملی سیز.

بعضاً جومله لرده آرتئق سؤزلر و سؤز بیرلشمه لری ایشله دیلر کی،
 بونلار جومله عضولرینی کنکرت لشدیره ر و آیدئتلاشدئرار. بله
 سؤزلر یا سؤز بیرلشمه لری علاوه آدلانار. باشقا عضولر کیمی مبتدا و
 خبرین ده علاوه سی اُلار؛ مثلاً:

۱- بو کیشی، یانی اوستا ماحمود سئرا گلدی.

۲- المیرا ایله لاچئن-ایکی باجی هامندان تز گلمیشدیله.

۳- آدئملار ئىسى يېىن لىدىب ايره لى له يىردى، سىجىللى ادارە سىينه سارى گىدىردى.

۴- خان چىخدى و گوردو كى، قاپئى دۇىن خائىن اوز كندلى سى دىر- ايت قاپان كندى نىن اهلى نوروزعلى دىر (محمىقولوزاده) بىرىنجى و اىكىنجى جومله ده كى سۆزلر مبتدانى، اوچونجو و دوردونجو سۆزلر خبرى كىكرت لىشدىرىب، آيدئلاشدىردىغى اوچون بىرىنجى لر مبتدانئىن، سئراكى لار خبرىن علاوه سى دىر.

تاماملئق

اوزەرىنده ايش، حال يا حرە كئىن يىرىدىلدىگى زادى بىلدىرەن اىكىنجى درەجەلى جومله عضو و دور. تاماملئق جومله ده اشيائ بىلدىرە. آدئىن يۇنلوك، تاثيرلىك، يىلىك چىخش لئق حائئدا آلان سۆزلرە و آدلارلا قشمالارئىن بىرلشمە سى ايله يتىرىلەر. تاماملئق معنجا اىكى يە آيرئلئر:

۱- واسطە سىز تاماملئق

۲- واسطەلى تاماملئق.

واسطە سىز تاماملئق بلاواسطە اوزەرىنده ايش گورولن اشيائى بىلدىرەر بلە تاماملئق لار آدئىن تاثيرلىك حائئدا آلان سۆزلرە يتىرىلەر.

واسطە سىز تاماملئق اوزو ده اىكى جورۇلار:

۱- معىن لىك بىلدىرەن واسطە سىز تاماملئق

۲- غیر معین لیک بیلدیره ن واسطه سیز تاماملتق

بو تاماملتق لار بیر-بیرینده ن هم معنالارنا ، هم ده فرمال مورفولژی خاصیت لرینه گۆره فرق لیر. بونلارن آراسندا معنا فرقی اُندادئر کی، معین واسطه سیز تاماملتق دانشانا و دینله یه نه کنکرت معلوم اُلان اشیانی بیلدیره ر. بونلارن فرمال فرقی ایسه اُندادئر کی، معین لیک بیلدیره ن واسطه سیز تاماملتق آدئن تأثیر لیک حال شکیلچی سی ایله، غیر معین لیک بیلدیره ن واسطه سیز تاماملتق ایسه تأثیر لیک حال شکیلچی سی اُلمادان فرمالاشار. مثلاً:

عادل جیب لرینده کی پامبغی چئخارتدی. اُبو مسئله نی ده باباسنا خبر وردی. اوشاقلار چُخلو شینگی ینغمشُدئلار. بو جومله لرده کی پامبغی، مسئله نی، سۆزلری معین، شینگی سۆزو ایسه غیر معین واسطه سیز تاماملتق دئر.

واسطه لی تاماملتق ایسه آدئن یۆنلوک، یرلیک، و چئخش لئق حال- لارندا اُلان سۆزلرله، هابله «اوجون و ایله» قُشمالاری ایله ایشله نن سۆزلرله یتیریلر. مثلاً: یالئز احمده جایزه وردیلر. لاکین بو عملیاتدا هامیئنن آز-چُخ رُلو وار ایدی. اُنلار نوماینده لرینده ن چُخ راضئلتق اتدیلر. داروازانئ بؤیوک آچارلا آچدئلار.

بو جومله لرده کی واسطه لی تاماملتق لاردان بیر ییرلیک، بیر ییر چئخش لئق حالدا اُلان سۆزله، بیر ییر ایسه قُشمالی سۆزله یتیریلر.. غیر معین واسطه سیز تاماملتق لارن ییری جومله ده ثابت دیر. بله

تاماملتق لار همیشه تأثیرلی فعل له یتیریلن خبردهن قاباق و اُنون یانئندا ایشله نر. بله تاماملتق لارئن یرینی ده بیشه ن کیمی معین واسطه سیز تاماملتقا چویرمه لی دیر. مثلاً: علی کیتاب آلدی. علی دونن ماغازدان کیتاب آلدی. کیتابی علی آلدی. کیتابی علی دونن ماغازدان آلدی.

معین لیک بیلدیره ن واسطه سیز و بوتون واسطه لی تاماملتق لار اساس دا مبتدadan سُنرا، خبردهن قاباق گله ر. آمما بو قروپ تاماملتق لارئن یرینی ثابت سایماق اَلماز. فیکرین مضمونوندا ن، اِثرکتین مقصدین ده ن، یادا منطیقی وورغودان آسئلی اَلراق آذربایجان دیلینده کی بو قروپ تاماملتق لارئن آشاغندا کی قایدالارا سئرالانماسی گۆزه گۆرونور:

ایف- هم واسطه سیز، هم واسطه لی تاماملتق اَلان جومله لرده هر ایکی تاماملتق مبتدadan سُرا خبردهن قاباق ایشله نر، هم ده چُخ واخت اوُل واسطه سیز، سنرا واسطه لی تاماملتق ایشله نر:

ماللا عباسئنا برک سارئندئقدان سُنرا مکتوبو قوربانا اُخودو. اوز تکلیفینی زُرا جماعته قبول اِتدیرمه. مورد منی بو ایشه قاتما. یازندا منطیقی وورغودان آسئلی اَلراق بونلار اوز یرلرینی ده بیشه بیلهر؛ مثلاً: ماللا قوربانا نه یی اُخودو؟ --ماللا قوربانا مکتوبو اُخودو. بیر چُخ حال لاردا «ایله» قُشمالی واسطه تاماملتق واسطه سیز تاماملتقدان قاباق گله ر. مثلاً: دُنان و قووشان بارماقلاری ایله قاپیئنن دمیرینی بیر

ده ترپتدی.

ب- بیلدیگیمیز کیمی «ایله» قشماسی قشولدوغو سؤزلره مختلف معنالار وره:

۱- واسطه آلت بیلدیره بیلهر. (کاغازی قیچی ایله کسدیم).

۲- بیر گه لیک بیلدیره بیلهر. (من علی ایله دانئشدم).

۳- قارشئق بیلدیره بیلهر. (ایندی بیستون لا گیریره م حربه).

۴- فرق لنمه یتیره)

ا اوز باجاراغی ایله باشقالارئندان اوستوندور).

بونا گوره ده بعضی «ایله» قشمالی واسطه لی تاماملئق لارئن یؤنلوک

حال لا یتیریلیمیش واسطه لی تاماملئقدان قاباق ایشلمه سی دانئشئقدا

ایکی معنالی لئق دُغورا؛ مثلاً: آتا یلداشی ایله اُغلونا پول

گۆنده رمیشدی. بورادان دینله ییجی یا اُخویان دؤرد معنا آنلایا بیلهر:

۱- آتا اؤز اُغلونا اؤزونون یلداشی ایله پول گۆنده رمیشدیر. ۲- آتا

اؤز اُغلونا اُغلونون یلداشی ایله پول گۆنده رمیشدیر. ۳- آتا هم

اُغلونون یلداشئنا هم ده اُغلونا پول گۆنده رمیشدیر. ۴- آتا هم اُغلونا،

هم ده اؤزونون یلداشئنا پول گۆنده رمیشدیر

پ- مخصوص هنگله دینلن جومله لرده تاماملئق اؤزونو خبرده ن

سُنرا گؤرسده بیلهر؛ مثلاً: من دوشمن ام سیزین ایکی باشلی

قارتائئئر! (ج. جاببارلی)

ت- بیر چئخش لئق، اُبیرسی تأثیرلیک حالدا آلان تاماملئق لاردان

قباقجا چئخش لئق، سُنرا تَأثير ليك حالدا اُلان ايشله نر؛ مثلاً:
أ زهر اِدان قدير ين هار ادا اُلدوغونو سُر وشدو. اُنلارا تابع اُلانلار اِدان
طلب اتمه يي اؤيره نسينلر.
منطيقى وورغودان آسئلى اُلاق بله تاماملئق لار دا جومله ده يرينى
ده ييشه بيله ر.

جومله ده كى هر هانسئ تاماملئغئ ايضاح اِدن، اُنو داها دا
دقيق لشديرمك و معين لشديرمك اوچون ايشله ديلن سؤزلر
تاماملئغئن علاوه سى آدلانار؛ مثلاً:

- ۱- من بو سؤزلرى سيزه، سويملى طلبه لريمه دمك ايسته ييرديم.
- ۲- تصرفات مديرى تميزلمه يي تكنيكي ايشچى لره - رخشنده و
روبابا تاپشردئ.

آيرئ جومله عضولرى نين علاوه سى كيمى، تاماملئغئن علاوه سى
تاماملئقدان ويرگول يا تيره ايله آيرئلار.

دانشب - يازار كن بيز بعضى دينله ييجى و اُخوجونون دقتينى هر
هانسئ بير عضو اوزه رينه چككمك اوچون، بو عضوو مخصوص
هنگه له و فاصله ايله باشقا عضولرده ن آيثر ائق كى، بونلار
خصوص لشمه آدلانار. آذربايجان ديلنده اساساً تاماملئق و
ظرف ليك لر خصوصى لشمه بيله ر، بعضاً ايسه علاوه لر ده
خصوصى لشمه ر.

تاماملئق لار ان چُخ باشقا، غيرى، عوه ضينه، يرينه سؤزلرى يُلوايله

خصوصی لشہر. بیر سئرا حال لاردا خصوصاً، خصوصی له،
على الخصوص سؤزلری ده خصوصی لشمه یه سبب الار. مثلاً:

- ۱- آیدئن اؤزونه درس وره نلردهن باشقا بوتون معلم لره عینی
- حؤرمت و احترام لا یاناشنز ۲- بو ایشی سندهن سووای هیچ کیمه
- تاپشئرماق ألاماز. ۳- جومله رنگ لر قوتارئب، رنگ قاره دن غیرى.
- ۴- گونده لیک تاپشئرتق لاری یرینه یتیرمک عوه ضینه بئش بئش
دلائئرسان. اوزائئب ئخرنا چکیب یاتماق یرینه بیر آز دا ایشله بالام.

تعیین

جومله ده اشیاء مضمونلو هر هانسی بیر عضوو آیری-آیری جهته دن
و باخئمدان بل لندیره ن، دقیق لشدیره ن ایکنجی دره جه عضوه تعیین
دیله ر. تعیین لر نجه؟ نه جور؟ ، نه ته ره؟ هانسی؟ نجه؟ نه قده ر؟
سرقولارئنا جواب وره؛ مثلاً:

هیدرو استانسیدا پارلاق ایشقلار

بورادان اطرافا یائلاجاقدئر

أنون شعله سینى سودالى قوشلار

سحر نورو سائئب آیتلاجاقدئر (م. راحیم)

آذربایجان دیلینده تعیین لر همیشه تعیین اتدیگی سؤزون اولینده، انون
یانئندا گله ر و بو سؤزه یاناشما علاقه سی ایله باغلانار. بو جهته دن
دیلمیزده کی تعیین لرین یری ثابت دیر. بونلارئن یری

ده بیشذیریلدی کده بعضاً تعیین، تعیین ألونان سؤزه و ترسینه چوریلهر. مثلاً: معلم احمد بیرلشمه سی معلم (بیرینجی سؤز) تعیین اُلدوغو کیمی، احمد معلم بیرلشمه سینده ده احمد (بیرینجی طرف) اصلینده تعیین دیر.

هر هانسی جومله عضونو مختلف جهتدهن تعیین ادهن و چاغئرما هنگی ایله [کلاسدا حاضر غایب کیمی] سؤیله نمیش سه، اول جه بله تعیین دیر، سئرا آیری تعیین لر ایشلمه لی دیر؛ مثلاً: حیه تده اینایان ایکی اوشاق هامئنئ ماراقلاندئر مئشدئ. جئه سی ایله تاراز کلمه یز ایری چکمه لری پالچئق لی ایدی.

اگر بیز ایکی و ایری تعیین لرینی فعلی صفت ترکیبی ایله یتیریلیمیش تعیین لردن قاباغا گچیرسک، باشقا معنالار آنلاشلا بیلهر.

بعضاً سایلارلا، چوخ آز حال لاردا ایسه، صفت لرله یتیریلیمیش (سؤیله نمیش) تعیین لری آچئقلاماق و کنکرت لشدیرمک قصدی ایله سؤز و یا سؤز قروپوندان استفاده ادیلهر کی، بو، تعیین علاوه سی آدلانار؛ مثلاً:

فیلنکس گچن ایله گوره اوچ یُل آرتئق، یانی ۱۳۰ کیلوقرام باراما تحویل ورمیشدیر. بونلار تروپیک یادا، ایستی قورشاق آدلانئر.

ظرف ليك

ظرف ليك لراساساً جومله نين فعلی خبر لری ايله نحوی علاقه ده ألالر. جومله ده کی ایش و حره کتین نجه اديلمه سی (طرز حره کت) نی، زمانئی، اولچوسونو (مقدارئی)، چاتا جاغئی (مقصدینی) زادئی بیلدیره.

ظرف ليگین معنا جا اساس دا بش نوعو وارد تر:

۱- نجه اديلمه (طرز حره کت) ظرف ليگی.

۲- ير ظرف ليگی

۳- زمان ظرف ليگی

۴- سبب و مقصد ظرف ليگی

۵- مقدار ظرف ليگی.

نجه اديلمه ظرف ليگی - ایش و حره کتین نجه اديلمه سینی، کیفیتینی، توتوش دورما (مقایسه) یلو ايله نجه ليگینی، وضعیتینی هابله دره جه سینی بیلدیره

بو ظرف ليگین بوتون تیپ لری نجه؟ نه تهر؟ نه طرز ده؟ نه حال دا؟ نه وضعیت ده؟ سُر قولار نندان بیرینه جواب ألالر.

حره کتین بلا واسطه نجه ایلدیگینی بیلدیره ن ساده ظرف ليک لری، اساس دا نجه اديلمه ظرف ليگی، بعضاً ده فعلی باغلاما لار لا سؤیله نر.

مثلاً: قاتار سورعتله گدیردی. یاشار دانشا-دانشا کاغازلاری
یغئردی. سکینه قالخاراق چایا ساری یوگوردو.

کیفیت بیلدیره نجه ادیلمه ظرف لیگ لری ایشین کیفیتینی
گؤستره. بله ظرف لیگ لراساساً هم ظرف، هم ده صفت ایلین
سؤزلرله (یاخچی، پیس، قشنگ) یتیریلر. بله سؤزلرین ظرف لیگ یا
تعیین الماسنی آنجاق جومله ده بل لندیرمک اولا بیلر. مثلاً:

رشید بهودف گؤزله اخیور. اوشاقلار یاخشئی ایشله میشدیلر.
باغچامزدا گؤزله گول لر آچلمشدر. آیدن یاخچی اعلاندی.

ایلک ایکی جومله ده کی گؤزله و یاخشئی سؤزلری کیفیت بیلدیره
نجه ادیلمه ظرف لیگی، سئراکی گؤزله و یاخچی تعیین دیر.
توتوشدورما بیلدیره نجه ادیلمه ظرف لیگی کیمی، تک، تکی،
قدهر قشمالاری نئن مختلف دانشتق حصه لرینده ن ایلان سؤزلره
قشولماسی ایله یتیریلر؛ مثلاً:

کلارا ایشی بله گؤردو کده آلنجئی قوش کیمی اوزونو چایا یتیردی.
سولار بلور آینا کیمی پارئلدا یتردی.

انلار داسنین تک یاخچی نومره آلماق ایسته ییرلر.

حال وضعیت بیلدیره نجه ادیلمه ظرف لیگ لری نه حالدا؟ نه
کؤکده؟ نه وضعیت ده؟ سرقولارثنا جواب وره. بونوع ظرف لیگ
آشاغنداکی واسطه لرله یتیریلر.

۱- لی، (لی، لو، لو)؛ -سئز، (سیز، سوز، سوز)

شکیلچی لری ایله دوزه لن نجه ادیلمه ظرف واسطه سی له: مثلاً:
 ا کوجه ده حره کت سیز قالمشدی. آیدئن اوه باشماقلی گیر میشدی.
 ۲- شده ت لندیرمه دره جه سینده اُلان صفت لر عاده ت اوزره بو فعل لره
 عاید اُلاندا حال وضعیت بیلدیره ن نجه ادیلمه ظرف لیگی وظیفه سینده
 اُلار؛ مثلاً: اوشاقلار سُیوقدان قئپ قئرمئری قئزارمئشئلار.

دره جه بیلدیره ن نجه ادیلمه ظرف لیک لری نجه؟ نه تهر؟ نه تهر؟ نه
 جور؟ سوآل لاری ایله یاناشی، نه دره جه ده؟ سوآلئنا دا جواب وره؛
 مثلاً: ماهود پاپاق تامامیله از یلمیشدی. اُنون فیکیر لری بوسوتون آلت
 اوست اُلدو.

یر ظرف لیگی - ایشین اُلدوغو یرینی، چئخئش و استقامت آلدئغی یری
 بیلدیره ر، هارایا؟ هارادا؟ هارادان؟ سوآل لارئندان بیرینه جواب
 اُلار. ساده یر ظرف لیک لری چئخئش لئق، یرلیک، و یؤنلوک حالدا
 اُلان آدلار لاییتیر یله ر؛ مثلاً:

- ۱- اشاغی دره ده قارالان ده بیرمان آرخادا قالدی.
- ۲- آه ناله لری گوی لره اوجالمشئلر. گوی لره آچئلماسنن ال لر کی،
 دامائئندا دئر (فضولی)
- ۳- رُدُّ ال قاپئدان، باشلاما فریاد اکینچی. (صابر)
- ۴- قئزنن دفتری اوده قالمشئل.

زمان ظرف لیگی - ایش، حال، حره کتین معین زمانلا باغلی لئغنی
 بیلدیره و نه زمان؟ ناواخت؟ نه وقت؟ هاچان؟ سوآل لارثنا
 جواب وره. ساده زمان ظرف لیک لری اساس دا زمان ظرف لری و
 فعلی باغلامالارلا یتیریلره، مثلاً: آخسام هامی کلاسدا قالمشدی.
 بوگونون ایشینی سا باغا ساخلاما. سؤز دینه گؤروسن قاتدی
 گولو، پوسته نی، قندی (شهریار)

سبب و مقصد ظرف لیک لری - ایش و حره کت توره مه سببی نی و
 الده کی مقصدی بیلدیره، نه اوچون؟ نی یه؟ سوآل لارثنا جواب
 اُلا. سبب و مقصد ظرف لیک لری ده قورولوشجا ساده و مرکب
 اُلا. ساده لری اساسدا سبب مقصد ظرف لری ایله یتیریلره؛ مثلاً:
 قرخودان رنگی سالدی.

مقدار ظرف لیگی - حره کتین مقدارئی یا کمیتی نی بیلدیره. ساده
 مقدار ظرف لیک لری اساسدا مقدار ظرف لری ایله یتیریلره کی،
 بونلاری اشیاء ایله سؤیله نیش عضوون مقدارئی بیلدیره ن تعیین له
 قارنشدر مالمالی یثق. ظرف لیک لر آنجاق نه قدهر؟ سوآلثنا، تعیین ایسه
 نجه؟ سوآلثنا دا جواب وره؛ مثلاً:
 اُنلار میدان دان چُخ زومار لئق اُلدنلار.
 دونن ولی چُخ چالشدی.

بیرینجی جومله ده کی چُخ سؤزو تعیین، و ایکینجی سی ایسه میقدار ظرف لیگی دیر.

آذربایجان دیلینده شرط و قارشئلق-گوزه شت ظرف لیک لری ده ایشله نر. شرط ظرف لیک لری اساسدا سؤز و یا بیرلشمه لرله شرط ایله، تقدیرده، یرده سؤز لرینی علاقه لندیرمک له یتیریلهر؛ مثلاً:

مدره سه یه وقتینده گلمک شرطی ایله سنه اجازه وره بیلهره م. هاوانئن گونش آلدوغو تقدیرده گلمک آلا ر. بو جومله لرده مدره سه یه وقتینده گلمک شرطی ایله، گونش آلدوغو تقدیرده بیرلشمه لری، حره کتین باغلی آلدوغو شرطی بیلدیردیگی اوچون، شرط ظرف لیک لری دیر.

قارشئلق-گوزه شت ظرف لیک لری اساسدا فعلی خبره عاید آلا ر و خبرله یتیریلیمیش ایش و حره کت ایسه بو شرطه گوزه شته گده ر؛ مثلاً: من درسه گتدیگیم حالدا، ژورنالانجه «گلمه دی» یازماق آلا ر. آنلا ر آلا سو ووردوقجا یانقئن داها دا گوج لنیردی. بو جومله لرده کی من درسه گتدیگیم حالدا و آنلا ر آلا سو ووردوقجا بیرلشمه لری مرکب قارشئلق-گوزه شت ظرف لری دیر.

/

ظرف لیک لرین جومله ده سؤز لارناماسی نئن بعضی اوسلوبی

خصوصیت لری

یر، کمیت و طرز-کیفیت بیلدیره ن ظرف لیک لر اساسدا عاید آلدوغو جومله عضونون یانندا (فعلی خبر لرین اولینده) ایشله نر؛ مثلاً: عزیز

ایکی آی داریئُ تَرِباسی نئن اوستونده یاتدی. ا، دیلگوشه نی چُخ
گۆزله دی. یلداش بشیرلی بیناسنی قشنگ سلیقه یه سالثدئر. (ولی اف)
طرز- کیفیت بیلدیره ن ظرف لیگین عاید الدوغو سؤزده ن
اوزا قلاشماسی بعضاً ایکی معنالی لئق دُغورار. مثلاً:

زمان ظرف لیگی چُخ یرلرده جومله نین اولینده ایشله نر. مثلاً:
آخشامدان چُخ کچمیش ماشن ن گور ایشغنی کند کوچهلری نین
قارانلغنی نی اریده- اریده چیچکلی یه گلیردی. بورادا زمان
ظرف لیگی نین یرینی ده ییشسه ک، سؤز آغترلاشاجاقدئر.

آما زمان ظرف لیگی نین بعضاً مبتدadan، خصوصاً مبتدائن فعلی
صفت ترکیبی ایله یتیریلیمیش تعیین دن قاباق کچیریلمه سی معنا
ده ییشیک لیگی و ایکی معنالی لئق دُغورار، مثلاً:

من ایشله دیگیم مکتب، هله ۱۹۵۵نجی ایله ده فخری فرمانلا تلطیف
ادیلیمشدیر. هله ۱۹۵۵نجی ایله ده من ایشله دیگیم مکتب فخری
فرمانلا تلطیف ادیلیمشدیر. بو ایکی جومله ده یتیریلن معنالارئن
مختلف لیگی ۱۹۵۵نجی ایله ده زمان ظرف لیگی نین یرده ییشمه سی ایله
باغلی دئر.

سبب و مقصد ظرف لیک لری بوتون جومله عضولرینده» حتا مبتدadan
دا قاباق ایشله نیر. مثلاً: گویچک حیرصینده ن چؤره ک یمه دی.
گوندوز یاتیب دینجه لدیگی اوچون بایرام چُخ گؤتور قی اله دی.
(ولی اف)

جومله ده کی ایکی ظرف لیکدهن بیرى زمان، اُ بیرىسی نجه
 اديلمه (طرز حره کت) ظرف لیگی دیرسه، زمان ظرفی اول گلیر؛
 بونلارئن بیرى نین ده بیشمه سی چُخ واخت جومله نی اوسلوب جا
 آغترلاشدنرار و هنگین ایکی معنالی لئغی (یانئ تلفوظله باغلی ایکی
 معنالی لئق) دوزهلدهر. آشاغنداکی جومله لری توتوشدورما بو
 جهته دن یاخچئ کؤمک دیر.

علی آخشام چُخ چالشدئ. علی چُخ آخشام چالشدئ. یاشار بیر آن
 فیکیرلی-فیکیرلی باخدئ. یاشار فیکیرلی-فیکیرلی بیر آن باخدئ.
 جومله ده کی ایکی ظرف لیکدهن بیرى سبب، اُ بیرىسی زمان
 ظرف لیگی دیرسه، زمان ظرف لیگی سُنرا ایشله نر؛ مثلاً:
 یُرقون اُلدوغوندان اُنو درحال یوخو آپاردئ. بو جومله ده کی
 ظرف لیک لرین ده بیرى ده بیشمه ک قصور یارانار.
 مرکب ظرف لیگین کنکرت لیک بیلدیره ن حصه سی، عمومی نی
 بل لندیردیگینده ن، عمومی دن سُنرا گلهر؛ مثلاً:

آخشام اوستو ساعات آلتئ دا یلداشلارئم لا گؤروشدم. بوراداکی
 آخشام اوستو و ساعات آلتئ دا سؤزلری نین بیرى ده بیشمک
 منطق سیزلیکه سبب اُلاردئ. یالئنر عمومی حصه علاوه کیمی
 ایشله ندیکده یرده بیشمه طبیعی اُلار: ساعات آلتئ دا- آخشام اوستو
 یلداشلارئم لا گؤروشدم.

ظرف لیگین علاوه‌سی و خصوصی لشمه‌سی

زمان و یر ظرف لیک لری نین علاوه‌سی داها چُخ اُلا ر. مثلاً:
بیز اُندان داها گۆزه لینی بورادا-حیات دا بو قارا تُرپاق اوزره رینده
یارادا جاغتیق (ج. جاببارلی)

آخشام اوستو و یا سحر تزدهن، داها دُغروسو ناختر گلنده یا ناختر
قایئاندا صالح کیشی خالچانئن اوستونده بارداش قوروب اُتوراردی
(ممدخانلی)

ظرف لیگین خصوصیت لری ایسه اُنون آیدئنا لاشدئریجی سۆزلر
حسابئنا گئیش لشمه‌سی نتیجه سینده باش وره. بله گئیش لشمه
مخصوص هنگ و منطیقی و ورغو ایسته ر.

خصوصی لشمیش ظرف لیک لر حالدا، باخمایارق سۆزلری نین
فعلی صفت ترکیب لرینه قُشولماسی ایله یتیریله ر. مثلاً:
زیبا ایچه ریده ن روخسارانی قُسقاندئغی حالدا، هم ده اُنو سَویردی
(س. رحیم اف).

یاددا ساخلاماق ایسته رکی، فعلی صفت ترکیبینه قُشولموش حالدا
سۆزو همیشه ظرف لیگی خصوصی لشدیرمه ز. مثلاً:
اُ، اوزانمئش حالدا تاماشا ایدردی. بو جومله ده کی اوزانمئش حالدا
بیر لشمه‌سی ساده جه حال-وضعیت بیلدیره ن نجه ایلمه (طرز
حره کت) ظرف لیگی دیر. ۱.

بعضى ظرفلىك لره تاماملئغىن فرقى

بعضى يِر و زمان ظرفلىك لرى تاماملئق لارلا عىنى مُرفولئى علامتلى سؤزلر كىمى يِتيريلر. بونا گؤره اُنلارئىن آيئرد اتمهسى چتىن اُلار.

بىلدىگىمىز كىمى آدئىن يۇنلو ك، يِرلىك، چئخش لئق حال لارى قراماتىك مكانى حال لارى آدلانار. و بو دا تصادوفى دگىلدير. بله كى، آدئىن يۇنلو ك، يِرلىك، چئخش لئق حالئىدا اُلان سؤزلرىن لغوى معناسئىدا مكان آنلايئشى واردئر.

بونو بير آز آرتئق آيدئىنلتماق اوچون بو حال لارى آيرئ-آيرئلئقدا گؤزدهن گچيرده ك.

يۇنلو ك حالدا اُلان سؤزلر

- ۱- اورموىا گديره م.
 - ۲- سحر دان يرى آغاراندا اوه چاتدئم.
 - ۳- سويو دُلچايا تۇكدوم.
 - ۴- قلمى چانتاما قُيدوم.
 - ۵- پولو جىبىمه سالدئم.
- بو جومله لرده كى اورموىا، اوه، دُلچايا، چانتاما، و جىبىمه سؤزلرى

آدئن يۇنلوك حالتىدا آلان سۆزلرلە يتتيريلمىش يِرظرف ليكلىرى دىر. چونكى بو جوملەلردە استقامت آلان حرە كت سُن نتيجهده اورمويما، او، دُلچايا، چانتايا، جيبه چاتمالي و ايش ارادا يكون لاشمالي دئر. هابلە بو سۆزلرلە نه يه؟ سوآلئنى دگيل، هاراييا؟ سوآلئنى ورمك داها منطيقى و داها دوزگون ألالر.

آشاغنداكى جوملەلردە آدئن يۇنلوك حالتىدا آلان سۆزلرلە يتتيريلمىش عضولرى ايسه ظرف ليك آدلاندئرماق ألاماز: بيز تيكيلمىش بينايا باخئردئق. بيزه مكافات ورديلر.

بىر ينجى جوملەده كى بينايا سۆز و يِرظرف ليكى دگيل، و حرە كتين استقامت آلدئغى يرى بيلديرمىر، ساده جه ألاق باخماق ايشى نىن أنا سارى چكىلديكى اشيانى بيلديرىر. بو جوملەده كى همىن سۆزه هاراييا؟ سوآلئنى ورمك بىر تهر مومكون ألسادا، أنون اساس منطيقى سوآلى نه يه؟ دىر.

ايكىنجى جوملەده كى بيزه سۆز و ده يِرظرف ليكى ألابيلمەز. بو سۆز كيمه؟ سوآلئنى ايستەر و واسطه لى تاماملئق كيمى چئخئش ادهر.

پولىك حالدا آلان سۆزلر

۱- سن ينه منى هر ياز كيمى چيچك آچان باغچامئزدا، آخان چايلاردا، دالغالانان مشه لردە گۆره جك سن.

۲- ایندی شاعیرینه همین باغچادا، ینه اُقشا سرو آغاجلارینن
آلتیندا اُتورموشدور.

۳- اُنلار قومرونون تُخودوغو خالچانی داغلارداکی یایلاق لاردا
ساخلاپردنلار.

بیرینجی جوملهده کی باغچامئزدا، چایلاردا، مشهلرده سؤزلری یر
بیلدیریر. یرلیک حالدا اُلان بو سؤزلر آدلاردا یتیریلیمیش یر
ظرفلیک لری دیر. بو سؤزلره آنجاق هارادا؟ نحوی سوآلتنی
ورمک اُلار.

ایکینجی جوملهده کی سرو آغاجلارینن آلتیندا بیرلشمه سی
اُتورولان یری، اوچونجو جوملهده کی یایلاق لاردا سؤزو خالچانن
سالتندغی یری بیلدیریر و بو سؤزلر ده هارادا؟ سوآلتنا جواب وریر.
اُنا گۆره ده آدنن یرلیک حالندا اُلان سؤزلرله یتیریلیمیش سرو
آغاجینن آلتیندا و یایلاق لاردا یر ظرفلیگی دیر.

آشاغنداکی جوملهلرده ایسه یرلیک حالدا اُلان سؤزلر یر ظرفلیگی
سایئلا بیلیمه ز:

۱- کیتاب ممدده قالدی. ۲- منده بو آداما قارشى نیفره تی
شده ت لندیردی. ۳- سیزده بؤیوک هنر گوردوم.

بو جوملهلرده کی ممدده و سیزده سؤزلری واسطه لی تاماملئق دئر.
ممدده سؤزوایشین گؤرولمه سینین کنکرت مکانی دگیل، اُبڑکت
بیلدیریر، و اُنا گۆره ده هارادا؟ دگیل، کیمده؟ سوآلتنا جواب اُلار.

بو ددیگیمیز خصوصیتلر منده و سیزده سؤزلرینه ده عینی ایله
دوزگون دور و انا گوره بو سؤزلر ده واسطه‌لی تاماملئق دئر.

چئخشلئق حالدا اُلان سؤزلر

بیردهن قویو گورلادی، قارا نفت قویودان فُنتان ووردو [فانتال الهدی]
بو جومله‌ده قویودان سؤزو ایشین گورولدیویو یری (نفتین فُنتان
وورماسی) بیلدیریر. انا گوره ده چئخشلئق حالدا اُلان بو سؤز آدلا
یتیریلیمیش یر ظرف لیگی دیر.

۱- من بوگون قارداشئمدان مکتوب آلدئم. ۲- من سیزدهن خواهیش
اتمیرم. بو جومله‌لرده قارداشئمدان، سیزدهن سؤزلری ایشین
باشلانئغی یری بیلدیریر. اُبژکت بیلدیره‌ن بو سؤزلره کیمدهن؟
نحوی سوآلئنا جواب ورمک داها منطیقی دیر. انا گوره ده هر ایکی
سؤز واسطه‌لی تاماملئق دئر.

آدئن آدلئق، یی‌یه‌لیک، و تأثیرلیک حال لاری صئرف قراماتیک
حال لار حساب ادیلیر. آمما تأثیرلیک حالدا اُلان سؤزلر همیشه
تاماملئق رُلوندا چئخشلئق اتمه‌ز. آدئن تأثیرلیک حالئندا اُلان سؤزلر
جومله‌ده هم تأثیرسز تاماملئق، هم زمان ظرف لیگی، هم ده یرلیک
ظرف لیگی یرینده چئخشلئق اده بیلر.

جومله نین مرکب عضولری نین یتیرمه واسطه لری

جومله نین ساده عضولری یالنتز لغت کیمی واحیدلرله یتیریله بیلهر.

مرکب عضولر ایسه آشاغنداکی یُل لارلا یتیریله بیلهر:

۱- مرکب آدلار و فرازئولژی [آز- چُخ دُنموش شکیلده سؤزلرین

بیر گه لیگی] واحیدلر

۲- مختلف سؤزلر و سؤز بیرلشمه لری ایله قُشمالار

۳- تعیین سؤز بیرلشمه لری

۴- فعلی صفت، فعلی باغلاما، و مصدر ترکیب لری

جومله نین بوتون عضولری مرکب آدلارلا یتیریله بیلهر. مثلاً:

آذربایجان معارف اداره سی داش دربنده دیر.

اوسگو و شبستر معارف رئیس لری دانشدئتلار.

بیزی معارف اداره سینه چاغئر مشدئتلار.

ابتدایی ایشلر بؤلومو آیری یره داشنمئشدی.

بیرینجی جومله ده کی مبتدا، ایکینجی جومله ده تعیین، او چونجو

جومله ده کی ظرف لیک، دؤردونجو جومله ده کی تاماملئق مرکب

آدلارلا سؤیله نیلمیشدی.

جومله نین همجینس عضولری

جومله ده عینی سؤزله باغلی اُلوب، عینی نحوی سوآلا جواب وره ن و

چاغئرما (حاضر غایب) هنگی ایله تلفوظ ادیلن جومله عضولری

همجینس عضو آدلانار. همجینس عضولر آراسئندا تابعسیزلیک رابطه
ألار.

جومله نین مبتدالاری، خبرلری، تامالمئق لاری، تعیین لری،
ظرف لیک لری عینی زماندا بیر نچه عضو همجینس ألا ییله، مثلاً:
علی، ولی، بایرام باشماقچی دنلار.
أغلانلار، قئزلار اینایئر، آخویور، وال چالئرلار.
بیرینجی جومله نین مبتداسی، ایکینجی جومله نین مبتدا و خبرلری
همجینس دیرلر.

قراماتیک باخئمدان جومله عضولری ایله باغلی ألمایان سؤزلر

جومله ده هرده ن اله سؤزلر، بیرلشمه لر ایشله دیلر کی، بونلار جومله نین
آیریئ عضولری ایله قراماتیک باخئمدان علاقه لنمه ز.
بلی باکی لئی یام، اؤز شؤهره تیم وار (ورغون)
ئیح، بیزیم یرلرده بو ایشلری گؤرمک ألاماز.
خیر خیر حسن آقا، ایش سیز بویوران کیمی دگیل.
بو جومله لرده بلی، ئیح، خیر حسن آقا سؤزلری جومله نین آیریئ
عضولری ایله علاقه سی ئیخدور.

خطاب- شخصه، اشیا یا مراجعت مقصدی له ایشله دیلن خطاب لار
قراماتیک باخئمدان جومله عضولری ایله علاقه ده ألمایان اهمیت لی

سۆز قروپو دور.

ظرافت الەبیرەم سۇلماز، بیردەن اینجی یرسن.
بەلە سایمامازلتقۇلماز یلداش حتم بەگ.

آرا سۆز، آرا سۆز بیرلشمەلری و آرا جوملەلر

جوملەنین هر بیر یانئندا، دانشان فیکرینی دقیق لشدیرمک اوچون بو
سۆزلری ایشلەدە بیلەر.

الیف - یقین بیلدیرەن لر - البتە، البت کی، شوبهە سیز، شک سیز،
دۇرودان، دۇغرو، دۇغروسو، دۇغروسونا دوراندا، دۇغرودان دا، سۆزون
دوزو، دوزونە دوراندا و هابله. دۇغروسو من اۆزوم دە بیلمیردیم.

ب - گومان، شوبهە بیلدیرەن لر - بهیه، بهیه دە، بلکه، بلکه دە، گۆروم،
گۆروم دا، گۆره سن و هابله. گۆروم نجه اده بیلەرەم. بهیه دە اُنو
اۆزوم لە گتیردیم.

پ - تأسف بیلدیرەن لر - تأسف، تأسف کی، حییف، حییف کی و هابله.
حییف کی یادئمدان چئخئب.

ت - سۆزون استناد اتدیگی قاینای بیلدیرەن لر - منجه، سنجە، بیزجە، ظنیمە
گۆره، ظنیم جە، منیم ظنیمە، دیدیگنە گۆره، دیلن لره گۆره و هابله.
دیلن لره گۆره اوچ دۆرد یلداش ایمیشلر.

ج- نتیجه عمومی لشدیرمه بیلدیره نر- دمک، دمهلی، بله لیک له، بله اُلدو کی، قنساسی، مختصر، نهایت و هابله. دمک سن اُنو ایسته بیرسن. دمهلی بو ایشی قورتاردئن.

چ- دانشئن سراسئی بیلدیره نر- بیرینجی سی، بیر بو کی، اولاً، و هابله. بیر بو کی، دانشاندا تز- تز بورنوو و چکمه!

باش عضولری نین اُلدوغونا گُوره ساده جومله نین نوع لاری

بعضی ساده جومله لرده مبتدا و خبر اُلدوغو، و یا بونلارئن قورولا بیلدیگی حالدا، بیر پارا ساده جومله لرده باش عضولرده آنجاق بیر وار اُلا و ایکینجی سینی قورماق مومکون اُماز. و اله دوز بونا گُوره ده ساده جومله ایکی قروپا آیرتار:

۱- جوت ترکیبلی جومله لر

۲- تک ترکیبلی جومله لر

هم مبتدا هم خبری وار اُلان جومله لر جوت ترکیبلی، ساده جومله آدلانار، مثلاً: سن آناوی سَویرسن. بو جومله ده سن مبتدا، سَویرسن خبر دیر. منی گُونده ردیلر. سانکی باشما بیر قاینار قازان سو توکلولر. مبتداسی اُلمادغی اوچون بو جومله لر تک ترکیبلی جومله لر دیر.

جوت ترکیبلی جومله ایکی جور اُلا:

۱- ساده مختصر جومله لر. ۲- ساده گنیش جومله لر.
آنچاق باش عضولردهن دوزملن جوت ترکیبلی جومله، ساده
مختصر جومله آدلانار. مثلاً: آت قاچدی. پالان دوشدو. بو جومله لر
بله أَلار:

۱- بیر ساده مبتدا، بیر ساده خبر

۲- مرکب مبتدا و ساده خبر

۳- ساده مبتدا و مرکب خبر

۴- مرکب مبتدا و مرکب خبر

تک ترکیبلی جومله لرده باش عضولردهن یالئز بیري أَلار، و أییری
باش عضو قورماق یا تصور اتمک مومکون أَلماز.

خبری أَلان تک ترکیبلی جومله ده منطیقی سوژه قراماتیک مبتدا
شکلینده اؤزونو گؤرسدهر. آمما سوژه سی مختلف شکیلده تصور
ادیلمه سینه گؤره خبری أَلان بو جومله اوچ جور أَلار:

۱- غیر معین شخصی جومله لر. ۲- عمومی شخصی جومله لر. ۳-
شخص سیز جومله لر.

۱- آدمئن آتاسنی بله یاندئرارلار (غیر معین شخص لی)

۲- نه تۆکرسن آشنوا، اگلهر قاشتقئوا + جوجه نی پایئزدا سایارلار.
(عمومی شخص لی).

۳- اوده ساکیت لیک دیر. گون ارتادان اؤتوردور.

گؤرونديوو کیمی بیرینجی جومله آد خبرلی، ایکینجی جومله فعلی

خبرلی شخص سیز جومله لردیر.

سؤز-جومله

سؤز-جومله بیر پارا خصوصیت لرینه گۆره تک ترکیبلی جومله نین هر نوعوندان فرقلی دیر. بله جومله لرین بو تیپلری وار:
الیف- بلی! باکی دا بایتار لئق اینستیتو تو یخدور. بو بلی مُدال سؤز-جومله دیر.

ب- سو آل سؤز-جومله لر. اله می؟ یا خچی؟ نه وجیوه؟ نه وجینه؟
پ- احساسات بیلدیرن سؤز-جومله. اوف! اوره ییم یاندی. تو! (تفو)
اوزووه گل سین.

ت- هایدی! قورشالایان سؤز-جومله

مرکب جومله

مرکب جومله آشاغندا کی اوچ خاصیتی اؤزونده بیرلشدیره:

(۱) ایکی و یا داها آرتق جومله نین بیرلشمه سیندهن دوزلر.

(۲) بیر مرکب فیکری یتیرمه یه ایشله نر.

(۳) اجزاسی آراسندا معین معنا باغلی لئغی ألالر. آمما بو باغلی لئق و علاقه همیشه عینی مناسبتده ألاماز. انا گۆره مرکب جومله ایکی قروپا بؤلونر:

۱- تابع سیز مرکب جومله لر -

۲- تابعلی مرکب جومله لر- تابع ادهن حصه باش، و تابع ألان حصه بوداق

آدلانار.

بو ایکیسی (تابعلی، تابعسیز) بیر-بیریندهن حصه لری نین آسئلی لئق دره جه سینه گؤره فرق لنه ر.

مبتدا بوداق جومله سی- باش جومله نین مبتداسی یرینه ایشله نر و کیم؟
نه؟ سُر قولار ننا جواب اُار. مثلاً:
بله دوشونولور کی، بونلار ن هامئسی تزه دیر.

خبر بوداق جومله سی- باش جومله ده ایشاره عوه ض لیک لری ایله
یتیر یلمیش خبر لری ایضاح اده ر و خبرین سو آلتنا جواب وره ر.
فیکریم اُدور کی، امتحانلاری یا خچی نومره لر له قور تارام.

تاماملئق بوداق جومله سی- باش جومله نین خبرینی تاماملایئب، تاماملئغن
سو آلتنا جواب اُار. مثلاً:

رشید چُخ ایسته بیردی کی، علی اُنون توه مته گؤره فیکرینه اعتراض
اتسین. بو تابعلی مرکب جومله ده کی باش جومله نین خبری
ایسته بیردی سؤزودور. بو خبرده ن سُنرا فاصله ورسه ک، ایشیده ن
ایسته ر ایسته مز نه یی؟ سو آلی وره جکدیر. دمه لی بوراداکئ بوداق
جومله خبری تاماملایئر و تاماملئق سو آلتنا جواب وریر.

تعیین بوداق جومله سی- باش جومله نین آدلا سؤیله نیش (یتیریلیمیش)
هر هانسی عضوونو تعیین ادهر. و تعیین سوآلثنا (نجه؟، هانسی؟)
جواب وره.

ظرف لیک بوداق جومله لری- ظرف لیک لرین سوآل لارثنا جواب اُلان
بوداق جومله دیر، و آشاغندا کی نوع لاری وار:
۱- طرز حره کت (نجه ادیلمه) بوداق جومله سی
۲- زمان بوداق جومله سی
۳- یر بوداق جومله سی
۴- سبب و مقصد بوداق جومله سی
۵- کمیت بوداق جومله سی

شرط بوداق جومله سی- باش جومله ده کی ایش و حره کتین باغلی
اُلدوغو شرطی یتیرهر. شرط جومله لری نین چخونون سُنوندا
-سا (-سه) شکیلچی سی اُلار، مثلاً:
اگر بو دوز اُلماسا، ان آغثر جزا وريله جک.
اگر بو ایش دوزه لمه سه، بابالی سروهرین بُونونا (حاجی بگ اف)

قارشلق لی بوداق جومله- بله مرکب جومله لرده باش جومله اُندان قاباق
گلن بوداق جومله ده کی فیکیرله قارشلاشدئرلار.

علی نه قدهر ال لئسه ده، مائرو ایشه سالا بیلمه‌دی.
ولی نه قدهر چائئسا دا، مشدی عباددان آرتق پول آلا بیلمه‌دی.
بو جومله لرده بیر ایشی گؤرمه‌یه ههد آلونور، باش جومله ده، یانی
ایکینجی حصه ده ایسه بو ایشین باش توتمادئغی خبری وریلیر.

قُشولما بوداق جومله - باش جومله دن سُنرا گله رکن، اُنا گؤره اُلان یا
علاوه معلومات وره، و یا بورادا کی فیکری ده یرلندیره. مثلاً:
بو آرادا اُتاغا بیرسی گلدی کی، بو دانشکده نین رئیس دی.

سُن